

ISSN:2148-2292

تاریخ و فکر

AKADEMİK TARİH VE DÜŞÜNCE DERGİSİ

ACADEMIC JOURNAL OF HISTORY AND IDEA

مجله آکادمیک تاریخ و اندیشه АКАДЕМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ И МЫСЛЬ

Cilt/Volume:3 Ağustos/August:2016 Sayı/Number:9

Aralık, Mayıs ve Ağustos aylarında yayımlanan hakemli e-dergi

International Refereed e-journal published in May, August and December

Yaz/ Summer

Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi 3 (9) 2016

ISSN: 2148-2292

İmtiyaz Sahibi

Hakan Yılmaz

Editörler

Prof.Dr. Yusuf Kılıç-Pamukkale Üniversitesi Tarih Bölümü-Türkiye

Prof.Dr. Mithat Aydın- Pamukkale Üniversitesi Tarih Bölümü-Türkiye

Prof. Dr. Juliboy Eltazarov-Semerkant Devlet Üniversitesi Filoloji Bölümü-Özbekistan

Yrd. Doç.Dr. Emin Kırkıl-Celal Bayar Üniversitesi Tarih Bölümü-Türkiye

Doç. Dr. Irade Memmedova- Azerbaycan Milli İlimler Akademisi- Azerbaycan

Doç. Dr. Seadet Shıkiyeva- Azerbaycan Milli İlimler Akademisi- Azerbaycan

Ayşe Gül Demir Yılmaz- Türkiye

Tasarım ve
Prova-Okuyucu

Canan Yılmaz

Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi Hakemli, bilimsel Uluslararası bir e-dergidir. Dergide yayınlanan çalışmalardan, kaynak gösterilmek koşuluyla alıntı yapılabilir. Çalışmaların tüm sorumluluğu yazarına-yazarlarına aittir.

Yayın Kurulu

Prof. Dr.Fatma Acun, Hacettepe Üniversitesi Tarih Bölümü- Türkiye

Prof. Dr. Mehmet Ali Ünal, Pamukkale Üniversitesi-Türkiye

Yrd. Doç.Dr. Emin Kırkıl-Celal Bayar Üniversitesi Tarih Bölümü-Türkiye

Ayşe Gül Demir

Hakan Yılmaz- Türkiye

Danışma Kurulu

Prof. Dr.Kenan Ziya Taş-Balıkesir Üniversitesi

Doç. Dr. Irade Memmedova- Azerbaycan Milli İlimler Akademisi- Azerbaycan

Doç. Dr. Sevinç Qasımova-Bakü Devlet Üniversitesi-Azerbaycan

Doç. Dr.Elnur Ağayev- Lefke Avrupa Üniversitesi Tarih Bölümü- Kıbrıs

Hintçe Danışmanı

Yrd. Doç Dr.H. Hilal Şahin

İngilizce Danışman

Büşra Kırkıl

İtalyanca ve Fransızca Danışman

Yrd. Doç. Dr. Eric Juc Jean

Farsça Danışman

Dr. Ahmad Jabbari

Bu sayının Hakemleri

Prof. Dr.Fatma Acun- Hacettepe Üniversitesi,Tarih Bölümü- Türkiye

Prof.Dr.Yusuf Kılıç-Pamukkale Üniversitesi-Türkiye

Prof. Dr.Ercan Haytoğlu- Pamukkale Ünversitesi Tarih Bölümü-Türkiye

Prof. Dr.Orhan Doğan- Kahraman Maraş Sütçü İmam Üniversitesi Tarih Bölümü- Türkiye

Prof. Dr.Juliboy Eltazarov-Semerkant Devlet Üniversitesi Filoloji Bölümü-Özbekistan

Doç. Dr.Ozan Yılmaz-Sakarya Üniversitesi-Türkiye

Doç. Dr.Memmedali Babashli, Mili Bilimler Akademisi Şarkiyat Enstütüsü- Azerbaycan

Yrd.Doç.Dr.Emin Kirkil, Manisa Celal Bayar Üniversitesi,Türkiye

Yrd.Doç.Dr.Abdürrahim Tufantoz, Yüzncüyıl Üniversitesi-Türkiye

İçindekiler

Editörden

Hilmi Anaç (1-33)

Georges Duby'nin Tarihyazımı Üzerine Yaklaşımlar

Xatirə Quliyeva(34-48)

*Azərbaycanın Qobustan Qayaüstü Abidələrində Qədim Türk Ailəsinin Dialoq Fəlsəfəsi”
(Multikulturalizm Kontekstində*

Eray Karaketir(49-61)

Pers Kralı Büyük Kyros'un (M.Ö. 559-530) Antik İran Dinleriyle İlişkisi

Esmira Vahabova(62-70)

*К 135-Летию со Дня Рождения Азербайджанского Просветителя Абдуллы Мустафа
Оглы Талыбзаде*

İnci Qasımlı(71-88)

XV. Əsr Mütəfəkkiri Əlaəddin Çələbinin “Taci-ədəb” Adlı Əsərinin On Yeddi Əlyazması

Araştırma Makalesi

Georges Duby'nin Tarihyazımı Üzerine Yaklaşımları

Hilmi Anaç*

Öz

Georges Duby, Fransa'da popüler bir Ortaçağ tarihçisidir. Aynı zamanda Annales Okulu'nun önde gelen temsilcilerinden biridir. (İkinci Nesil) Duby, çok iyi bir yapısalcıdır. Post-yapısalcı bir süreçte hem genel olarak Dünyadaki tarihyazımında hem de özel olarak Türkiye'deki tarihyazımında ciddi bir ilgi görmektedir. Onun başka bir özelliği ise tarihyazımı ve toplumsal cinsiyet arasındaki ilişkiyi pratik olarak ortaya koyan en önemli çalışmaları yazmasıdır. Bu yüzden doğumunun 97. yılında yapılan bu çalışmada, Georges Duby'nin toplumsal cinsiyet açısından tarihyazımına getirdiği yaklaşımlar üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tarihyazımı, Tarihçi, Toplumsal Cinsiyet, Annales Okulu, Georges Duby.

* Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tarih Ana Bilim Dalı, E-posta: hilmianac@gmail.com

The Approaches of Georges Duby on Historiography

Abstract

Georges Duby has been a popular medieval historian in France. At the same time, he has been one of the leading representatives of the Annales school. (Second Generation) He is a very superior structuralist. He has been seen a serious interest by historians in both generally World's historiography and specially Turkey's historiography, in the post- structuralist era. His another feature has been revealed practically the relationship between history and gender by this most important his works. Hence, in this study, which is made in the ninety-seven year of his birth, it will be focused on his approaches to the historiography in terms of gender.

Keywords: Historiography, Historian, Gender, Annales School, Georges Duby

Giriş

Yirminci yüzyılın en yenilikçi, hafızalarda en fazla iz bırakan ve en önemli tarih çalışmalarının kayda değer bir bölümü Fransa’da üretildi. Bu verimli üretim sürecinde Annales Okulu’nun yeri başkaydı. Zaman zaman akademik çevrelerce verilen adla *la nouvelle histoire* [Yeni tarih], *la nouvelle cuisine* [Yeni Mutfak=Annales Mutfağı] kadar meşhur olmuştu. Hatta Avrupa’nın bilim ve kültür çevrelerinde tartışılan bir konu olmuştu. Bu yeni tarihin büyük kısmı, 1929 yılında kurulan ve yaygın olarak Annales adıyla zikredilen derginin akla getirdiği belli bir grubun çalışmalarından oluşmaktadır. Grubun dışında yer alanlar, grubun önemli noktalarını vurgulayarak bu yeni anlayışın çalışmalarını ortaya koyan yazarları *Annales Okulu* adıyla zikrediyorlardı. Aslında içinde yer alanlar bireysel farklılıkları vurgulayarak böyle bir grup olmadığını zaman zaman iddia etmişlerdi. Buna rağmen işte bu yeni tarih oluşumunun merkezinde Lucien Febvre, Marc Bloch, Fernand Braudel, Jacques Le Goff ve Emmanuel Le Roy Ladurie gibi tarihçilerin yanında bir başka kuşağın üyesi Georges Duby de yer almaktadır.¹ George Duby alanı gereği önemli bir ortaçağ tarihçisi olmasına rağmen tarihyazımı-toplumsal cinsiyet ilişkisini en erken çalışma örnekleriyle ortaya koymuştu. Bu yüzden Dünya genelindeki tarih yazıcılığında önemli bir konuma sahipti. İşte bu çalışmada genel anlamda Dünya’daki tarih literatürüne, özel anlamda (çeviri yoluyla) Türkiye’deki tarih literatürüne ortaya koyduğu tarih çalışmalarıyla katkı koyan Georges Duby üzerinde durulacaktır. Ayrıca çalışmaları, ortaya koyduğu bazı yaklaşımlarıyla birlikte ele alınacaktır. Fakat her şeyden önce Georges Duby’nin kısa bir biyografisiyle işe başlamak daha doğru bir iş olarak görünmektedir.

Hayatı

Georges Duby, 7 Ekim 1919’da Paris’te yaşayan Provanslı zanaatkâr bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. George Duby, başlangıçta yani tarih disiplinin içinde ilerlemeden önce, tarihsel coğrafya alanında tahsilini tamamladı. 1952’de Charles Edmond Perrin danışmanlığında (supervisor) Sorbonne’da bitirme tezini vererek mezun oldu. İlk derslerini Besançon’da verdi. 1970’de Collège France’m Ortaçağ Toplumu Tarihi kürsüsüne atanmadan önce University Aix-en-Provence’da akademisyen olarak derslerini vermeye devam etti. 1991 yılındaki emekliliğine kadar seçildiği Collège de France’daki çalışmalarını ayrıca sürdürdü.² Bu süre zarfında Georges Duby 1987’de

---

¹ Peter Burke, *Annales Okulu*, s. 24; Peter Burke, “Modern Avrupa’nın İlk Dönemlerinde Toplum ve Ekonomiye Giriş”, *Tarih ve Tarihi Annales Okulu İzinde*, 2007, s. 31-32; Georges Duby, *Erkek Ortaçağ Aşka Dair.....*, s. 18; Georg G. Iggers, *Bilimsel Nesnellikten Postmodernizme....*, s. 55.

² Collège de France’a 2 Aralık 1970’de Michel Foucault ve Raymond Aron kabul ediliyordu. 4 Aralık 1970’de ise Georges Duby Collège de France’a kabul ediliyordu. Kabul edilen öğretim üyeleri sembolik bir ders vererek göreve başlıyorlardı. O dönem dinleyiciler arasında bulunan ve aynı zamanda Collège de

Hilmi Anaç

Académi Française yani Fransız Akademisi'ne seçildi. (28 Ocak 1988'de resepsiyon – kabul- konuşmasını yaptı) Bunun yanı sıra, Fransa'nın entelektüel elitini (münevver, aydın kesimi) bir araya toplayan *Institut de Française Académie des Inscriptions et Belles-Lettres*'nin üyeliğine seçildikten sonra belli bir süre bu görevi de yürüttü. Çeşitli araştırma merkezlerinin ve enstitülerinin üyeliklerinde de bulunan Georges Duby'e çeşitli üniversitelerden fahri doktora verildi. Ayrıca kendisine birçok yerden onur nişanı verildi. 3 Aralık 1996'da yaşamını yitiren Georges Duby, ortaçağın sosyal ve ekonomik tarihi üzerine yoğunlaşan önemli bir Fransız tarihçi olarak anıldı. Ayrıca XX. yüzyılda etkili olan ortaçağ tarihçileri arasında üst seviyelerde yer aldı. Televizyon ve radyo programları sayesinde 1970'lerden 1996'daki ölümüne kadar halk entelektüelleri (aydınları) arasında en çok tanınanlardan biri oldu.³

Görüldüğü üzere Georges Duby'nin yaşamı anahatlarıyla bu şekildedir. Sıradan bir ortaçağ tarihçisi için ulaşılması zor olan başarılarla ve görevlerde bulunmuştur. Sadece bir dönem Fransası'nın değil aynı zamanda Avrupa tarihçiliğinin önemli isimlerinden biri olmuştur. Yaptığı çalışmalar, alanında Avrupa'nın birçok üniversitesinde hem ders kitabı olmuş hem de ortaya atılan tartışma konularından biri olmuştur. Bu yüzden tarihçinin bu özgeçmişi, Georges Duby'nin ne kadar önemli olduğunun da göstergesidir.⁴

Bazı Çalışmaları

- Guerriers et paysans [Savaşçılar ve Köylüler], VIIIe-XIIe siècles. Premier essor de l'économie européenne, Paris, Gallimard, 1973.
- Le Dimanche de Bouvines [Bouvines'de Bir Pazar], 1973.
- L'An Mil [Bin Yılı], 1974.
- Les Procés de Jeanne d'Arch, Paris, Gallimard/Julliard, 1973.
- Le Temps des Cathedrales [Katedraller Zamanı], 1976.⁵
- Les Trois Ordres ou l' Imaginaire du Féodalisme [Üç Tabaka ve Feodalizm Tahayyülü], 1978.⁶
- L' Europe au Moyen Age [Ortaçağ'da Avrupa], 1979.⁷

France'da ders veren öğretim üyeleri ise Georges Dumézil, Claude Lévi Strauss, Fernand Braudel, François Jacob ve Gilles Deleuze gibi önemli isimlerdir. Didier Eribon, Michel Foucault, s. 228-229.

³ Georges Duby, Erkek Ortaçağ Aşka Dair..., çev. Mehmet Ali Kılıçbay, 1991; Georges Duby, Ortaçağ İnsanları ve Kültürü, s. 7-8; Georges Duby (7 October 1919-3 December 1996), Proceedings of the American Philosophical Society, Vol. 143, No. 2, Jun., 1999, s. 301.

⁴ Georges Duby, Ortaçağ İnsanları..., s. 7-8; Georges Duby (7 October 1919-3 December 1996)..., s. 303-304; Leah Shopkow, "Georges Duby", French Historians 1900-2000: New Historical Writing in Twentieth-Century France, ss. 180-201; Patrick Boucheron-Jacques Dalarun, Georges Duby, Portrait de L'Historien en Ses Archives, ss. 9-21; <https://dictionaryofarthistorians.org/dubyg.htm> ; http://www.college-de-france.fr/site/professeurs-disparus/georges_duby.htm; Pierre Toubert, "Georges Duby", http://www.college-de-france.fr/media/professeurs-disparus/UPL53272_homDUBY.pdf; <https://dictionaryofarthistorians.org/dubyg.htm>

⁵ Georges Duby, Le Temps des Cathédrales, - L'Art et la société (980-1420)- Gallimard, Bibliothèque des Histoires, 1976, 392 sayfadır. Çeşitli baskıları vardır.

⁶ Georges Duby, Les Trois Ordres ou l' Imaginaire du Féodalisme, Paris, Gallimard, 1978.

Hilmi Anaç

- Dialogues avec Guy Lardreau [Guy Lardreau'yla Diyaloglar] 1979,
- Guillaume le Marechal ou le Meilleur chevalier du monde [Guillaume le Marechal veya Dünyanın En İyi Şövalyesi] 1980.
- Le Chevalier, La Femme et le Pretre [Şövalye, Kadın ve Rahip], 1981.⁸
- L'Economie Rurale et la Vie des Campagnes dans l'Occident Medieval, 2 Cilt.
- Saint-Bernard, L'Art Cistercien [Aziz Bernard, Sistersiyen Sanat].⁹
- La Societe Chevaleresque, Hommes et Structures du Moyen Age [Türkçesi, Ortaçağ İnsanları ve Kültürü, çev.Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara, İmge Yayınevi, 1990] 1973.
- Seigneurs et Paysans, Hommes et Structures du Moyen Age, II, [Senyörler ve Köylüler, Ortaçağ İnsanları ve Yapıları, II] 1973.¹⁰
- Mâle Moyen Âge –De l'Amour et Autres Essais 1988¹¹.
- Histoire de la France Urbaine, [Fransa'nın Kentsel Tarihi], 1980.
- L'Histoire Continue, 1991.
- Le Moyen-âge;
  - I) Adolescence de la chrétienté occidentale 980-1140
  - II) L'Europe des Cathedrales 1140-1280
  - III) Fondements D'un Nouvel Humanisme 1280-1440¹²
- (edi.) Histoire des Femmes en Occident, [Kadınlar Tarihi] 1991.¹³
- (edi.) L'Histoire de la vie Privée [Özel Hayatın Tarihi]
- (edi) Amour et sexualité en occident [Batı'da Aşk ve Cinsellik]¹⁴
- (edi.) La Sculpture –Le Grand Art du Moyen Age de ve au XVe Siécle¹⁵
- Art et Sociéte au Moyen Age [Ortaçağda Sanat ve Toplum], 1997.

⁷ Georges Duby, L' Europe au Moyen Age -Art roman, art gothique-, Paris, Arts et Métiers graphiques, 1979 , 268 sayfadır; Çeşitli baskıları yapılmıştır. Georges Duby, L' Europe au Moyen Age, Flammarion, 2011, 283 sayfadır.

⁸ Georges Duby, Le Chevalier, La Femme et le Pretre, Paris, Hachette, 1981; Şövalye, Kadın ve Rahip, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, 1991.

⁹ Georges Duby, Saint-Bernard, L'Art Cistercien, Art et Métier Graphiques, Edition Originale, 1976.

¹⁰ Çeşitli baskıları vardır. Örnek olarak dipnota bakınız. Georges Duby, Seigneurs et Paysans, Hommes et Structures du Moyen Age, Flammarion, 1993, 278 sayfadır.

¹¹ Georges Duby, Mâle Moyen Âge–De l'Amour et Autres Essais-, Flammarion, 1988; Georges Duby, Erkek Ortaçağ ve Aşka Dair Diğer Denemeler, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, 1991. Daha erken dönemlerde İngiltere ve Amerika Birleşik Devletlerindeki bazı üniversitelerde farklı baskıları vardır.

¹² Georges Duby, La Moyen Age: Adolescence de la chrétienté occidentale 980-1140 (214 sayfa); L'Europe des Cathedrales 1140-1280 (221 sayfadır); Fondements D'un Nouvel Humanisme 1280-1440 (220 sayfadır), Editions D'art Albert Skira, 1983.

¹³ Georges Duby & Michelle Perrot (Edi.) A History of Women in The West, vol. I-V, Cambridge: MA: Harvard University Press, 1992-94. Georges Duby & Michelle Perrot (Edi.), Histoire des Femmes en Occident I-V, Georges Duby & Michelle Perrot (Edi.), Académique Perrin Editions, 2002; Kadınların Tarihi, çev. Ahmet Fethi, İstanbul; Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, c. I-V, 1. Baskı, 2005.

¹⁴ Georges Duby, Amour et sexualité en occident, Paris, Seuil, Point Histoire 140, 1991; Georges Duby, Batı'da Aşk ve Cinsellik, çev. Ayşe Gür, İstanbul; İletişim Yayınları, 1. Baskı, 1992.

¹⁵ Georges Duby-Xavier Barral I Altet-Sophie Guillot de Suduraut, La Sculpture –Le Grand Art du Moyen Age de ve au XVe Siécle, Genève, Albert Skira, Histoire d'un Art, 1989, 318 sayfadır.

Georges Duby'nin Tarih (Tarihyazımı) Yaklaşımı

Georges Duby önemli bir Fransız tarihçidir; fakat sadece Fransız tarihçiliğine değil, Avrupa tarihçiliğine de çok sayıda çalışma kazandırmıştır. Bu çalışmalarını, sadece sıradan birer çalışma olarak düşünmemek gerekir. Çünkü bu çalışmalarını hem kavramsal hem metodolojik (yöntembilimsel) hem de üslup (biçim) açısından çığır açmış çalışmalardır.

Büyük tarihçi kolay yetişmemektedir. Bir de ortaçağ tarihi gibi bir alanda yetişmiş tarihçi kıtlığı üzerinde durulacak olursa bu tespit daha da anlamlı bir hale gelmektedir. Marc Bloch'un ortaçağ tarih araştırmalarına, 1930'lu yıllardan itibaren vurduğu güçlü damganın yenilenebilmesi için George Duby'i beklemek gerekmiştir. Duby, Marc Bloch'tan derinlemesine etkilenmiş olmakla birlikte, onun sonuçlarını ve sentezlerini tartışarak ileri götürecektir. Hatta kendine özgü bir üslup geliştirecek kadar büyük tarihçi olmasının yanı sıra, Bloch'un kendinden sonrakilere hedef olarak gösterdiği alanlarda derinleşmişti. Böylece ona ne kadar sadık bir dost olduğunu da ortaya koymuştu. Bilim çoğu zaman sadakate dayalı olarak ilerlemektedir. Dostların ve hocaların mirasına sadık kalınırken, hem onların getirdikleriyle hesaplaşmakta hem de bayrak ileri götürülmektedir. Duby'nin bir başka çabası da, tıpkı üstadı Bloch gibi, ortaçağ tarih araştırmalarının malzemesi olarak pek kabul edilmeyen ikonografik (görsel) unsurlar, arkeolojik unsurlar ve hepsinden önemlisi, saha çalışmalarını, tarihin görkemli kapısından içeri sokabilmek olmuştur. Duby, bu konuda büyük başarı sağladığı için, belgeye, yalnızca belgeye dayalı eski tarih anlayışını değiştiren tarihçiler arasındaki yerini almıştır. Duby, tarih yöntemleri konusunda da yeni usuller geliştirmiştir. Diğer insan bilimlerinin yöntemlerinden yararlanmakla kalmamıştır. Aynı zamanda yalnızca şu anda varolan ilkel toplumlara has olduğu ileri sürülen antropolojinin bilimsel yöntemlerini de Ortaçağ tarihine uygulamıştır.¹⁶

Georges Duby, *Batı Ortaçağının Tarih ve Sosyolojisi* adlı makalesinde Marc Bloch hakkındaki görüşleri şöyledir:

Batı Ortaçağının sosyoloji tarihine ilişkin olarak Fransa'da yakın tarihlerde yürütülen araştırmaların durumunu Marc Bloch'un adını telâffuz etmeden, onun bizim için, daha da kesin olarak benim için ne olduğunu anmadan sunabileceğimi sanmıyorum. Yirmi yaşındaydım; Feodal Toplum yeni yayınlanmıştı; hepsi de onunla dolu olan *Annales d'Histoire Économique et Sociale* düzenli olarak yayınlanmaktaydı; bunların hepsi de henüz çok genç ve belirsiz olan, tarihi gençleştirmeye yönelik disiplinlere yönelik çağrılar idi. Fransa'da Ortaçağ toplum tarihi bir süre tarihsel araştırmanın öncüsü haline geldiyse, bunun onun sayesinde olduğundan eminim. Çizdiği yol ne idi? Öncelikle iktisadi tarihe çok sağlam yaklaşımlar. Marc Bloch'un bıraktığı kâğıtlarda, toplumsal evriminin tüm temellerine, para tarihine, nüfus tarihine, teknik tarihe ayırdığı yeri görmekten insan şaşkınlığa düşmektedir. Tarımsal bir toplumun incelenmesine bağlı olan Bloch, toprağa ilişkin şeylere özel bir ilgi duymaktaydı. Onun bu ilgisinin sayesinde Ortaçağ iktisat tarihçilerinin ilklerinin, o

¹⁶ Georges Duby, *Ortaçağ İnsanları...*, s. 7-8.

Hilmi Anaç

zamana kadar özellikle kentlere ve ticaretlere yönelik dikkatlerinin kırlara doğru yön değiştirmesi meydana geldi. Araştırmaların yönelmesi konusundaki belirleyici bir olguyu işte buraya yerleştirmek gerekmektedir: Toplumsal tarih ile beşeri coğrafya arasındaki bağ. 1940’da bu bağ yalnızca gerekli değil, aynı zamanda doğal olarak da gözükmekteydi. Nihayet Marc Bloch’un eseri iki yol açmaktaydı. Bunlardan biri karşılaştırmalı tarihe doğruydı: Ortaçağ toplumlarının bir tipolojisine ulaşmak söz konusuydu. Diğeri de zihinsel aletlerin (enstrümanların) bilinmesine yönelikti. Bu esaslı perspektif, bu andan itibaren hiç değilse işaret edilmiş olmaktaydı. İşte izlemeye çıkararak yola çıktığımız nokta burasıdır.¹⁷

Georges Duby, Marc Bloch’u kendisi için hem öykünülmesi gereken hem de geçilmesi gereken bir hedef olarak görmektedir. Ayrıca karşılaştırmalı tarih metodu konusunda Marc Bloch’un yol gösterici olduğunu da açıkça söylemektedir. Buradan Georges Duby’nin karşılaştırmalı tarih metoduna yaklaşımının müspet olduğu da çıkartılabilir. Fakat ilginç bir nokta daha vardır. Peter Burke, Georges Duby için, Bloch’un başka bir öğrencisiyle çalıştığından ve Duby’nin asla yüz yüze gelmemesine rağmen Bloch’tan *ustası* olarak söz ettiğinden bahsediyordu.¹⁸ (Unutmamak gerekir ki ekol sadakati de önemlidir.) Tabii bu cümlelerden Georges Duby’nin sadece Marc Bloch’tan etkilendiğini düşünmek de büyük hata olur. 1960’lı yıllarda Georges Duby, ortaçağların başındaki ekonomik tarihi anlayabilmek için hediye ilişkisinin gördüğü işlev konusunda Marcel Mauss ve Malinowski’nin çalışmalarından da faydalanmıştı. Faydalanması da normaldi. Çünkü Annales tarihçileri için bu yıllar çalışmaların içeriği açısından antropolojik bir dönemeçti.¹⁹ Ayrıca Georges Duby, Pierre Chaunu ile birlikte Fernand Braudel’in güvendiği ve yakın ilişki içinde olduğu birkaç tarihçiden de biriydi.²⁰ Fernand Braudel ise yazdığı eserlerden de bilindiği üzere inter-disipliner ve multi-disipliner çalışan bir tarihçiydi. Sosyal bilimciler arasındaki bu yaklaşım bakımından birbirinden etkilenme durumu ve birbirleriyle olan yakın ilişkileri bir dönem Fransa’ında yükselişe geçmişti. Diğer ülkelerde de taraftar bulacak olan inter-disipliner ve multidisipliner tarih çalışmalarının da habercisiydi.

İnsanlığın tarihsel geçmişine bakmanın ve onu anlamının yeni biçimine bir örnek ise Pierre Vilar’ın *bütünsel tarih* (historia total) dediği şeydi. Yalnız toplumun gelişimini belirleyen bütün verilerin evrensel bir bileşimini yapmak olmadığını vurgulamak için *bütünleştirici tarih* demek daha uygun düşebilir. Burada daha çok somut bir alan, bu karmaşık gerçeklik-bütünlüğünün (örneğin siyaset, ekonomi ya da kültürün araştırılmasının) belirli bir yanı söz konusu edilmektedir. Fakat insan ve toplum üzerine daha geçerli bir tespite kolaylıkla varabilmek için başka alanların ya da disiplinlerin verilerine de böyle bir araştırmaya ilave etmek gerekir. İşte disiplinlerarası bu tarihyazımına da bütünleştirici tarihyazımı denmektedir.²¹ Georges Duby bütünsel tarih anlayışını, “toplum bir tarihten veya daha doğrusu kitlesel bir tarihten; şu olay denilen küçük kabarcıklardan, yüzey kazılarından uzaklaşarak derinlerde sondaj yapan, bu amaçla çok uzun sürecin ritimlerinin içine batan, artık hiçbir şeyin değişmiyorsa benzediği en dipteki derinliklere kadar macera arayan bakışlarını temellere, en istikrarlı

¹⁷ Georges Duby, “Batı Ortaçağının Tarih ve Sosyolojisi”, Ortaçağ İnsanları..., s. 233.

¹⁸ Peter Burke, Annales Okulu, s. 62.

¹⁹ Peter Burke, a. g. e. , s. 138.

²⁰ François Dosse, Ufalanmış Tarih..., s. 148.

²¹ E. H. Carr. - J. Fontana, Tarih Yazımında Nesnellik ve Yanlılık..., s. 46.

Hilmi Anaç

tabakalara... yönelten bir tarih şeklinde niteler".²²

Georges Duby'nin bütünsel tarih yaklaşımına yaklaşımı da diğer Annales tarihçileri gibi olumludur. Georges Duby'nin bu konudaki düşüncesi, aslında *Collège de France*'da ders niteliğindeki açılış konuşmasından ve bu konuşmanın *Ortaçağ Toplamları Bütünsel Yaklaşım* başlığıyla makale olmuş halindeki bu cümlelerinden çıkartabilir. Burada Georges Duby, feodalite konusunda tarihçiliğin en büyük siması Marc Bloch'un bu husustaki temel yeniklerini de vurgulamaktadır. Bloch, çok ünlü Feodal Toplum adlı kitabında bir yandan Ortaçağ Batı toplumlarının bir tipolojisine ulaşmaya çalışırken, öte yandan *zihinsel aletler* adını verdiği araştırma nesnelere tarihsel çalışmaların önemli malzemeleri arasına sokmayı başarmıştır. Georges Duby bu makalesinde, Ortaçağ tarihçiliğinin temel odaklarını vermeye ve bu tarihçiliğin yönelim alanlarına işaret etmeye uğraşmaktadır. Georges Duby, *Collège de France*'ta kendine ithâf edilen dersin açılış konuşmasında ortaya koyduğu yaklaşım, Ortaçağ'daki Batı toplumlarına bütünsel bir bakış açısı olup, bilimsel söylemleri de özellikle *Domaine Ekonomisi ve Parasal Ekonomi, 1080-1155 Arasında Cluny Manastırı Bütçesi* başlıklı çalışmasıyla da yakından ilgilidir.²³

Georges Duby *Batı Ortaçağının Tarih ve Sosyolojisi* adlı makalesinde tarih ve sosyoloji ilişkisini iki ana yol üzerinden yorumlamaktadır. Birincisi ortaçağ arkeolojisi yoluyla bir maddi uygarlık taslağına gitmek. İkincisi toplumsal tarih alanındaki araştırmaları en etkin şekilde uyarabilecek, açabilecek ve zenginleştirebilecek olan (niceliksel olan hiç de ihmâl edilmeksizin) toplumsal niteliklerin incelenmesine geri dönmektedir. Tarihçinin burada harekete geçirici ve canlandırıcı olmasını bekleyeceği disiplinler dilbilim, toplumsal psikoloji ve antropolojidir. Son olarak bu eksende Georges Duby, "ekonomik olguların incelenmesini zihniyetlerin incelenmesine sıkı sıkıya bağlamak ve iki olgu dizisi arasındaki tutarlılıkları ve sapmaları gözlemektir"²⁴ diyerek konuyu özetlemektedir.

O zaman ellerinde bulunan seçenek, tarihçileri toplu olarak, başka bir deyişle kurmuş oldukları toplumu incelemeye itmiştir. Bundan dolayı, büyük kişilerin tarihinin karşısına çıkan tarih, kendisini doğrudan doğruya toplumsal tarih olarak nitelendirmektedir. Tarihte başrolü toplum içindeki insan oynar. Devlet adamları, kahramanlar ve dâhiler de; ama işçiler, çiftçiler ve yoksulların da içinde bulunduğu bir bütün olarak insandır söz konusu olan. Bireylerin ve üyesi oldukları toplumsal kümelerin tümü edimcidirler (aktör); sözünü ettiğimiz yeni tarihin amacı, insanların en büyük çoğunluğunu ilgilendiren, onların yaşamına damgasını vuran ve yazgılarını belirleyen şeyi saptamak olmalıdır.²⁵ Bu noktada Georges Duby, toplumsal tarihe hem teorik bazda hem de kavramsal bazda ciddi katkıları olmuştur. Bunlardan en önemlisi Ortaçağ toplum yapısı için geliştirmeye çalıştığı üçlü tabakadır. Ortaçağ toplumunun (meşhur) üç tabakaya, yani *dua edenlerin, savaşımların ve çalışamların* işlevlerine göre bölünmesi, çalışmayanların konumunu haklı kılma yolunda bir girişime de son derece benzemektedir. Tarihçi Georges Duby, parlak bir incelenmesinde, toplumsal kuramcı

²² Georges Duby, "Tarih Araştırmalarının Fransa'da Aldığı Yönler 1950-1980", *Erkek Ortaçağ Aşka Dair...*, s. 204; Erdem Sönmez, *Annales Okulu ve Türkiye'de Tarihyazımı...*, s. 64.

²³ Georges Duby, "Ortaçağ Toplamları Bütünsel Yaklaşım", *Ortaçağ İnsanları...*, s. 15-16.

²⁴ Georges Duby, "Batı Orta Çağının Tarih ve Sosyolojisi", *Ortaçağ İnsanları...*, s. 240.

²⁵ E. H. Carr. - J. Fontana, *Tarih Yazımında Nesnellik...*, s. 38-42.

Hilmi Anaç

Louis Althusser'den dikkatle yararlanarak, bu üç bölümlü toplum fikrinin Fransa'da XI. ve XII. yüzyılda yükselişini sorgulamıştır. Bu yaklaşımın başarısını, zamanın toplumsal ve siyasal durumuyla açıklamaya çalışmıştır.²⁶ Georges Duby'nin toplumun üç tabakası fikri üstüne incelemesinde ya da bir ulus yahut kültürün imgeleri hakkında yapılan çalışmalarında görüldüğü gibi, tarihçileri *imgelenmiş (hayali/tahayyül edilmiş) olanın* gücüne giderek daha çok teslim etmektedir. Annales (ekolü) grubundaki Ortaçağ uzmanlarının siyasi tarihi bir köşeye fırlattıkları söylenemez, her ne kadar başka konu başlıklarına daha fazla dikkat etseler de. İşe ekonomik ve toplumsal tarihçi olarak başlayıp, sonradan zihniyetler tarihine dönen Georges Duby, Ortaçağdaki bir muhârebe üstüne yani Avrupa'da bilinen adıyla Bouvines Muhaberesi üstüne bir monografi yazdı. Üç zümre fikrinin oluşumu ya da yeniden faaliyete geçmesi hakkında ortaya koyduğu yaklaşımını ise farklı bir düşünsel/siyasal bağlama yani Fransız monarşisinin ve öbür monarşilerin krizi içerisine yerleştirmişti.²⁷

Georges Duby, Ortaçağ Fransa'sının ekonomik ve toplumsal tarihi üstüne yaptığı çalışmalarla ün kazanmıştı. 1953 yılında yayımlanan tezinde Macon bölgesini inceliyordu. Bunun ardından Ortaçağ Batı dünyasının kırsal ekonomisi üstüne yaptığı ciddi bir sentez çalışması geldi. Bu incelemeler büyük ölçüde Marc Bloch'un *Feodal Toplum*²⁸ ve *Fransa'nın Kırsal Tarihi*²⁹ başlıklı çalışmalarının başlattığı gelenek içerisinde yer almaktaydı. Zaman içinde ilgi alanı adım adım zihniyetlere (tarihine) kayan Duby, 1960'lı yıllarda Robert Mandrou'yla birlikte Fransa'nın kültürel tarihi üstüne çalışmaya başladı.³⁰ Duby'nin en önemli kitabı olan *The Three Orders*, birçok bakımdan Le Goff'un Purgatory'sine paralel bir çizgi tutturmuştu. Yazar mevcut durumu *toplumsal değişimin seyri esnasında maddi etken ile zihinsel etken arasındaki*

²⁶ Peter Burke, Annales Okulu, s. 61.

²⁷ Georges Duby, Ortaçağ İnsanları..., s. 249-250; Peter Burke, Annales Okulu, s. 119; Theodore Evergates, The Feudal Imaginary of Georges Duby, Journal of Medieval and Early Modern Studies, 23:3, Fall 1997, Duke University Press, 1997, ss. 641-660; Dominique Barthelemy-Stephen D. White, "Debate: The Feudal Revolution", Past and Present, No. 152, Aug. 1996, ss. 196-223; Jacques Lagroye, "Questions à la sociologie politique : à propos de Georges Duby", Politix, Année 1988, Volume 1 Numéro 3, pp. 44-49; Erdem Sönmez, Annales Okulu ve Türkiye'de Tarih yazımı..., s. 66-67.

²⁸ Marc Bloch'un Feodal Toplum adlı eseri 1939'da iki cilt olarak basılmıştır. Birçok kez baskı yapmış ve birçok dile çevrilmiştir. Türkçe'de de birçok baskısı yapılmıştır. Marc Bloch, Feodal Toplum, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara; Savaş Yayınları, 1983; Marc Bloch, Feodal Toplum, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İstanbul; Kırmızı Yayınları, 2007; March Bloch, Feodal Toplum, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara; Doğu-Batı Yayınları, 4. Baskı, 2005.

²⁹ Marc Bloch, Les Caractères Originaux de L'histoire Rurale Française, 1931, Paris 1952. Bu çalışma İngilizceye French Rural History [Fransız Kırsal Tarihi] olarak çevrilerek 1966'da Londra'da çevrildi. Yine George Duby'nin L'économie Rurale et La Vie de Campagnes dans L'occident Médiéval adlı 1962 yılındaki çalışması İngilizceye Londra'da 1968 yılında Rural Economy and Country Life [Kırsal Ekonomi ve Kırsal Yaşam] olarak çevrilmiştir. Peter Burke, Annales Okulu..., s. 193-209.

³⁰ Georges Duby-Robert Mondrou, Histoire de la Civilisation Française, Armand Colin, 1958. Fransızca basılan eser birçok kere daha farklı tarihlerde de basılmıştır. Çalışmanın birinci cildi (Le Moyen Age et le XVIe siècle) süreç olarak Ortaçağ ve XVI. yüzyılı içermektedir. Diğer ikinci cildi ise (XVIIe-XXe siècle) XVII. yüzyıl ile XX. yüzyıla kadar ki zaman diliminden oluşmaktadır. Fakat kitabın ilk cildi 1515-1789 arasını kapsamaktadır. Bu bölümü ise Georges Duby ile Robert Mondrou birlikte yazmıştır. İkinci cildi ise 1790-1982 arasını kapsamaktadır. Bu cildi ise 1940-1982 yılları arasını yazan Jean François Sirenelli ile Robert Mondrou birlikte yazmıştır. Georges Duby-Robert Mondrou, Histoire de la Civilisation Française, Armand Colin, 1984.

Hilmi Anaç

bağlantılar şeklinde tarif ediyordu. Bu fenomen (olgu) ise bir vaka incelemesi yoluyla, yani üç gruba bölünmüş *rahipler*, *şövalyeler* ve *köylüler* halinde, ya da başka bir anlatımla, *dua edenler*, *savaşanlar*, *çalışanlar* (ya da toprağı işleyenler Latince *laborare* fiili, kullanımına uygun bir şekilde muğlaktır) halinde bölünmüş-toplum hakkındaki kolektif (ortaklaşa) imgelemi incelemek yoluyla araştırmıştı. Büyük klasik bilgin Georges Dumézil'in³¹ işaret ettiği gibi, üç temel işlevi yerine getiren üç gruptan oluşmuş toplum görüşünün Hint-Avrupa geleneğinde oldukça uzun bir geçmişe sahip olduğunu biliyordu. Eski Hindistan'dan Sezar devrindeki Galya'ya kadar şümüllü bir coğrafyada bulunabileceğini Duby pekâlâ görmüştü. Duby, Ortaçağ uzmanlarının daha önce yaptığı gibi, grupların üçünün de topluma farklı tarzlarda hizmet verdiğini öneren bu üç katman imgesinin, köylülerin lordlar tarafından sömürülmesini meşrulaştırma işlevi gördüğünü savundu. Gelgelelim, Duby bu noktada durmaz. Asıl ilgilendiği konu, bu üç parçalı toplum anlayışının dokuzuncu yüzyıldan itibaren Wessex'ten Polonya'ya kadar yeniden faaliyete geçmesinin altında yatan gerekçedir. Bu canlanmanın toplumsal ve siyasal bağlamını, bilhassa söz konusu imgenin onbirinci yüzyılın başlarında yeniden ortaya çıktığı Fransa'daki bağlamını, uzun uzadıya tartışır. Duby, üç parçalı toplum imgesinin yeniden faaliyete geçmesinin yeni bir ihtiyaca tekabül ettiğini yaklaşım olarak ileri sürer. Bir siyasi kriz döneminde, örneğin on birinci yüzyıl Fransa'sında, bu imge sözkonusu üç temel işlevi kendi kişiliklerinde toplama iddiasında olan monarkların ellerinde bir *silah*tı. Dönemin *zihniyetinde* gizli olarak bulunan düşünsel sistem, siyasi amaçları olan bir ideoloji olarak belirginleşti. Duby, ideolojinin toplumun pasif bir yansıması değil, toplum üstünde iş görmeye dönük bir tasarı olduğuna dikkati çekmişti. Duby'nin ideoloji anlayışı, bir keresinde ideolojiyi *bireylerin kendi gerçek varoluş koşullarıyla kurdukları hayali ilişki (le rapport imaginaire des individus a leurs conditions reelles d'existence)* olarak tanımlayan felsefeci Louis Althusser'in anlayışına çok uzak değildi.³² Benzer şekilde bir on sekizinci yüzyıl uzmanı olan Michel Vovelle, Duby'e benzer tarzda, *mentalites collectives*'i Febvre ve Lefebvre'ün sergiledikleri tarzda Marksist ideolojiler tarihiyle kaynaştırma doğrultusunda ciddi bir girişimde bulundu. Bu noktada Duby ve Le Goff gibi Ortaçağ uzmanlarının zihniyetler tarihine önemli katkılarda bulunduğunu görmek pek şaşırtıcı değildir. Ortaçağların bizden uzaklığı, bizim karşımızdaki *ötekiliği*, bu tip bir yaklaşımın çözebileceği bir sorunu ortaya çıkarmaktaydı. Öbür yandan, ortaçağlardan bugünlere kalan kaynak çeşitleri, o dönemi, kültür tarihi için de yeni yaklaşımlardan biri olan dizisel tarih tarafından incelenmesine biraz daha elverişli kılmıştı.³³

Georges Duby, Fransa'nın kent ve kırsal tarihi üzerine birçok ortak çalışma grubu içinde bulunduğu gibi Fransa Tarihi için yapılan birçok çalışmanın editörlüğünü de yapmıştır. Örneğin 1982'de Fransa Tarihi (Histoire de la France) üzerine yapılan

³¹ Georges Duby, Georges Dumézil'in üçlü ideoloji (veya tabaka) yaklaşımından yararlanmıştı. Georges Duby, Bu üçlü ideolojinin yani yönetenler (kral-papaz), savaşanlar (şövalyeler) ve üretenler (köylüler)den oluşan tabakaların feodal toplumu oluşturduğunu ortaya koymaktadır. Ali Akay, "Bir Bilim Sanatçısı İstanbul'daydı", Belkıs Halim Vassaf'ın Defterinden Dumézil'in Sosyoloji Dersi Notları..., s. 7; Ali Akay, Post-modernizmin ABC'si, s. 34-35.

³² Georges Duby'de zihniyet ve zihniyetler tarihi yaklaşımı önemli yer tutmaktadır. Peter Burke, Annales Okulu, s. 128-130; François Cadiou ve diğerleri, Tarih Nasıl Yapılır ?..., s. 301-303; François Dosse, Ufalanmış Tarih..., s. 163; s. 184-185.

³³ Peter Burke, Annales Okulu, s. 128-130.

Hilmi Anaç

kolektif (ortak) bir çalışmanın editörlüğüne getirilmiştir. Bu kapsamda yapılan Fransa Tarihi üç cilt olarak basılmıştır. Eserin birinci cildi Bir Ulusun Doğuşu, Kökenlerinden 1348'e başlığını taşımaktadır. Bu ciltte Fransa'nın Pre-historik dönemi, Galyalılar ve Romalıların Galya'ya hâkim olmaları, Romalılar hakimiyetindeki Galya, Kavimler Göçü, Marovenjler zamanı, Karolenjler, Feodal dönem, XII. yüzyılın yükselişi, Capet hanedanının ortaya çıkışı ve Bourbonelara Fransa'da iktidara gelmesine kadar ki olaylar ve olgular ortaya konulmaktadır. *Hanedanların ve Devrimler*'in anlatıldığı ikinci cilt ise 1342-1852 yılları arasını kapsamaktadır. Bedbâht (Kötü) Zamanlar, Rönesans ve dinsel anlaşmazlıklar, Barok Fransa (Fransa'nın barok zamanları), Klasik Çağ, Aydınlanma Çağı, Fransız Devrimi, Napolyon Fransası (İmparatorluk), Romantik Fransa ve Burjuvalar ve İkinci Cumhuriyet gibi tarihsel olaylar ve olgular bu ciltte kaleme alınmıştır. Aslında bu cilt Fransa'nın geleneksel süreçten modern sürece nasıl evrildiğini ve bu dönemde ne gibi ani değişimler ve dönüşümler yaşandığını ortaya koymaktadır. Üçüncü cilt ise *Yeni Zamanlar* yani Fransa'nın modern zamanlarını anlatmaktadır. 1852'den 1980'lere kadar Fransa'da meydana gelen olaylar, dünyada ortaya çıkan konjonktür (mevcut durum) paralelinde bu ciltte ortaya konulmaktadır. Sanayi devrimi ve etkileri, modernite, Napolyonların ikinci kere ortaya çıkması, III. Cumhuriyet ve diğer cumhuriyetler, kültürel ve sosyal dönüşümler, Birinci Dünya Savaşı, İki Dünya Savaşı Arası Dönem, Fransa'nın İkinci Dünya Savaşı'na Girişi, 1945'lerden 1980'lere Fransa'nın durumu bu çalışmada ortaya konulmaktadır.³⁴ Görüldüğü üzere Georges Duby'nin editörlüğünde bir grup akademisyenin birlikte yazdığı bu eserde, Fransa coğrafya, sosyo-politik ve sosyo-ekonomik durum, kültür, din vb. şekillerde çok farklı perspektiflerde ele alınmıştır. Ayrıca Annales Okulu'nun tarih anlayışına uygun olarak inter-disipliner ve multi-disipliner bir tarih yöntemi bu çalışmada uygulanmıştır. Toplumsal değişim ve dönüşüm olgusu tarihsel olay üzerinden örnekleriye ortaya konulmaya çalışılmıştır. O yüzden Georges Duby'in editörlüğünü yaptığı Fransa'nın Tarihi adlı çalışma üzerinde durmak bu çalışmada teorik ve pratik açıdan önem arz etmektedir.

Georges Duby'nin kültürel modeller hakkındaki yaklaşımı konusunda bilgi alınabilecek en önemli çalışması *Feodal Toplumda Kültürel Modellerin Alt Tabakalara İntikâli* olarak Türkçeye çevrilmiş olan makalesidir. Georges Duby bu makalesini çok ilginç bir toplumsal olgunun incelenmesine ayırmıştır. Kültürel modellerin üst tabakalar tarafından yaratılması ve bunların sonradan alt tabakalara geçerek, gelenek haline dönüşmesi ve buradan ilginç bir toplumsal çatışma kaynağının ortaya çıkmasının sözkonusu olmasıdır. Duby bu konunun incelenmesine ayırdığı makalesinde, en ilginç noktalardan biri, üst sınıflara ait bir alan olarak ortaya çıkan dinin, sonradan halk tabakalarına intikâl ederek, onlar tarafından nasıl katı bir gelenekselleştirilmiştir. Bu makalenin vardığı sonuçlar, birçok toplumda kutsallaştırılan ve dokunulmaz hale getirilen geleneklerin, bir zamanlar üst sınıfların uyguladığı, sonra da alt sınıflara terk ettiği kültürel öğeler olduğunu görmek, ufuk açıcı olmaktadır. Toplumsal tarih, folklor ve sosyoloji alanındaki çalışmalarda kamusal hafızanın zayıflığından dolayı farkına varılamayan bazı kaynakların ortaya çıkartılması, toplumsal analizlerin sağlığı açısından

³⁴ Georges Duby (edi.), Histoire de la France I-II-III, Paris; Références Larousse, Librairie Larousse, Orijinal Baskı, 1987; Diğer Baskı, c. I-II, 1988, c. III, 1989.

Hilmi Anaç

son derece önemlidir.³⁵ Aslında Georges Duby'nin bu yaklaşımı, toplumsal tarihe dâir kendine has genel târih yaklaşımından da ayrılmaz. Ayrıca kültürel değerlerle de ilgili olan bu yaklaşımı, bütünsel tarih yaklaşımının da bir sonucudur.

Annales Okulu tarihçilerinin yaklaşımlarındaki karmaşıklık ve çoğulculuk, uygulamada ciddi çelişkilere de yol açtı. Bu nedenle de, özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki otuz yıl içinde Annales Okulu çevresindeki birçok tarihçi güvenilir, nesnel bilgi vaat eden sosyal bilim yaklaşımlarının büyümesine kapıldı. Braudel'in çok uzun ömürlü yapılar ve kültürün maddi temelleri üzerindeki vurgusu bu bilimselcilikten bağımsız değildi. Neyse ki yine görüldüğü gibi, Bloch ve Febvre'den Le Goff, Duby ve bugüne değin uzanan ağırlıklı olarak sanat, folklor ve âdetler gibi kaynaklara dayanan ve bu yüzden de daha hassas, nitel düşünce yöntemlerini teşvik eden, güvenilir bir biçimde yerleşmiş bir gelenek vardı. Bu tarihçilerin yapıtları tarih ile edebiyat arasındaki uçurum riskine köprü kurmaya yardım etti. Bu yapıtların güçlü antropolojik tonu, Annales Okulu tarihyazımının, sosyal bilim düşüncesinin büyük bölümünü karakterize eden bilimselciliğe yenik düşmesine engel oldu. Bütün tarihi boyunca Annales Okulu temsilcileri bilimsel ve teknolojik beceriler üzerine inşa edilmiş bir Batı uygarlığının üstün niteliklerine olan güvenden uzak kalmış oldukları bilinmekteydi. Aynı şekilde sosyal bilim kuramlarının büyük bölümü de çok merkezî nitelikteki modernizasyon (modernist) kavramlarından uzak durmaya çalışmıştı. Buna paralel olarak Annales Okulu tarihçileri ağırlıklı olarak modern-öncesi dünya üzerine odaklanmışlardı. Belki de 1970'lerden sonra, sosyal bilim tarihinin temel varsayımlarının sorgulanmaya başladığı bir dönemde, Annales ekolü temsilcilerine karşı uluslararası bir düzeyde uyanan ani ilgiyi açıklamaya yardım edebilecek olgu da budur.³⁶ 1970'lere gelindiğinde, kültürü sağlam bir siyasal, toplumsal ve ekonomik bağlam içine oturtan bir tarihyazımı ortaya çıkmıştı. Georges Duby'nin evlilik, ulusal efsanelerin sürdürülmesi ve feodalizmin toplumsal yapısı gibi yetkin çalışmaları zamanının tarihçiliğe hız kazandırmıştı. Ayrıca Georges Duby ve Jacques Le Goff gibi tarihçiler, yine bu süreçte, anlatının ve bireylerin merkezi bir rol oynadığı bir toplumsal ve kültürel tarih yazmayı da başarmışlardı.³⁷

Annales tarihçileri önemli bölgesel tarih incelemeleri de yaptılar. Bu bölgesel tarih incelemelerinin çoğu Braudel ve Labrousse'un yönetiminde yapılmıştı. Bu çalışmaların büyük kısmı modern dönemin başlarını ele alıyordu. Georges Duby, XI. ve XII. yüzyıl Mâconnais üzerine tezini 1953'te savunmuştu. (Georges Duby'nin *La société aux XIème et XIIème siècles dans la region Maconnaise*, 1954) Ortaçağ uzmanı olan Georges Duby, böylece ilk bölge monografilerinden (inceleme) birini yazmıştı. XI. ve XII. yüzyıllardaki Macon ve civar bölgelerindeki mülkiyet, toplumsal yapı ve aristokratik aileler üstünde çalışmasını yoğunlaştırmıştı. Duby'nin çalışmasına Bloch'un eski bir meslektaşısı olan Charles Perrin danışmanlık etmişti ve bu çalışmada tarihsel coğrafyadan fazlasıyla ilhâm almıştı.³⁸ Aynı dönemlerde Annales okulu temsilcileri tarafından (Özellikle üçüncü nesil) birçok bölgesel monografi örnekleri ortaya konulmuştu. Emmanuel Le Roy Ladurie'nin *Les payans du Languedoc* (1966) ve

³⁵ Georges Duby, *Ortaçağ İnsanları ve Kültürü*, s. 14; Peter Burke, *Annales Okulu*, s. 128.

³⁶ E. H. Carr. - J. Fontana, *Tarih Yazımında Nesnellik...*, s. 64.

³⁷ E. H. Carr. - J. Fontana, a. g. e. , s. 105.

³⁸ Peter Burke, *Annales Okulu*, s. 110; François Dosse, *Ufalanmış Tarih...*, s. 93; F. L. Cheyette, "Historiographical Essay Georges Duby's Mâconnais..." , ss. 291-317.

Hilmi Anaç

Montaillou village occitan de 1294 à 1324 (1975), Michel Vovelle'in *Ville et Campagne au 18ème siècle: Chartres et Beauce* (1980), Pierre Goubert'in *Beauvais et Beauvaisis de 1600 à 1730* (1969), Pierre Vilar'ın *La Catalogne dans l'Espagne Moderne*, Pierre Chaunu'nun *Seville et l'Atlantique* (1955-1959) çalışmaları bölgesel monografilere (inceleme) ciddi birer örnektir.³⁹ Görüldüğü üzere Georges Duby'nin yaptığı çalışma Annales Okulu temsilcileri içinde en eski örneklerden biridir. O yüzden bölgesel monografiler (incelemeler) konusunda kendisinden sonra gelenler için de yaptığı doktora tezi ciddi bir çalışma örneğidir.

*Languedoc Köylüleri*⁴⁰ aynı zamanda Emmanuel Le Roy Ladurie'nin bir formülasyonu (yöntemi) olan insansız tarihten uzaklaşmaya, yeni bir bilinç tarihine yönelmeye de işaret ediyordu. Bilinç tarihi, Annales yazılarında her zaman önemli bir yer işgal etmişti. Marc Bloch'un ortaya koyduğu Feodal Toplum adlı çalışmada, temel olarak toplumsal bir sistemin kendisini tutum ve bakış açılarında ifade eden yönlerini çözümleyen bilinç tarihi kendini hemen ortaya koyuyordu. Daha sonra Annales tarihçileri arasında birçok alanda bilinç tarihi çalışmaları görülmeye başladı. Robert Mandrou, Jacques Le Goff ve Georges Duby başta olmak üzere, üçüncü Annales kuşağı tarihçileri arasında dahi aynı doğrultuda bir zihniyetler tarihi başlatıldı. Mandrou büyüü ve Fugger'lerin erken kapitilizme eğilimli zihniyet yapılarını, Le Goff ve Duby de ortaçağda dinî, ticarî ve askerî yaşamın geniş kesimleri zihniyet tarihi kapsamında ele aldılar.⁴¹ Duby son yıllarda Bloch'un ve Anneles *premiere maniere*'in (birinci neslin izlediği yol) ötesine geçti. Kısmen neo-Marksist toplum teorisinden ilham alan Duby, ideolojilerin tarihi, kültürel yeniden üretim ve toplumsal imgelem (*l'imaginaire*) konularıyla ilgilenmeye başladı. Bunları zihniyetler tarihiyle birleştirmeye çalıştı.⁴² Bu arada az önce geçen *historia de l'imaginaire [İmgelem Tarihi]*, eski *histoire des representations collectives*'e [Kolektif Temsillerin Tarihi] az veya çok tekabül eden ve Georges Duby (1978) ile Corbin (1982) tarafından kullanılan yeni bir terimdi. Eskiden kullanılan terim yani *histoire des representations collectives* Durkheimci çağrışımlar barındırırken, *imgelemsel* olan yeni terim (zihniyetler tarihi), Neo-Marksist çağrışımlar taşıyordu. Öyle görünüyor ki, terim, Castoriadis'in *l'institution imaginaire de la societe*'sinden (1975) alınmıştır. Bu inceleme de Louis Althusser'in ünlü ideoloji tanımına, yani *gerçek varoluş şartlarıyla kurulan imgelemsel ilişki* tanımına borçludur.⁴³ Sonuçta Georges Duby zihniyet ve imgelem tarihi ile yakından ilgilenmiştir. Üzerinde çalıştığı bu farklı konu onu diğer Annales tarihçilerinden farklı bir konuma da getirmiştir.

Georges Duby'nin *The Legend of Bouvines* adlı çalışmasının Fransızca adı *Le*

³⁹ Erdem Sönmez, a. g. e., s. 90-91; François Dosse, a. g. e., s. 93-94.

⁴⁰ Emmanuel Le Roy Ladurie, *Le Paysans de Languedoc*, Paris, S.E.V.P.E.N, (İki cilt), 1966, 1035 sayfadır; Goubert Pierre, "Le Roy Ladurie (Emmanuel)", *Revue belge de philologie et d'histoire*, 1967, vol. 45, No: 45-3, pp. 957-959; Miyase Koyuncu Kaya, "Emmanuel Le Roy Ladurie's Approach to History", *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, c. 12, sa. 22, Aralık 2009, ss. 140-154.

⁴¹ Georg G. Iggers, *Bilimsel Nesnellikten Postmodernizme...*, s. 127-130.

⁴² Peter Burke, *Annales Okulu*, 128-130; François Dosse, a. g. e., s. 167-168; Louis Althusser, *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, çev. Yusuf Alp-Mahmut Özışık, 1994; Louis Althusser, *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, çev. Alp Tümertekin, 2014.

⁴³ Peter Burke, a. g. e., s. 189.

Hilmi Anaç

Dimanche de Bouvines: 27 juillet 1214'dir. Yani Bouvines'de Bir Pazar olarak Türkçeye çevrilebilir. 27 Temmuz 1214'te Phillipe-Auguste (II. Phillipe veya ilk erkek çocuk olmasından dolayı *Dieudonné* -Tanrı Lütü-), İngiliz Kralı (Yurtsuz) John, İmparator Kutsal Roma-Germen İmparatoru Otto (IV. Orthon) ve Flander Kontu tarafından kurulan bir koalisyona karşı Lys nehri üzerindeki Bouvines köprüsü yakınlarında kesin bir zafer kazandı. Bouvines'deki bu savaştan sonra Avrupa'daki sosyo-politik durumda bazı değişiklikler ortaya çıkacaktır. Örneğin Magna Carta bir yıl sonra İngiltere'de ilan edilecektir. Kutsal Roma Germen İmparatorluğu'nda siyasal çalkantılar başlayacaktır. Fakat burada olaydan ziyade olayın yarattığı yankı önemlidir. Çünkü bu olay Fransızlar arasında 1945'de dahi yad edilecek olan ulusal bir uyanışın ilk kıvılcıklarından biri olarak kabul edilecektir. Bu çalışmada tarihçi, gerek tek bir günde (27 Temmuz 1214 Pazar) yaşanan olayların gerekse bu olayların tarihsel bilinçteki izdüşümlerinin altını çizer. Bu eser bir gün içinde Bouvines'de geçen bir savaşı konu etmektedir.⁴⁴ Fakat bu durum aynı zamanda tarihyazımında yazım tarzının da artık önemli bir hale geldiğinin de göstergesidir. Georges Duby bu çalışmada diğer Annales Okulu mensupları gibi anlatının çözümlemeyi daha önemli olduğunu ortaya koymuştur. Zaten anlatı, Annales Okulu geleneğinde de önemli yer tutmaktadır.⁴⁵ Fakat bu gibi çalışmalar tarihyazımında anlatıyı daha da ön plana çıkaran çalışmalardır. Bu durum aynı zamanda daha sonra tarihyazımı açısından dil alanındaki yaklaşımları ve anlatıyı vurgulayan post-modern/post-yapısalcı tarihyazımının da habercisi olacaktır.

Annales tarihçilerinde siyasi tarihe geri dönüş olarak algılanan durum aslında belirlenimciliğe (determinizm) karşı doğan bir reaksiyonla (tepkiyle) bağlantılıydı. Daha önce görülen bu belirlenimcilik karşıtı reaksiyon, antropolojik dönemece de ilhâm vermişti. Çünkü antropolojik bir sonu olan insan, tarihyazımındaki raslantısallığı da imkân tanıyordu. O yüzden psiko-fizik bir varlık olan insanın özgürlüğüne duyulan ilgi (mikro tarihe duyulan ilgiyle birlikte), aynı zamanda, Annales'in içinde ve dışında son yıllarda tarihsel biyografinin canlanışının altında yatan etkenlerden biri olarak ortaya çıkıyordu. Georges Duby de yine bu dönemde Ortaçağ'da yaşamış bir İngiliz olan William the Marshall'ın biyografisini yayımladı. Aslında bu çalışma yine kökeni Ortaçağlara kadar giden bir hikayenin Georges Duby tarafından anlatıya dönüştürülmesiydi. William the Marshall I. Pembroke Düküdür (1146-1219) ve 1216 yılından itibaren efsaneleşmiş bir İngiliz şövalyesidir. Daha sonra I. Richard olarak anılacak olan Richard'a karşı ölüm döşegindeki II. Henry'yi destekledikten sonra Filistin'e karşı yapılan bir haçlı seferinde de bulunmuştu. Bundan sonra I. Richard tarafından affedildi ve 1189'da kendisine bir kontluk bahşedildi. Kral John'un ölümü üzerine geleceğin III. Henry'sinin muhafızlığına atandı. Henry'nin tahta geçmesi amacıyla VIII. Louis'in emrindeki Fransızlara karşı savaşarak zafer kazandı. Gençliğinde Normandiya'da zırh taşıyıcısı olarak yetişmiş ve daha sonra 1170 yılında II. Henry'nin oğlu Henry'nin eğitimliğini de yapmıştı. İşte bu William the Marshall'ın hayatı şövalye sadakatinin bir modeliydi. İngiltere'nin peş peşe dört kralına sadakatle

⁴⁴ Georges Duby, *Le Dimanche de Bouvines -27 Juillet 1214-*, Galimard, Folio/Historire, Birinci Baskı, 1973; İkinci Baskı 1985; Guenée Bernard, "Le Dimanche de Bouvines. 27 Juillet 1214", *Annales. Économies, Sociétés, Civilisations*, 1974, vol. 29, Numéro: 6, pp. 1523-1526; François Cadiou ve diğerleri, a. g. e. , s. 285.

⁴⁵ Georg G. Iggers, a. g. e, s. 101-102; Peter Burke, *Annales Okulu*, s. 150; François Cadiou ve diğerleri, a. g. e, s. 280.

Hilmi Anaç

hizmet eden bir şahsiyeti anlatan tarihyazımıydı.⁴⁶ İşte Georges Duby bu tarihsel şahsiyetin hayatını yazarak önemli tarih çalışmalarının arasına katmıştı. Ayrıca bu çalışmada Duby, çözümlemeden ziyade anlatıyı ön plana çıkarmıştı. Çünkü bu süreçte Annales tarihçileri arasında anlatıyı çalışmalarında öne çıkarmak bir moda olmuştu.⁴⁷

Georges Duby'nin ortaya koyduğu eserlerden biri de 1974'te okuyucusuyla buluşan *L'An Mil*⁴⁸ yani *Bin Yılı* olarak bilinen eserdir. Çeşitli tarihlerde baskıları yapılan kitap, başka dillere de çevrilmiştir. Milenyum yaklaşımı Hıristiyanlar için önemlidir. Bu yüzden Ortaçağ Avrupası'nda bin yılı (M.S 1000) üzerine kehanetler ve beklentiler sözkonusudur. Kitap bu yönüyle çok ilginçtir. Bazı depremler, kuraklıklar, hastalıklar, savaşlar ortaya çıktıkça insanlarda bin yılı üzerine kaygılar ve korkuya dayalı senaryolar artmaktadır. Bu senaryoların veya korkuların nedeniyse insanlarda dünyanın sonunun geldiğine dair bir beklentinin ortaya çıkmasından kaynaklanmaktadır. Bu tip çalışmalarla Georges Duby, antropolojik olana yaslanarak aslında popüler kültürün sabitliğini ve elit kültürün değiştirici rolünü de ortaya koymaya çalışmaktaydı.⁴⁹ Sosyo-politik, sosyo-ekonomik ve sosyo-psikolojik etkenlerin dışavurumu olan bu eser ortaya koyduğu anlatı yaklaşımıyla tarihyazımına farklı bir perspektif (yaklaşım) de kazandırmıştır. Ayrıca unutulmamalıdır ki eser ikinci bin yıla girerken Georges Duby tarafından kaleme alınmıştır.

Georges Duby'nin ortaya koyduğu önemli çalışmalardan biri de editörlüğünü Phillip Aries ile birlikte yaptığı *L'Histoire de la vie Privée* yani *Özel Hayatın Tarihi* adlı çalışmadır. Kolektif (ortak) bir araştırmanın ürünü olan bu çalışma beş ciltten oluşmaktadır. Çalışmanın birinci cildi Roma İmparatorluğu'ndan Bin Yılına (*De*

⁴⁶ Georges Duby, Guillaume le Maréchal ou Le Meilleur Chevalier du Monde, Paris; Fayard, 1984; John W. Baldwin, "Guillaume le Maréchal ou le meilleur chevalier du monde bu Georges Duby", Speculum, Medieval Academy of America, vol. 61, no. 3, 1986, pp. 640-642; Jean Flori, "Georges Duby. — Guillaume le Maréchal ou le meilleur chevalier du monde, 1984 (" Inconnus de l'histoire ")", Cahiers de civilisation médiévale, 30e année (No: 30-120), Octobre-Décembre 1987, vol. 30, pp. 371-373; Peter Burke, a. g. e, s. 153; François Cadiou ve diğerleri, a. g. e., s. 312-313.

⁴⁷ Tarihyazımında bazı gerilimlere ve bazı kabullerin gözden geçirilmesine neden olsa da tarihyazımının anlatıya doğru evrildiğini fark eden birçok isim vardır. Bu durum daha ilk nesil Annales Okulu temsilcilerine kadar gider. Örneğin Lucien Fabvre, Tarih Nedir sorusuna cevap ararken ve zamanında (1934-1949) sosyoloji çevrelerinde ortaya çıkan tartışmalara cevap vermek için şu şekilde bir yaklaşım ortaya koymaktadır: "İlk zaferlerin coşkusu içinde toplum bilimciler de kendi köşelerinde, bu denli kötü savunulan bir disipline sevinçle saldırmalarının mutluluğunu yaşıyorlardı. Durkheimci okulun kiracıları tarihi kara bulutlardan kurtarmıyor ve tabii ilhak edilmiş topraklar arasına katmaktan da geri kalmıyorlardı. Tarihsel bilimler alanında rasyonel analize elverişli gözükten her şey onlara aitti. Geride kalanlara gelince, bunlar da tarihi işte: Kronolojik mizanpajlar, olsa olsa yüzeysel olaylar ve en sık karşılaşılanlar: Tesadüfi çocuklar. Kısaca bir anlatı da denilebilir." Lucien Fabvre, "Başka Bir Tarihe Doğru", çev. İlhan Selimoğlu-Ali Boratav, Tarih ve Tarihçi Annales Okulu'nun İzinde, der. Ali Boratav, İstanbul; Alan Yayıncılık, 1985, s. 53; Lucien Fabvre, "Başka Bir Tarihe Doğru", çev. İlhan Selimoğlu-Ali Boratav, Tarih ve Tarihçi Annales Okulu'nun İzinde, 2007, s. 88-89; Fakat Annales Okulu temsilcilerinde anlatıyı önplana çıkarmak genel bir eğilim olarak görülse de anlatının içeriği de önemli bir husustu. Örneğin 1970'lerden sonra yani Fernand Braudel sonrası dönemde Annales Okulu'ndan Georges Duby, Jacques Le Goff gibi dikkate değer isimler anlatının içerik olarak yönünü siyasi tarihten kültür ve antropolojiye doğru çevirdiler. Erdem Sönmez, Annales Okulu..., s. 90-91.

⁴⁸ Georges Duby, L'An Mil, Julliard (Coll. "Archives"), Réed Paris, 1974, 1980, 1989, 1991, 1993. 295 sayfa olan kitap daha sonra başka dillere de çevrilmiştir.

⁴⁹ Ali Akay, Post-modernizmin ABC'si, s. 34-35.

Hilmi Anaç

l'Empire romain à l'an Mil); ikinci cildi Feodal Avrupa'dan Rönesans'a (*De l'Europe féodale à la Renaissance*); üçüncü cildi Rönesans'tan Aydınlanma'ya (*De la Renaissance aux Lumières*); dördüncü cilt Fransız Devrimi'nden Büyük Savaş'a (*De la Révolution à la Grande Guerre*) ve beşinci cilt ise Birinci Dünya Savaşından Günümüze (*De la Première Guerre mondiale à nos jours*) başlığıyla oluşturulmuştur. Bu şekilde konu ve kapsam bakımından sınıflandırılan eser özel hayatı tarihsel olarak anlatmaya çalışmaktadır.⁵⁰ Fakat bu eser üzerinden Fransa'daki aydın çevresinde bir tartışma olduğu anlaşılmaktadır. Tartışmanın temelinde ise özel hayat mı mahrem hayat mı veya kamusal hayat (alan) nerede başlar nerede biter gibi ortaya konan yaklaşımlardaki göreceli ya da belirsiz durum yatmaktadır. Tarihçi Roger Chartier Sosyolog Pierre Bourdieu ile arasında gerçekleşen bir mülakatta, (À voix nue=Çıplak Ses, Aracısız Konuşma anlamlarına gelen 1988'deki France Culture'deki radyo programları sırasında), kavramların senkronik (eşzamanlı)-diyakronik (artzamanlı) uyumu üzerinden Roger Chartier, Pierre Bourdieu'ya soru sorarken şu şekilde bir tesbitte bulunuyordu: "Bir örnek vermek istiyorum. Duby ve bugün aramızda olmayan Ariés'in yönetiminde Özel Hayatın Tarihi adlı bir kitap yayımlandı. "Özel Hayat" kavramının Ortaçağ'da ya da XVI. Yüzyıl ile birlikte düşünülemeyeceği açık. Örneğin Roma hukukundaki gibi öncelleri olan bir kavram; ya da daha sonraları aile şefkatine odaklanarak XIX. Yüzyılın indirgenmiş mahremiyetini temsil eden "privacy" (Anglosakson dünyada) kavramı. Tarihçiler yine de işe giriştiler ve çoğu durumda anakronik (çağışımsal) kalan bu kavramı, yeni bir şekilde algılanabilecek tarihsel gerçekleri sınamak; aynı zamanda kavramı denemek, tutarlılığının sınırlarını ortaya koymak için uzun bir zaman sürecinde kullanabileceklerini iddia ettiler. Ancak ne olursa olsun seçim son derece zor. Çağdaş toplumsal dünya üzerine çalışan sosyoloji için de aynı şey geçerli. Senin yazında ya da başka sosyologların yazılarında karşılaştığımız ve bazen anlaşılma derecesine varan gerilim ve karmaşıklık bana bu zorluktan kaynaklanıyormuş gibi geliyor. Belli bir tarihsel dönemde miras aldığımız için sabit görünen bir kelime dağarcığındaki değişimi nasıl hesaba katabiliriz?"⁵¹ İşin başka bir boyutu da bu çalışma Batı-merkezli ve daha çok Avrupa merkezli bir çalışmadır. O yüzden Doğu dünyası bu çalışmada ele alınmamıştır. Doğu'da uygulanabilirliği de başka bir sorunsaldır. Görüldüğü üzere *Özel Hayatın Tarihi* adlı çalışma üzerinden özel hayat kavramının kullanımı meselesi, bir dönem aydınları arasında ciddi bir tartışma konusu olmuştur. Fakat bu tartışmalı ortam çalışmanın değerini düşürmemiştir. Tam tersine çalışmanın alanı gereği ve ele aldığı konu itibarıyla bu çalışmayı önemli tarihyazını örneklerinden biri yapmıştır. Yine bu çalışmanın, editörlüğünü Georges Duby'nin yaptığı *Kadınların Tarihi* adlı çalışmasında olduğu gibi, toplumsal cinsiyet kavramıyla doğrudan veya dolaylı bir ilgisi de vardır.

XVIII. yüzyılın sonu ve XIX. yüzyılın başında Amerika'da tarih yazıcısının kadın olup olmaması tartışılır bir durumdu. John Adams'ın *tarih hanımlara göre bir iş değil* sözünü söylemesine rağmen kadın tarihçi Mercy Otis Warren, Thomas Jefferson'u

⁵⁰ Georges Duby-Phillip Ariés (edi), L'Histoire de la vie Privée, Tome I, Paris; Seuil, 1985; Tome II, Paris; Seuil, 1985; Tome III, Paris; Seuil, 1986; Tome IV, Paris; Seuil, 1987; Tome V, Paris; Seuil, 1987; Georges Duby-Phillip Ariés (edi), Özel Hayatın Tarihi, c. I, çev. Turhan Ilgaz, İstanbul; YKY, Özel Dizi, 2006; c. II, çev. Roza Hakmen, İstanbul; YKY, Özel Dizi, 2006; c. III, çev. Devrim Çetinkasap, İstanbul; YKY, Özel Dizi, 2007; c. IV, çev. Ali Berktaş, İstanbul; YKY, Özel Dizi, 2008; c. V, çev. Şehsuvar Aktaş, İstanbul; YKY, Özel Dizi, 2008.

⁵¹ Roger Chartier- Pierre Bourdieu, Sosyolog ve Tarihçi..., s. 29.

Hilmi Anaç

övdüğü bir devrim tarihi yazmıştı. Hâlbuki sorun kadının tarih yazıp yazmaması değil Amerikan iç siyasetindeki tartışmalardı.⁵² Fakat kadının tarih yazmasından daha önemli bir sorun daha vardı. Kadın tarihin (tarihyazımının) neresindeydi? Erken dönemler için adı toplumsal cinsiyet olarak kavramsallaştırılmasa da bu soruyu gündeme getirecek ilk çalışmaların, Batı’da kadın hakları ve feminizm tartışmalarının gündeme gelmesiyle başladığı bir gerçektir. *Kadının tarihte anonim (bilinmeyen, görünmeyen)* olduğunun dillendirilmesiyle de artık mevcut tarihyazımına (erkek egemen), karşı-anlatı (counter narrative) olarak sunmak için alternatif bir tarihyazımı arayışı da başlamıştı. Fakat adı tam olarak konmasa da toplumsal cinsiyeti ilgilendiren ikinci bir durum daha söz konusuydu. Bu durum ise, tarihyazımının tarihi açısından irdelenirse, tarihyazımında görünür olmayanları görünür kılmaya yönelik tartışmalar, ilgili çevrelerce tarihin bir sosyal bilim olduğunun kabul edilmesiyle zaten başlamıştı. Örneğin XX. yüzyıla girerken tarih-sosyoloji ilişkisine dayalı sentezci tarihe destek veren Henry Berr (Revue de Synthèse Historique), sadece tarihe yön veren kişiler olarak büyük adamların (homme grand, homme supreme) tarihini yazmayı tarihçilik açısından yeterli görmüyordu. Adsız, tanınmayan bireyin (homme méme) tarihinin de ele alınması gerektiği yaklaşımını ortaya koyuyordu. İstenilen sonuç elde edilememesine rağmen bundan sonraki süreç Fransa’da Annales Okulu’nun işine yarayacaktı. (Tarihyazımının anlayışının yeniden kurmacılıktan kurmacılığa geçişi denilebilir.)⁵³ Hatta Annales Okulu tarihçileri arasında kadınlarda yer almaktaydı. Ortaçağda ve Rönesans’ta Tuscany’de yaşamış bir ailenin tarihi üstüne çalışan Christiane Klapisch; on sekizinci yüzyıl Paris’indeki sokakların toplumsal dünyasını inceleyen Arlette Farge; Fransız Devrimi esnasında düzenlenen festivaller hakkındaki ünlü bir çalışmanın yazarı olan Mona Ozouf; emek tarihi ve kadınların tarihi hakkında çalışmalar yapan Michelle Perrot⁵⁴, bu kadınlar arasında göze çarpanlardır. Daha önceki Annales tarihçileri bazen feministlerce, kadınları tarih dışında bırakmakla, daha doğrusu (Marguerite de Navarre’dan cadı ilan edilen kadınlara kadar zaman zaman kadınlara bariz bir şekilde değinildiğinde) kadınları tarihe daha eksiksiz bir şekilde dâhil etme fırsatını kaçırmakla eleştirilmişti.⁵⁵ Çünkü kadın sosyal tarih kapsamında değerlendirilerek yine eskisi gibi tarihyazımında önemsiz bir hale getirilebilirdi. Yani kadın tarihi, sadece sosyal tarihin bir alt dalı olarak algılanabilirdi.⁵⁶ Fakat Georges Duby’nin yaklaşımları tarihyazımıyla ilgilenen çevrelerde ciddi taraftar ve takipçi topladı. Örneğin Georges Duby’nin Ortaçağ üzerinden kadının tarihyazımındaki yeri hakkındaki düşünceleri şöyledir: ‘‘XII. yüzyılda kadınların durumu konusunda tüm bilgileri erkeklerden öğreniyoruz. Elbette Marie de France da, onun şiiirleri Lai de Lanval, Lai de Chévrefeuille de var. Ama mırıldandığı şeyler, son derece kapalı. Fazlasıyla kalabalık, gök gürültüsü gibi bir erkek korosu, onun mırıltısını bastırıyor. Çoğu evlilik hakkına sahip olmayan, cinsellikten uzak yaşadığı varsayılan Kilise adamlarının oluşturduğu erkek sesleri. En verimli

⁵² Ernst Breisach, Tarihyazımı, s. 291-292.

⁵³ François Dosse, a. g. e., s. 3; Ernst Breisach, a. g. e, s. 352-353; Alun Muslow, Tarihin Yapısökümü, s. 36-46.

⁵⁴ Michelle Perrot’nun en önemli yaklaşımlarından biri de ‘‘Tarihin cinsiyetlendirilmesi’’ yaklaşımıdır. Michelle Perrot, ‘‘Tarih (in Cinsiyetlendirilmesi)’’, Eleştirel Feminizm Sözlüğü, ss. 279-284.

⁵⁵ Peter Burke, a. g. e, s. 119.

⁵⁶ Fatmagül Berktaş, Tek Tanrılı Dinler Karşısında..., s. 27-31; Fatmagül Berktaş, Tarihin Cinsiyeti, s. 24-26.

Hilmi Anaç

kaynaklarımızın, Tanrı'sı aynı zamanda hem baba hem bakireden doğmuş tek bir oğlan olan, bütün ülküsünü de yaratılan dünyayı, yani bedensel dünyayı küçümsemede bulan bir dinin hizmetkârları olması, ortaya çıkan imgeyi büsbütün bulandırıyor. Üstelik bu keşişler ve rahipler de dış baskıların gözü altında yazıyor. Baskıların en güçlüsü de cinselliğe karşı çok daha radikal bir tiksinti duyan sapkın hareketlerden geliyor; kurulu Kilise onlara karşı sıkı bir savaş sürdürüyor; onlara kendi topraklarında saldırıyor, tabii bu da Kilise'nin kendi kirlilik saplantısını büsbütün kızıştırıyor. Ama bir yandan da tümüyle saf papazlar isteyen laiklerin de beklentisini karşılamak zorunda; bu papazların eylemi de bir önceki yüzyılda kadının aşağılanması ve yadsınmasında belirleyici bir rol oynamış; Bütün papazlara karılarından ayrılmaları ve bekâr olarak yaşamaları emredilmiş. Sonuç olarak, elimizdeki belgeler yalnızca soylu sınıfın davranış biçimlerini anlamamıza elveriyor.” (Ortaçağ'da sınıf ve statü farkı tarihyazımını etkiliyor. Soylu kadının tarihi var, köylü kadın ise ortada yok.)⁵⁷ Georges Duby, bu noktada Ortaçağ'da kadınların statüsünü de değiniyordu. Kadınlara hangi statüde olursa olsun bazı rollerin egemen sınıflar ve egemen cinsiyet tarafından verildiğini çalışmada ortaya koyuyordu. Örneğin Georges Duby, feodal sistemde *aylak anahtar bekçisi* olarak nitelendirilen soylu kadınlardan da bahsetmiştir. Gerçekten de *feodalite*, çalışanların, hiçbir şey üretmeyen küçük bir savaş uzmanları topluluğu tarafından sömürülmesi sistemidir. Bu durumda sözkonusu sosyal toplulukta, kadınların ekonomik işlevleri kısıtlanmış oluyordu. Onların payına adeta evdeki aylaklık düşerdi. Evin reisinin karısının görevi hizmetçileri yönetmek, belinde anahtarlarla kilerleri denetlemektir. O da yalnızca evin içinde faâldir. Yeri orasıdır. Evden yüzü örtülü, saçlarını göstermemeye çalışarak çıkardı. Bazen rolü bu sınırların dışına taşarsa da, bir kocanın ya da bir oğlun yokluğunu doldurmak amacıyla, bu rol bir kaza sonucu olurdu.⁵⁸ Görüldüğü üzere Annales Okulu sosyal tarih ile başlayan süreçte tarihyazımına toplumsal cinsiyet açısından farklı bir perspektif (yaklaşım) getirmişti. O yüzden toplumsal cinsiyet çalışmaları açısından tüm eksikliklerine rağmen, toplumsal cinsiyet-tarihyazımının ilişkisi açısından yapısalcıların ağırlıkta bulunduğu Annales Okulu üzerinde durmak bir gerekliliktir.

Georges Duby'nin Michelle Perrot ile editörlüğünü yaptığı diğer çalışma ise *A History of Women in The West (Batıda Kadınların Tarihi)* olarak bilinen çalışmadır. Çalışma beş cilt olarak basılmış kolektif (ortak) bir projenin ürünüdür. Bu çalışmanın her cildi bir tarihsel süreci ele almaktadır. Çalışmanın birinci cildi *From Ancient Goddesses to Christian Saints (Ana Tanrıça'dan Hristiyan Azizelere)*; ikinci cildi *Silences of the Middle Ages (Ortaçağ'ın Sessizliği)*; üçüncü cildi *Renaissance and the Enlightenment Paradoxes (Rönesans ve Aydınlanma Çağı Paradoksları)*; dördüncü cilt *Emerging Feminism from Revolution to World War (Devrimden Dünya Savaşına; Feminizmin Ortaya Çıkışı)* ve beşinci cilt ise *Toward a Cultural Identity in the Twentieth Century (Yirminci Yüzyılda Kültürel Bir Kimliğe Doğru)* başlığını taşımaktadır.⁵⁹ Bu çalışma da kadınların tarihi Batı merkezli olarak ele almıştır. Ciltlerin

⁵⁷ Georges Duby, “Kadın, Aşk ve Şövalye”, Batı'da Aşk ve Cinsellik, s. 185-187; Georges Duby, “Fransa ve İspanya'daki Kadın Tarihine Dair Bir Kollokyumun Sonucu”, Erkek Ortaçağ Aşka Dair..., s. 110-117.

⁵⁸ Georges Duby, “Kadın, Aşk ve Şövalye”, Batı'da Aşk ve Cinsellik, s. 188.

⁵⁹ Georges Duby & Michelle Perrot (Edi.) *A History of Women in The West*, vol. I-V, Cambridge: MA: Harvard University Press, 1992-94. Georges Duby & Michelle Perrot (Edi.), *Histoire des Femmes en*

Hilmi Anaç

tarihyazımı açısından tasnifi de belirlenen bazı olgular üzerinden yapılmıştır. Toplumsal cinsiyet çalışmaları açısından düşünülürse; çok fazla atıf yapılan bir çalışmadır. Fakat bu çalışma ABD’de basılmasına rağmen Georges Duby bazı Amerikan bilim insanları ve kültür çevreleri tarafından eleştirilmektedir. Tartışmanın temeli Georges Duby değildir. Fakat tartışmanın çıkış noktası daha çok teoriktir. Aşağı yukarı yirmi yıldır ABD’de *gender studies* (Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları) ile *women’s studies* (Kadın Çalışmaları) taraftarları arasında ciddi bir tartışma vardır. *Women’s studies* olarak mevcut duruma bakanlar, cinsiyet odaklı *gender studies* çalışmalarının sosyal tarih-kadının konumu tartışmalarında olduğu gibi kadını tarihyazımında görünmez kılacağını düşünmektedirler. Temelinde ise hi(s)story-herstory tartışmaları vardır. Bu tartışma ise dilbilimsel değişimin yöntemlerini pek ikna edici bulmayan Fransız tarihçilerinin büyük ölçüde yabancıları oldukları bir tartışmaymış gibi kaldı. İşte Georges Duby’nin yönetimindeki Fransız-İtalyan sentezini eleştiren kimi Amerikalı tarihçilerin radikal yaklaşımlarına ise Fransız tarihçiler tarafından hemen karşı çıkılmıştır. (Mona Ozouf gibi)⁶⁰ Gerek bu tartışmaların mevcudiyeti gerek 1970’li yıllardan beri ortaya çıkan sentez hareketinin (*gender studies* taraftarları) farkına varıldığı için *A History of Women in The West* olarak bilenen bu çalışmaya bir sentez denemesi olarak başlandı. Aslında çalışmanın temelinde İtalyanlar vardı. Fransız Yayınevi ancak belli bir başarıyı takip ettikten sonra bu girişime yeşil ışık yaktı. Arka kapak yazısı olarak ise şunu yazdı: “Kadınlar kendi başarılarına tarihin konusu değildir; yazarların ilişkisel bir tarih çerçevesinde ele almayı istedikleri kadınların konum ve rolleridir. Bu ilişkisel tarih “tüm toplumu sorgulayan ve her şeye karşın erkeklerin de tarihi olan” bir tarihtir. Demek ki insanlığın yarısı üzerine değil, artık tümel (yani eril) olmadığı fakat cinslikli olduğu düşünülen bütün insanlık üzerine bir çalışma yapmak sözkonusudur.”⁶¹ Bu tartışmalarda iki nokta önemlidir. Birincisi toplumsal cinsiyet mi yoksa kadın çalışmaları mı olacak tartışmalarının sonucunun ne olup ne olmayacağıdır. Bu tartışmalar teorik düzlemde halen devam etmektedir. İkincisi eski dünya kıtalarından olan Avrupa merkezli sosyal bilim teorileriyle, yeni-dünya olarak kabul edilen bir coğrafyada kurulmuş Amerika Birleşik Devletleri’nde ortaya çıkan sosyal bilim teorileri birçok konuda uyum sağlayamadıkları gibi aksine birbiriyle ciddi olarak çatışmaktadır. Bunun ontolojik (varlıkbilimsel), epistemolojik (bilgi felsefesi açısından), metodolojik (yöntembilimsel) ve ideolojik (düşünsel) boyutları vardır. Bu çok boyutlu teorik çatışma iyi araştırılırsa, çok daha derinlere giden bir soykütüğe sahiptir. Ayrıca bu çekişmede siyasal ve iktisâdi konjonktürü (mevcut durumu) de dikkate almak zorunludur. Yani güç dengeleri veya güç oyunları da sözkonusudur. Teori açısından bu kaotik (kargaşa) durum Georges Duby ve Michelle Perrot editörlüğünü yaptığı *Batı’da Kadınların Tarihi* adlı çalışmaya ilgiyi azaltmamıştır. Tam tersine akademik ve kültürel olarak ciddi bir teveccüh görmüştür. Hatırlatılması gereken başka bir nokta da bu çalışmanın saha çalışması olarak kültürel bir merkezi içermesidir. Nitekim bu çalışma Batı’da kadının tarihini birçok yönüyle ortaya koymaktadır. Doğu dünyasında da buna benzer çalışmaların yapılması toplumsal cinsiyet-tarihyazımı ilişkisi kapsamında zorunlu bir hale gelmiştir.

Occident I-V, Georges Duby & Michelle Perrot (Edi.), Académique Perrin Editions, 2002; Kadınların Tarihi, çev. Ahmet Fethi, İstanbul; Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, c. I-V, 1. Baskı, 2005.

⁶⁰ François Cadiou ve diğerleri, a. g. e. , s. 387-388.

⁶¹ François Cadiou ve diğerleri, a. g. e. , s. 387.

Hilmi Anaç

Georges Duby'nin ortaçağ tarihçisi olmasına rağmen toplumsal cinsiyet-tarihyazını ilişkisini ortaya koyan diğer eserleri ise şöyledir: *Les Procés de Jeanne d'Arch* [Jeanne d'Arch'ın Yargılanmaları]; *Les Trois Ordres ou l' Imaginaire du Féodalisme* [Üç(lü) Tabaka ve Feodalizm Tahayyülü]; *Le Chevalier, La Femme et le Pretre*⁶²; *Mâle Moyen Âge –De l'Amour et Autres Essais-*⁶³; yine editörlüğünü kendinin yaptığı *Amour et sexualité en occident* yani *Batı'da Aşk ve Cinsellik*.⁶⁴ İsmi zikredilen bu eserlerin bazıları doğrudan kendi eseri olduğu gibi bazı eserleri ise kolektif (ortak) çalışmaların editörlüğüdür. Hatta Georges Duby, bir dönem Avrupa'da ortaçağ çalışmalarından ziyâde toplumsal cinsiyete dâir çalışmalarıyla daha fazla tanınır olmuştur. Böyle bir durumun ortaya çıkmasında mevcut kültürel iklimin çok büyük katkısı vardır. Ayrıca Annales Okulu sosyal tarih ile başlayan süreçte tarihyazımına toplumsal cinsiyet açısından farklı bir perspektif getirmiştir. O yüzden toplumsal cinsiyet çalışmaları açısından bazı eksikliklerine rağmen, toplumsal cinsiyet-tarihyazını ilişkisi açısından yapısalcıların ağırlıkta bulunduğu Annales Okulu üzerinde durmak bir gerekliliktir.

Georges Duby, tarihçilerin cinsiyet, cinsellik ve aşk gibi insanî konuları kayda değer bulmayıp incelememelerini de eleştirmektedir. Tarihçilerin bu alanda yapması gerekeni romancıların yapmaya çalıştığını söylemiştir. Fakat bu faaliyetlerini kendilerini merkeze alarak yaptıkları için tarihsel gerçeklikten uzaklaştıklarına da değinmiştir. Bu alan ile ilgilenmeyenlerin aslında tarihçiler olduğunu Duby'nin (eleştirel olarak) *o çok ciddi tarihçiler bile* söyleminden rahatlıkla anlaşılmaktadır. Georges Duby bu konuda şunları belirtmektedir: “Son yirmi otuz yıldır biz profesyonel tarihçiler bugüne dek bir kenara atılmış bir alana girdik. Bizden öncekiler, amatörlere özellikle romancılara bıraktıkları bu alana bulaşmazlardı; romancılar da öykülerini geçmişe ve çoğu zaman ustaca yeniden kurdukları bir dekora oturttuklarında, kahramanlarına kendi duygularını, kendi davranışlarını, kendi dönemlerinin sevmeye biçimlerini verirdiler –bugün de çoğu için bu durum değişmedi. Üstelik bunu son derece safça, aradaki zaman aykırılığını hiç fark etmeden yaparlardı. Zaten bu yüzyılın başındaki o ciddi tarihçiler (?) bile bu zaman farkının farkında mıydılar?”⁶⁵ Aşk, cinsiyet ve cinsellik konuları belli bir süre sonra neden tarihçilerin ilgisini çekmeye başladığını Georges Duby şöyle açıklamaktadır: Pek çok kişinin ağzını hayretten açık bırakan bir hızla, gözlerimizin önünde, yüzyıllardır cinsiyetler arasındaki ilişkileri düzenlemek için kurulmuş olan tüm çatılar çöktü. Yasaklar ortadan kalktı. Bedenler çıplaklaştı. Bazı şeyleri duyunca kızarmamaya alıştık. Eskiden büyük bir özenle saklanan kimi davranışlar sergilenir oldu, evlilik de yeni biçimlere büründü. Bu devrim, kuşaklar boyunca ekonomi ya da kültürde görülen tüm değişikliklerden daha temel, daha derindi; yine devrim diye adlandırdığımız diğer sarsıntılar, bunun yanında yüzeysel ve geçici kalıyordu; işte bu devrim, insanoğlunun başlangıcından bu yana kurulmuş olan düzenleri ortadan kaldırarak, kadınlar ve erkekler arasındaki rol ve iktidar dağılımını tepeden tırnağa değiştirdi. Bu keskin bir kargaşanın,

⁶² Georges Duby, Şövalye, Kadın ve Rahip, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, 1991.

⁶³ Georges Duby, *Mâle Moyen Âge–De l'Amour et Autres Essais-*, Flammarion, 1988; Georges Duby, *Erkek Ortaçağ ve Aşka Dair Diğer Denemeler*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, 1991. Bazı Anglo-Sakson ülkelerde daha erken dönem baskıları vardır.

⁶⁴ Georges Duby, *Amour et sexualité en occident*, Paris, Seuil, Point Histoire 140, 1991; Georges Duby, *Batı'da Aşk ve Cinsellik*, çev. Ayşe Gür, 1992.

⁶⁵ Georges Duby (edi.) *Batı'da Aşk ve Cinsellik*, s. 7.

Hilmi Anaç

etkilediği olgularla insan bilimleri uzmanlarının, özellikle de tarihçilerin ilgisini çekmesine şaşmamak gerek. Bu yüzyılın 20'li yıllarında para piyasasındaki altüst oluş nasıl konjonktürün (mevcut durumun) incelenmesine dayalı bir ekonomi tarihçiliğinin ortaya çıkmasına yol açıyorsa, aynı şekilde, aşkla ilgili davranışları yöneten sistemin parçalanıp sarsılması da, yakın bir geçmişte, bu davranışların değişmez olmadığını zamanla farklılaştığını, en azından bugün de ne hale geldiklerini daha iyi anlamak için, geçmişte nasıl olduklarının araştırılmasının işe yarayacağını gösterdi.⁶⁶ Georges Duby siyasal, sosyal ve iktisadi konjektürün (mevcut durum) aşk, cinsiyet ve cinsellik gibi konulara değinmek için uygun olduğunu ve bu konularla ilgilenmemenin ciddi tarihçilik ile alakasının olmadığını bu düşüncelerinden çıkartabiliriz. Kısacası toplum tarihine bütünsel yaklaşımı yine bu tarihçinin toplumsal cinsiyete dâir yaklaşımından anlamak mümkündür. Tarihte aşk, cinsiyet ve cinsellik konusunda son olarak Georges Duby'nin çalışmalarında ortaya koyduğu *Saraylı Aşk* kavramından bahsetmeden geçmek bu çalışma için sözkonusu olamazdı. *Amour Courtois* yani *Saray Aşkında* baş rolü oynayan veya oynadığı zannedilen kadın aslında aşkın esir kraliçesi'dir. Şövalye ideolojisinin kilise kültürüne karşı direnç noktalarından biri olan saray aşkı (amour courtois), XII. yüzyılda en güçlü hükümdarların ve prenslerin saraylarında, aristokratik modalardan ortaya çıktığı bu yerlerde, o zamana denk düşen çağdaşlığın (zamandaşlık) bir göstergesi olarak sanki belli başlı bir eğlence faaliyeti idi. Bütün oyunlarda olduğu gibi bunda da normal ilişkilerin ters çevrilmesi sayesinde günlük yaşamdan kopmak, kurtulmak söz konusuydu. Bu oyun aynı zamanda Kilise'nin dünyevi zevklere sırt çevrilmesi yolundaki buyruklarına karşı bir meydan okumaydı. Oyunun kuralına göre, bir "genç", yani bekâr bir şövalye, hizmet etmek üzere kendine bir *dame* yani bir senior'un karısını seçerdi. Bu kadının karşısında, vasalların senyörlere takındığı tutumu taklit ederek, ondan bir armağan beklerdi. Kadın hiçbir zaman zorlanmaz ya da bir başkası tarafından oyun-dışı olarak sahiplenilemezdi. Oyunu kuralına göre herkes oynamalıydı. Herkesin kendi isteğiyle yavaş yavaş oyuna dâhil olması beklenirdi. Bu aşkın lütufları, zinânın karşılığı olarak verilen en büyük cezalar için bir tür meydan okuma olduğundan, sanki her şeyden daha da değerli bir hale geliyordu. Kendini tam olarak oyuna vermeyen veya yavaş yavaş oyunu kabul eden, arzu edilen ve saygı gösterilen ise her şeyden önce kadının durumuydu. İlk bakışta bu durum bir üstünlük belirtisi gibi görülebilir. Ama bu duruma aldanmamak gerekir. Bu oyun, aslında bir erkek oyunudur. Oyunu yöneten de karısını veriyormuş gibi davranan, aslında ondan hayali bir yem gibi yararlanan senyörün ta kendisidir. Karısının yol açtığı bu yarış veya fedakarane tutum, aslında evinin şerefini sağlayan ve işlerini yapan gençlerin daha iyi bir şekilde denetlenmesini de sağlıyordu. Son olarak da, bu saray aşkının başlıca dürtüsü arzudur ama bu yalnızca erkeğin duyduğu arzudur. Kadın sadece taraflar arasında işbirliğini kolaylaştıran bir arzu nesnesidir. Courtoisie bu konuda evliliği bile geride bırakarak, soylu kadını bir nesne olarak görür.⁶⁷ Aslında arzu nesnesi olarak görülen kadın, aynı zamanda ekonomik bir araca (nesneye) döndürülmüştür. Kısacası saray aşkı, Ortaçağ'da erkeğin güdümünde, menfaatlere dayanan bir ilişkinin adıdır.

Sosyal bilimlerde teknolojinin gelişmesine paralel olarak nitel araştırma

⁶⁶ Georges Duby (edi.), a. g. e, s. 8.

⁶⁷ Georges Duby, "Kadın, Aşk ve Şövalye", Batı'da Aşk ve Cinsellik, s. 195-197; Georges Duby, "Saraylı Denilen Aşka Dair", Erkek Ortaçağ Aşka Dair ve Diğer Denemeler, ss. 75-82.

Hilmi Anaç

yöntemlerinin yanında nicel araştırma yöntemleri de ciddi bir gelişme gösterdi. Özellikle bilgisayarın donanım ve yazılım olarak sosyal bilimlerdeki nicel araştırma yöntemlerinde kullanılmaya başlanması sosyal bilimlere ait verilerin nicel boyutunu ölçüp değerlendirmede bazı kolaylıklar sağladı. Özellikle istatistik gibi tarih disiplinine de faydası olan sahalara, gelişime açık bazı araştırma yöntemlerini ve modellerini ortaya koydular. Fakat tarihyazımında da bilgisayarın kullanımı bazı kolaylıklar getirse bazı şüpheleri de beraberinde getirdi. Bu belirsiz durumu ortaya koyan isimlerden biri de Jacques Le Goff ile birlikte Georges Duby'dir. Jacques Le Goff ve Georges Duby, bilgisayar kullanımının tarihsel araştırmaya önemli katkıda bulunabileceğini kabul ederek, tarih yapmak (yazmak) için bilgisayara başvurma yönündeki her türlü fetişleştirmeye karşı uyarı yapmayı da ihmâl etmediler. Örneğin Jacques Le Goff Bilgisayar giderek daha fazla gereken bir alettir. Tarihi daha bilimsel kılacaktır, çünkü daha doğru belgelenecek tarihin sanatsal karakteri ortadan kalkmayacaktır diye çalışmasında yazmıştır. Georges Duby ise bilimsel araştırmalarda nicelendirme için aritmetik işleyişinin verdiği *bilimsellik yanılısam*ından ciddî anlamda söz etmektedir.⁶⁸ Bugünün dünyasında bilimsel araştırmalarda bilgisayar kullanımını sadece nicel araştırma yöntemlerinde değil nitel araştırma yöntemlerinde de ciddi bir sorundur. Tarih araştırmalarında bilgisayar kullanımının olumlu yönleri olduğu kadar olumsuz yönlerinin de olabileceğinin çok daha erken dönemlerde farkına varılması önemli bir tesbittir. Bilişim (teknolojisi)-bilim ilişkisi kapsamında; bilimsel etik, istatistiki tutarsızlıklar, dezenformasyon (kasıtlı yanlış bilgilendirme), misenformasyon (kasıt olmaksızın yanlış bilgilendirme) ve manipülasyon (yönlendirme) gibi konuların bugünün dünyasında tartışılması bu tespitlerin doğruluğunu ortaya koymasından önemlidir. Ortaçağ'da yazı yazmasını bilen yegâne unsurun Kilise olması nedeniyle, bu döneme ilişkin toplumsallıkların yazıya yansımaları ne yazık ki halkın dilinden değil, kâtiplerin kullandıkları Latince'den ibâret olmaktadır.⁶⁹ Bu tür Latince sözcükler ve kelimeler Georges Duby'nin alanı gereği çok fazla eserlerinde yer bulmaktadır. Buna rağmen ele aldığı konuların içeriği bu yazarı Fransa'da popüler bir hale getirmiştir. Tabii bunun okuma kültürü ile yakın ilgisi de vardır. Fakat bir dönem var ki Annales okulu bazı temsilcileri Fransa'da kamuoyu tarafından takip edilen insanlar olmuştu. Annales Okulu'nun bazı mensupları, televizyon ve radyo programlarında düzenli bir şekilde boy gösteriyordu. Başta Georges Duby ve Jacques Le Goff olmak üzere bazı okul mensupları zamanın medyasında ciddî programlar bile yapıyordu. Hatta bahsi geçen bu radyo ve televizyon programlarında ciddî bir entellektüel/kültürel iklim de söz konudur.⁷⁰

Türkiye'de Tarih Yazımında Georges Duby Etkisi

Türkiye'de sosyal bilimlerde epistemolojik (bilgi felsefesi açısından) ve metodolojik (yöntem bilimsel) olarak kuram çalışmalarının birçoğu ve bu kuramsal yaklaşımlara ait pratik çalışma örnekleri genelde Batı'dan alınmaktadır. Özellikle

⁶⁸ François Dosse, a. g. e, s. 180.

⁶⁹ Georges Duby, Erkek Ortaçağ Aşka Dair ve Diğer Denemeler, s. 19.

⁷⁰ Peter Burke, a. g. e, s. 158; François Dosse, a. g. e, s. 1; Roger Chartier- Pierre Bourdieu, Sosyolog ve Tarihçi, s. 8.

Hilmi Anaç

İngiltere, Fransa, Almanya ve Amerika Birleşik Devletleri'nde ortaya çıkarılan kuramlar ve kuramsal çalışmalar çeviri yoluya Türkçeye kazandırılmaktadır. Fakat bu durum üç belli başlı durumu (sorunsal) ortaya çıkarmaktadır. Birincisi çevirinin iyi yapılmıy yapılmadığı meselesidir. İkincisi yapılan bu çeviri çalışması Türkiye'de karşılığını nasıl bulacaktır. Yani yapılacak çalışma Türkiye'deki akademik ve kültürel iklime ne gibi katkılar sunacaktır? Ayrıca yapılacak çalışmanın teorik ve pratik olarak bir karşılığı var mı? Üçüncüsü ise çevirisi yapılan bir metnin orijinal olarak yazılmış dilinden kaç sene sonra çevirisi yapılmıştır. Bu çok önemli bir sorundur. Çünkü bazı teori kitapları vardır ki Avrupa'dan 20 ilâ 40 yıl sonra Türkçeye kazandırılmıştır. Sosyal bilim çalışmaları açısından bu durum ciddi bir gecikmedir. Fakat üçüncüsü üzerinden hareket edilirse; Georges Duby'nin kitapları orijinal dillerinde basıldıktan çok daha kısa süre sonra Türkçeye kazandırılmıştır. Bu durum ise Georges Duby'nin kitaplarına Türkiye'de olan ilginin göstergelerinden biridir. Georges Duby'nin çalışmaları Türkiye'de çok öncelere gitmektedir. Örnek vermek gerekirse; İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası'nda 1966 yılının Nisan-Haziran sayısında *Köy Toplumunu ve Gelişme: Güney Fransa Örneği*⁷¹ başlıklı bir makalesi çeviri olarak yayımlanmıştı. Fakat daha sonraki süreçte Georges Duby'nin çalışmaları Türkiye'de Fransa'daki uzman bir Ortaçağ tarihçisinin kitaplarıymış gibi okunmamıştır. Çünkü ele aldığı konular itibariyle onun eserlerindeki toplumsal cinsiyet ilişkileri, okuyucular ve araştıranlar için daha fazla ilgi çekmektedir. Türkiye'de nicel ve nitel araştırma kısıtlılığında dolayı toplumsal cinsiyet çalışmalarıyla ilgilenenler onun toplumsal cinsiyet-tarihyazımı ilişkisini ortaya koyan çalışmalarına daha fazla ilgi göstermiştir. Üstelik ele aldığı konular Türkiye'ye kültür olarak pek yakın olmayan Batı tarihi ve kültüründen hareketle ortaya konulmuş çalışmalardı. Fakat daha çok Batı merkezli çalışmalar olmasına rağmen Georges Duby'nin eserlerini önplana çıkaran toplumsal cinsiyet olgusu, Türkiye'de sosyal tarih içinde de kendine yeni yeni yer buluyordu. (Fakat Annales Okulu bu yüzden Feministlerce çok eleştirilmişti.) Aslında bu durum bile kadını anonim olmaktan çıkararak görünür kılması açısından tarihyazımı için ciddi bir hamledir. Georges Duby'i Türkiye'de önplana çıkaran nedenler sadece toplumsal cinsiyetle ilgili değildi. Türkiye'de ortaçağ tarihi üzerine yapılan teorik ve pratik çalışmaların kısıtlılığı, Batı tarihine ve kültürüne ait çalışmaların incelenme gereksinimi ortaya çıkardı. Ayrıca alanla ilgili tarih eğitiminde, ders için materyal ihtiyacının karşılanmak istenmesi ona olan ilgiyi canlı tuttu. Ortaya koyduğu çalışmalarda zaten uzmanı olduğu araştırma ve inceleme sahası için de dikkate değerdi. İşin başka bir boyutu da kültür endüstrisidir. Arz-talep ilişkisi çerçevesinde yayınevlerinin kitap çevirisi ve basımı için yaptıkları tercihler de Georges Duby gibi birçok sosyal bilimci ve tarihçiyi Türkiye'de popüler hale getirmiştir. Çünkü Georges Duby'nin çeviri kitapları Türkiye'de zamanının önde gelen yayınevleri tarafından basıldı. Fakat ne olursa olsun, Georges Duby'nin gerek kendi yaptığı çalışmaları gerek editörlüğünü yaptığı çalışmaları, siyasal tarih dışında da tarihyazımında farklı bir perspektif olduğu yaklaşımından dolayı teveccüh gördü. Böyle farklı bir perspektiften tarihyazımını okumak isteyen insanların gözünde Georges Duby farklı bir konuma konulmuştu. Ayrıca belirtmek gerekir ki, Türkiye'de Ord. Prof. Dr. Mehmed Fuad Köprülü, Prof. Dr. Ömer Lütfi Barkan, Prof. Dr. Mustafa Akdağ, Prof. Dr. Zafer Toprak, Mehmet Genç ve yakın zaman önce kaybettiğimiz Prof. Dr. Halil

⁷¹ Georges Duby, "Köy Toplumunu ve Gelişme....", İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası, ss. 79-89.

Hilmi Anaç

İnalcık (Hocalarımız) yaptığı çalışmalarla zaten Türkiye’de sosyo-ekonomik tarihe giden yolu açmışlardı.⁷² Yani mevcut tarihyazımı Türkiye’de siyasal tarihin dışındaki farklı tarihyazımı yaklaşımlarının gelişimine uygun hale gelmişti. O yüzden birçok faktör birleştiğinde tarihyazımı-toplumsal cinsiyet ilişkilerini vurgulayan eserleriyle Georges Duby’nin Türkiye’de önplana çıkması öyle tesadüfi bir şey de değildi. Georges Duby, Türkiye’deki sosyal bilimcileri yöntem olarak da etkilemiştir. Özellikle teorik ve pratik olarak yeni yöntem arayışı içinde olan akademi ve kültür çevrelerinin ilgisinin Georges Duby’e çevrilmesinde anormal bir durum yoktur. Daha önce belirtildiği üzere bu durumun ortaya çıkmasında ise iki neden vardır. Birincisi Türkiye’deki tarihyazımında yeni bir perspektif arayışında olan insanların sosyal bir tarih yaklaşımıyla yakından ilgilenmeleridir. İkincisi ise Batı’da toplumsal cinsiyet çalışmalarının (kadın çalışmalarında da) yükselişe geçmesiyle Türkiye’de sosyal tarih gibi toplumsal cinsiyet çalışmalarına (kadın çalışmalarına da) da olan ilgi artmıştır. Artık Georges Duby’i çalışmalarıyla Türkiye’deki bilimsel araştırma sahalarında canlı tutan faktörlerden biri de toplumsal cinsiyet olmuştur. Her ne kadar Türkiye’de yaptığı çevirilerle tanınsa da, aslında Avrupa ve Uygarlık Tarihi hakkında ciddi çalışmaları bulunan (Hatta G. Duby’nin eserlerini çeviren) akademisyen Mehmet Ali Kılıçbay, Georges Duby’nin önemini şöyle vurgulamıştır: “Son zamanlarda kültür, uygarlık ve zihniyetler tarihi gibi adlarla ifade edilmeye çalışılan, bu değişmez sanılardaki değişmeyi araştıran yeni tarihçilik, artık toplumsal tarih gibi genel bir ad altında kendine önemli ve saygın bir yer edinmeye başlamıştır. Bu yeni ve devrimci alanın en önde gelen temsilcilerinden biri de ünlü Fransız Ortaçağ Tarihçisi Georges Duby’dir. Hatta büyük bir hataya düşmeden, Duby’nin toplumsal tarihin kurucu babalarından biri olduğunu söylemek mümkündür.”⁷³ Tarihin Cinsiyeti başlıklı eseriyle toplumsal cinsiyet-tarihyazımı ilişkisini irdeleyen Prof. Dr. Fatmagül Berktaş ise bir çalışmasının dipnotunda toplumsal cinsiyet tanımını vermiştir. Konuyla ilgili tanımlayıcı bilgi verdikten sonra Ayrıca Georges Duby’nin son yıllarda Türkiye’de yayınlanan yapıtları, özellikle tarih alanında toplumsal cinsiyet kategorisinin uygulanışının getirdiği somut açılımlara yetkin örneklerdir⁷⁴ diye belirtir. Yine aynı akademisyen başka bir çalışmada bir sorunsal üzerinden Georges Duby’nin şu tespitini okuyucularıyla paylaşır: “Ortaçağ evliliği konusundaki araştırmam beni bilinmeyen bir alanın sınırlarına getirdi: Kadınların dünyası. Bütün araştırma boyunca onlar hakkında bir şeyler işitiyordum ama, sesi çıkaranlar hep, öteki cinsi aynı anda hem hâkir, hem tehlikeli, hem de baştan çıkarıcı nesnelere gösteren erkeklerdi... Kadınlar hakkında çok şey söylendi ama, gerçekte ne kadar biliyoruz?”⁷⁵ Sonuç olarak Georges Duby Türkiye’de hem toplumsal tarih açısından hem de toplumsal cinsiyet açısından tarihyazımına yeni bir perspektif katmıştır. Onun çalışmalarındaki farklı perspektif (yaklaşım) ona olan ilgiyi canlı tutmuştur. Hatta bu perspektif farkı ona o kadar farklı bir okuyucu kitlesi yaratmış ki onun Batı merkezli bir ortaçağ tarihçisi olduğu bile daha geri planda kalmıştır.

⁷² Halil İnalcık, Türklük, Müslümanlık ve Osmanlı Mirası, ss. 17-57; Suraya Faroqhi, Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir ?, ss. 1-26; Erdem Sönmez, Annales Okulu ve Türkiye’de Tarihyazımı..., ss. 131-215; Engin Ayan, “Türk Tarihyazımının Evriminde Annales.....”, ss. 75-101.

⁷³ Georges Duby, Erkek Ortaçağ Aşka Dair ve Diğer Denemeler..., s. 8.

⁷⁴ Fatmagül Berktaş, Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın..., s. 16.

⁷⁵ Fatmagül Berktaş, Politikanın Çağırısı, s. 265-266.

Sonuç

XX. yüzyılda gelişen sosyal bilim anlayışına paralel olarak tarih disiplininde de bazı değişim ve dönüşümler yaşanmıştır. Tarih alanındaki bu değişim ve dönüşümler, bu disiplin için hem kurumsal temelde hem de anlayış temelinde bazı oluşumları ortaya çıkardı. Yeni tarih anlayışı temelinde ortaya çıkan en önemli oluşumlardan biri de hiç kuşkusuz Annales Okulu'ydu. Her ne kadar Annales Okulu salt *Fransız Tarih Devrimi* olarak adlandırılrsa da aslında bu hareket farklı sınırlar ve coğrafyalar içinde ortaya çıkan evrensel bir harekettir. Bu hareket XX.yüzyıl genelinde itibar görmüş ve sosyal tarih anlayışı olarak tarih çalışmalarında yöntem olarak kendine yer bulmuştur. İşte bu tarih devriminin en önemli tarihçilerinden biri de hiç kuşkusuz Fransız tarihçi Georges Duby'dir.

Georges Duby, aslında bir Ortaçağ tarihçisidir. Fakat hem mensubu kabul edildiği Annales Okulu'na hem de genel olarak tarih disiplinine yöntem ve üslup olarak çok şey katmıştır. O da okulun diğer mensupları gibi toplumsal tarih anlayışını savunmuştu. Geneli itibariyle bütünsel tarih anlayışını eserlerinde somut olarak ortaya koymuştu. Üçlü tabaka adı verilen yapısalcı bir anlayış temelinde belli bir dönemin toplumsal yapısı hakkında belli bir yaklaşım geliştirmişti. Bu yaklaşım birçok tarihçi tarafından da kabul görmüştü. Ayrıca zihniyetler tarihini irdelenmiştir ve çalışmaları vasıtasıyla değerler sistemi tarihi hakkında bir tarihyazımı geliştirmeye çalışmıştı. İşin diğer bir boyutu da coğrafya, nüfus ve ekonomi gibi farklı disiplinler onun eserlerinde tarihyazımı perspektifinde yer bulmuştu. Böylece okul temsilcileri arasında popüler olarak önplana çıkmıştı.

Georges Duby kadının ve erkeğin tarihini yazmaya çalışarak toplumsal cinsiyet konusunda dünya tarihçiliğinde söz sahibi olmuştur. Tarihte aşk gibi bir gerçeğe değinerek tarihte duyguların da var olduğunu ortaya koymuştu. Bir dönemin evlilik kurumunu tüm yönleriyle eserlerine yansıtmıştı. Egemen anlayışı temsil eden üst tabakaların alt tabakalara dayattığı kültür modellerinin de bir geçmişi olduğunu, yapısal bir anlayış çerçevesinde ortaya koymuştu. Özel/Mahrem hayatında bir tarihi olduğunu ortaya koyduğu çalışmalarıyla kabul ettirmişti. Bu çalışmalarında tarihyazımına yansımış cinsiyetlerarası iktidar ilişkilerini kendi perspektifinden ortaya koymuştu. Kısacası Georges Duby, gelenekselleşmiş belli kalıplara ve kişilere odaklanarak tarihyazıcılığı yapmayı düşünmemiştir. O yüzden de kendisinden sonra gelen toplumsal cinsiyet üzerine çalışan bazı tarihçileri ve hatta tarihyazımında anlatıyı önplana çıkaran post-yapısalcıları dahi etkilemiştir. Üstelik Georges Duby'nin kendisi çok iyi bir yapısalcı olmasına rağmen post-yapısalcılara bile tarihyazımında farklı bir çıkış yolu sunmuştur.

Georges Duby'nin çalışmalarının gündeme gelmesi Türkiye'de XX. Yüzyılın ikinci yarısına kadar gitmektedir. Fakat daha sonraki süreçte Georges Duby'nin çalışmaları Türkiye'de Fransa'daki uzman bir ortaçağ tarihçisinin kitaplarıymış gibi okunmamıştır. Çünkü ele aldığı konular itibariyle onun eserlerindeki toplumsal cinsiyet

Hilmi Anaç

ilişkileri, okuyucular ve araştıranlar için daha fazla ilgi çekmektedir. (Batı merkezli çalışmalar olmasına rağmen) Türkiye’de nicel ve nitel araştırma kısıtlılığından dolayı toplumsal cinsiyet çalışmalarıyla ilgilenenler onun toplumsal cinsiyet-tarihyazımı ilişkisini ortaya koyan çalışmalarına daha fazla ilgi göstermiştir. Ayrıca tarih öğretiminde ortaçağ tarihi ders kitapları eksikliğinin giderilmesi için de Georges Duby’nin kitapları önemli birer kaynak görevi görüyordu. Kitapları önemli yayınevleri tarafından basılıyor ve üstelik kendine okuyucu da buluyordu. Yöntem olarak da öylece dikkate alınmayacak bir tarihçi de değildi. Tarih disipliniyle ilgilenen birçok araştırmacı bir şekilde Georges Duby’nin eserleriyle karşılaşmaktaydı. Kısacası Türkiye ölçeğinde de Georges Duby’nin tarih çalışmalarına çeşitli gerekçelerle ciddi bir ilgi vardı.

Sonuç olarak Georges Duby’nin vefatının 20. yılı (2016) dır. Üstelik yazar birkaç yıl sonra (2019) 100 yaşına girecektir. Georges Duby’nin tarih disiplinine nitelikli eser yönünden yapmış olduğu önemli katkılar ortadadır. Tarihçinin bu katkıları şimdi geçerli olduğu gibi tarih disiplinin ve tarihyazımının geleceğinde de geçerli olabilecek çalışmalardan oluşmaktadır. Bu gerçeği anlamak için uzaklara gitmeye veya dahî olmaya da gerek yoktur. Çünkü bu tarihçinin eserleri (tarihyazımı örnekleri) ayrı ayrı ele alındığında hem metodolojik (yöntembilimsel) hem de epistemolojik (bilgi felsefesi açısından) açıdan da her biri ayrı ayrı öneme sahiptir. Ayrıca Georges Duby, ortaya koyduğu çalışmalarıyla bazı konularda tarih disiplininin yükünü belli bir dönem çekmiş tarihçilerden de biridir. Georges Duby hem toplumsal tarih açısından hem de toplumsal cinsiyet açısından tarihyazımına yeni bir perspektif katmıştır. Onun çalışmalarındaki farklı perspektif ona olan ilgiyi canlı tutmuştur. Bu yazarı anlamak için tarihyazıcılığın geçmişine bakmak bu gerçeği görme de bütün engelleri ortadan kaldıracaktır. Tabi bakmak isteyerek engelleri ortadan kaldırmak isteyen biz olduğumuz sürece.

Kaynaklar

AKAY, Ali, 2010, Post-modernizmin ABC'si, Say Yayınları, ABC Dizisi, İstanbul.

ALTHUSSER, Louis, 1994, İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları, çev. Yusuf Alp-Mahmut Özışık, İletişim Yayınları, İstanbul.

-----, 2014, İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları, çev. Alp Tümertekin, İthaki Yayınları, 969, İstanbul.

BERKTAY, Fatmagül, 2012, Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın, Metis Yayınları, Dördüncü Basım, İstanbul.

-----, 2010, Tarihin Cinsiyeti, Metis Yayınları, Üçüncü Baskı İstanbul.

-----, 2011, Politikanın Çağrısı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 309, İkinci Basım, İstanbul.

BLOCH, Marc, 1931, 1952, Les Caractères Originaux de L'histoire Rurale Française, Paris. [Bu çalışma İngilizceye French Rural History [Fransa'nın Kırsal Tarihi] olarak çevrilerek 1966'da Londra'da çevrildi.]

-----, 1983, Feodal Toplum, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Savaş Yayınları, Ankara.

-----, 2005, Feodal Toplum, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Doğu-Batı Yayınları, 4. Baskı, Ankara.

-----, 2007, Feodal Toplum, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Kırmızı Yayınları, İstanbul.

BORATAV, Ali (der), 1985, Tarih ve Tarihçi Annales Okulu'nun İzinde, Alan Yayıncılık, 1. Baskı, İstanbul.

-----, 2007, Tarih ve Tarihçi Annales Okulu İzinde, Kırmızı Yayınları, 1. Baskı, İstanbul.

BOUCHERON, Patrick-Jacques Dalarun, 2015, Georges Duby; Portrait de L'Historien en Ses Archives, Galimard; NRF, Paris.

BRAUDEL, Fernand, 2004, Maddi Uygarlık. çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi, Ankara.

Hilmi Anaç

BREİSACH, Ernst, 2012, Tarihyazımı, çev. Hülya Kocaoluk, Yapı Kredi Yayınları, Tarih: 49, İkinci Baskı, İstanbul.

BURKE, Peter, 2006, Kültür Tarihi. çev. Mete Tunçay, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

-----, 2005, Tarih ve Toplumsal Kuram, çev. Mete Tunçay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

-----, 2002, Annales Okulu. çev. Mehmet Küçük, Doğu-Batı Yayınları, Ankara.

CADIOU, François ve diğerleri, 2013, Tarih Nasıl Yapılır? –Uygulama ve İçerik-, çev. Devrim Çetinkasap, İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul.

CARR. E.H. - J. Fontana, 1992, Tarih Yazımında Nesnellik ve Yanlılık, Alm. çev. Özer Ozankaya, İmge Kitabevi, Ankara.

CHARTIER, Roger-Pierre Bourdieu, 2014, Sosyolog ve Tarihçi, çev. Zuhâl Kara, Açılım Kitap, 63, İstanbul.

DAİLEADER, Philip-Philip Whalen, 2010, French Historians 1900-2000: New Historical Writing in Twentieth-Century France, Wiley-Blackwell, Blackwell Publishing Ltd, First Published.

DOSSE, Françoise, 2008, Ufalanmış Tarih, çev. Işık Ergüden, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul.

DUBY, Georges, 1973, İkinci Baskı 1985, Le Dimanche de Bouvines -27 Juilliet 1214-, Galimard, Folio/Historire, Paris.

-----, 1974, 1980, 1989, 1991, 1993, L'An Mil, Julliard (Coll. "Archieves"), Rééd, Paris. [295 sayfa olan kitap daha sonra başka dillere de çevrilmiştir.]

-----,1976, Le Temps des Cathédrales, - L'Art et la société (980-1420)- Gallimard, Bibliothéque des Histoires, Paris.

-----, 1976, Saint-Bernard, L'Art Cistercien, Art et Métier Graphiques, Edition Originale, Paris.

-----,1978, Les Trois Ordres ou l'Imaginaire du Féodalisme, Gallimard Paris.

Hilmi Anaç

-----,1979, L' Europe au Moyen Age -Art roman, art gothique-, Arts et Métiers graphiques, Paris.

-----, 1981, Le Chevalier, La Femme et le Pretre, Hachette, Paris
-----, 1991, Şövalye, Kadın ve Rahip, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Ayrıntı Yayınevi, İstanbul.

-----, Robert Mondrou, 1958, Histoire de la Civilisation Française, Armand Colin.

-----, 1984, Histoire de la Civilisation Française, Armand Colin.

-----,1984, Guillaume le Maréchal ou Le Meilleur Chevalier du Monde, Fayard, Paris.

-----, Phillip Ariés (edi), Tome I, 1985, Seuil, Paris; Tome II, 1985, Seuil, Paris; Tome III, 1986, Seuil, Paris; Tome IV, 1987, Seuil, Paris; Tome V, 1987, L'Histoire de la vie Privée, Seuil, Paris.

-----, c. I, 2006, çev. Turhan Ilgaz, YKY, İstanbul; c. II, 2006; çev. Roza Hakmen, YKY, İstanbul; c. III, 2007, çev. Devrim Çetinkasap, YKY, İstanbul; c. IV, 2008, çev. Ali Berktaş, YKY, İstanbul; c. V, 2008, çev. Şehsuvar Aktaş, Özel Hayatın Tarihi, YKY, İstanbul.

----- (edi.), 1987, Histoire de la France I-II-III, Références Larousse, Librairie Larousse,. [Orijinal Baskı; Diğer Baskı, c. I-II, 1988, c. III, 1989.] Paris

-----, 1988, Mâle Moyen Âge–De l'Amour et Autres Essais-, Flammarion.

-----, 1991, Erkek Ortaçağ ve Aşka Dair Diğer Denemeler, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Ayrıntı Yayınları, 42, İstanbul.

-----, Xavier Barral I Altet-Sophie Guillot de Suduraut, 1989, La Sculpture –Le Grand Art du Moyen Age de ve au XVe Siécle-, Albert Skira, Histoire d'un Art, Genève.

-----, 1991, Amour et sexualité en occident, Seuil, Point Histoire 140, Paris.

-----, 1992, Batı'da Aşk ve Cinsellik, çev. Ayşe Gür, İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul.

-----, Michelle Perrot (Edi.), 1992-94, A History of Women in The West, vol. I-V, Cambridge: MA: Harvard University Press, USA.

Hilmi Anaç

-----, 2002, Georges Duby & Michelle Perrot (Edi.), Histoire des Femmes en Occident I-V, Académique Perrin Editions, France.

-----, 2005, Kadınların Tarihi, çev. Ahmet Fethi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, c. I-V, 1. Baskı, İstanbul.

-----, 1993, Seigneurs et Paysans, Hommes et Structures du Moyen Age, Flammarion.

-----, 1995, Ortaçağ İnsanları ve Kültürü, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi, 2. Baskı, Ankara.

-----, 1997, Art et Soci  t   au Moyen Age, Points Histoire.

-----, Michelle Perrot (Edi.), 1992-94, A History of Women in The West, vol. I-V, Cambridge: MA: Harvard University Press, USA.

-----, 2002, Histoire des Femmes en Occident I-V, Georges Duby & Michelle Perrot (Edi.), Académique Perrin Editions, France.

-----, 2005, Kadınların Tarihi, çev. Ahmet Fethi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, c. I-V, 1. Baskı, İstanbul.

-----, 2011, L' Europe au Moyen Age, Flammarion
ERİBON, Didier, 2012, Michel Foucault, çev. Şule Çiltaş, Ayrıntı Yayınları, 675, Birinci Baskı, İstanbul.

FAROQHI, Suraiya, 2003, Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir ?, çev. Zeynep Altok, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 121, 2. Baskı, İstanbul.

HIRATA, Helana ve diğ  rleri (haz.), 2015, Eleştirel Feminizm Sözlüğü, çev. Gülnur Acar-Savran, Dipnot Yayınları, 1. Baskı, Ankara.

IGGERS, George G., 2003, Bilimsel Nesnellikten Postmodernizme Yirminci Yüzyılda Tarih Yazımı, çev. Gül Çağalı Güven; Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 96, 2. Baskı, İstanbul.

İNALCIK, Halil, 2014, Türklük Müslümanlık ve Osmanlı Mirâsı, Kırmızı Yayınları, 1. Baskı, İstanbul.

LADURİE, Emmanuel Le Roy, 1966, Le Paysans de Languedoc, S.E.V.P.E.N, (İki cilt), Paris.

MUNSLOW, Alun, 2000, Tarihin Yapısökümü, çev. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, 281, 1. Baskı, İstanbul.

Hilmi Anaç

SÖNMEZ, Erdem, 2010, Annales Okulu ve Türkiye’de Tarihyazımı, Tan Kitabevi Yayınları, 12, 2. Baskı, Ankara.

Tarih Yazımında Yeni Yaklaşımlar: Küreselleşme ve Yerelleşme, 2000, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul.

TEKELİ, İlhan, 1998, Tarih Yazımı Üzerine Düşünmek, Dost Kitabevi, Ankara
TOSH, John, 1997, Tarihin Peşinde, çev. Özden Arıkan, Tarih Vakfı Yurt Yayınları İstanbul.

VASSAF, Gündüz (Haz.), 2009, Belkıs Halim Vassaf’ın Defterinden Dumézil’in Sosyoloji Dersi Notları, Boğaziçi Yayınevi, Birinci Baskı, İstanbul.

Makaleler ve İnternet siteleri

AYAN, Engin, Eylül-Ekim 2011, “Türk Tarihyazımının Evriminde Annales Kuramının Yorumu”, Tarih Okulu, Sayı: XI, ss. 75-101.

BALDWİN, John W., 1986, “Guillaume le Maréchal ou le meilleur chevalier du monde bu Georges Duby”, Speculum, Medieval Academy of America, vol. 61, no. 3, ss. 640-642.

BARTHELMY, Dominique-Stephen D. White, 1996, “Debate: The Feudal Revolution”, Past and Present, No. 152, Aug., ss. 196-223.

BERNARD, Guenée, 1974, “Le Dimanche de Bouvines. 27 Juilliet 1214”, Annales, Économies, Sociétés, Civilisations, vol. 29, Numéro: 6, pp. 1523-1526.

CHEYETTE, F.L., 2002, “Historiographical Essay Georges Duby Mâcaonnais After Fifty Years: Reading It Then and Now”, Journal of Medieval History, 28, ss.291-317.

DUBY, Georges, Nisan-Haziran 1966, “Köy Toplumunu ve Gelişme: Güney Fransa Örneği”, çev. H. S, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, c. 25, Sayı: 3, ss. 79-89.

EVERGATES, Theodore, 1997, “The Feudal Imaginary of Georges Duby”, Journal of Medieval and Early Modern Studies, 23:3, Fall 1997, Duke University Press, ss. 641-660.

FLORİ, Jean, Octobre-Décembre 1987, “Georges Duby. — Guillaume le Maréchal ou le meilleur chevalier du monde, 1984 (" Inconnus de l'histoire ")”, Cahiers de civilisation médiévale, 30e année (No: 30-120), , vol. 30, pp. 371-373.

“Georges Duby (7 October 1919-3 December 1996)”, 1999, Proceedings of the American Philosophical Society, Vol. 143, No. 2, USA.

Hilmi Anaç

KAYA, Miyase Koyuncu, Aralık 2009, “Emmanuel Le Roy Ladurie’s Approach to History”, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, c. 12, sa. 22, ss. 140-154.

LAGROYE, Jacques, 1988, “Questions à la sociologie politique : à propos de Georges Duby”, Politix, Volume 1 Numéro 3, pp. 44-49.

PIERRE, Goubert, 1967, “Le Roy Ladurie (Emmanuel)”, Revue belge de philologie et d’histoire, vol. 45, No: 45-3, pp. 957-959.

YAPICI, Merve İrem, 2005, “Bir Akdeniz Tarihçisi: “Fernand Braudel”, Doğu-Batı Dergisi, “Akdeniz”, yıl: 9, sayı: 34, Kasım-Aralık-Ocak 2005–06, Ankara, ss.183–203.

http://www.college-de-france.fr/site/professeurs-disparus/georges_duby.htm

http://www.college-de-france.fr/media/professeursdisparus/UPL53272_homDUBY.pdf

<https://dictionaryofarthistorians.org/dubyg.htm>

<http://www.academie-francaise.fr/discours-de-reception-de-georges-duby>

<http://www.gallimard.fr/Contributeurs/Georges-Duby>

Hilmi Anaç

Ek 1

Georges Duby

Kaynak: <http://www.gallimard.fr/Contributeurs/Georges-Duby>

EK 2

Georges Duby'nin Fransız Akademisi'ndeki (l'Académie française)

Resepsiyon (Kabul) Konuşması (28 Ocak 1988)

Kaynak: <http://www.academie-francaise.fr/discours-de-reception-de-georges-duby>

Araştırma Makalesi

**Azərbaycanın Qobustan Qayaüstü Abidələrində Qədim Türk Ailəsinin
Dialoq Fəlsəfəsi” (Multikulturalizm Kontekstində)**

Xatirə Quliyeva *

Xülasə

Məlumdur ki, bu gün dünyanın müxtəlif regionlarında yaşam fəlsəfəsi kimi cərəyan edən, ideya və mahiyyətə tarixi təcrübənin davamı olaraq meydana çıxmış, öz elmi izahını ”mədəni müxtəliflik”, həmçinin “çoxmədəniyyətlilik” kimi tapmış Multikulturalizm - bu ictimai-siyasi, aksioloji və hətta fəlsəfi antropoloji hadisə irili-xırdalı müxtəlif millətlərin, etnik qrupların marağından asılı olmayaraq bəşər yaranandan daim güclü təsirə malik olmuş və bütün cəmiyyətlərin tərəqqisinə gətirib çıxarmışdır. Eyni zamanda insan və əxlaq probleminin müxtəlif aspektlərini əhatə etdiyi üçün çoxmədəniyyətlilik proqramını, əsas da onun qaynaqlandığı dialoq fəlsəfəsini rədd etmək, yaxud bu yaşamı seçməmək mümkün deyildir.

İnsanların belə ciddi “suallarına” cavab verən fəlsəfənin həmişə olduğu kimi qloballaşma adlanan indiki mərhələdə də ən ümdə vəzifəsi cəmiyyəti, tərəddüd və gərginlik içində olan həssas təbəqəni düzgün istiqamətləndirmək yollarını düşünüb tətbiq etməkdir. Bu zaman milli tarixi, ənənəni yeniləmək və naviqasiyalar aləmi ilə “dialoq” qurmaq çox vacibdir. Babalara, atalara, nənələrə oxşamaq, onlar kimi qonşuluq, dostluq, bir-birinin inancına, adət-ənənəsinə, sevincinə, kədərinə şərik olmaq keyfiyyətlərini dirçəltmək öz-özlüyündə elə modern yaşam fəlsəfəsi multikulturalizm ideyalarından çıxış etməkdir.

Belə ki, multikulturalizmi yeni elm olaraq qəbul etdikdə onun qaynaqları ilk insanların tarixinə, mədəniyyətinə gedib çıxır. Ailələr, qəbilələr və davamında kiçik etnik topluqlar və daha sonralar böyük xalqlar və millətlər timsalında formalaşma, təşəkkül prosesi keçirmiş multikulturalizm -çoxmədəniyyətlilik prinsiplərinin izləri hələ yazılı ədəbiyyata qədər mifoloji, həmçinin daş abidələrdə sübuta yetir.

Problemə bu aspektdən yanaşıldıqda tarixi ilk əjdadlarımızın dövrünə bağlı tarixi abidələr, qayaüstü petroqliflərdə, folklor, xalq yaradıcılığı və digər milli-mənəvi qaynaqlarda əksini tapmış qədim türk ailəsinin “dialoq fəlsəfəsi”, habelə multikulturalizm ənənələri zəngin elmi mənbə kimi diqqəti cəlb edir.

* Doç. Dr., Azərbaycan Milli İlimlər Akademisi Felsefə Bölümü, E-posta: xatire-6262@mail.ru

Xatirə Quliyeva

Təqdim olunan məqalə müasiri olduğumuz illərdə dünyanın çox müxtəlif xalqlarının, millətlərinin, etnik toplumlarının sivil, demokratik, hüquqi inkişaf strategiyasının həllinə, bir planeti bölüşən vahid insan cəmiyyətinin irqindən. dinindən, dilindən. adət-ənənə və s. psixoloji, etnik varlığını xarakterizə edən xüsusiyyətlərindən asılı olmayaraq tolerantlıq şəraitində, azad, bərabər hüquqlu yaşam fəlsəfəsinə nail olunması üçün maarifləndirmə məqsədi daşıyır və eyni zamanda elmi fikirdə “dialog fəlsəfəsi”, mədəni müxtəliflik probleminin öyrənilməsi mahiyyətində irəliyə doğru atılmış bir addım kimi əhəmiyyət kəsb edir.

Açar sözlər: Azərbaycan, Türk ailəsi, Qobustan qayaüstü abidələr, dialog fəlsəfəsi, multikulturalizm.

The Old Turkish Family Structure in Azerbaijan's Gobustan Dialogue Philosophy (in the Context of Multiculturalism)

Abstract

It is known as a philosophy of life that took place in various regions of the world, ideas and emerged essentially as a continuation of the historical experience, the scientific explanation of the "cultural diversity" and "multiculturalism" is fine as ictimai found Multiculturalism policy, aksioloji and even philosophical anthropology major and minor events of different nationalities and ethnic groups, regardless of interests between human and moral foundation of human nature has always been strong and has led to the development of all societies. At the same time the problem area aksioloji human and moral, philosophical and socio-political aspects of atropoloji for the multiculturalism program, the key to reject his qaynaqlıdığı philosophy of dialogue, or it is impossible not to life.

People are so serious "questions" philosophy, which meets today called globalization, as always, the main task of the society, hesitate and think of ways to channel the tension in the sensitive coating is applied. At this time in the national history, tradition update and navigation with the world of "dialogue" is very important to build. Grandfathers, fathers, grandmothers oxsaşaq, as they neighborliness, friendship and each other's beliefs, traditions, joy, compassion improve the quality of life of modern philosophy in its own right it is to perform mlitkulturalism ideas.

Thus, the adoption of multiculturalism as a source of new knowledge, the first human history and culture go back. Families, tribes and ethnic communities, and later in the rest of the small nations, such as the formation, had formed the principles of multiculturalism, multiculturalism to literature written yet mythological prints, as well as stone monuments is proven. The period of the first people in the history of the problem from this aspect, monuments, petroglyphs, folklore, folk art, and other national and cultural resources contained in the old Turkish family "philosophy of dialogue", as well as the rich tradition of multiculturalism is attracting attention as a research source.

In the world of contemporary articles are presented in many different nations and nationalities, ethnic communities civilized, democratic and legal development strategy to solve the planet who share a common race of human society. religion and language. traditions and so on. psychological, regardless of ethnic tolerantlıq features that characterize the condition of the existence of a free, equal education aims to achieve the philosophy of life and scientific opinion at the same time "philosophy of dialogue," the study of the nature of the problem of cultural diversity is important as a step forward.

Keywords: Azerbaijani, Turkish parents, Gobustan rock monuments, dialogue philosophy, mlitkulturalism

Giriş

Bu məqalədə müasir elmi fikirdə geniş surətdə tədqiq-təhlil olunan bir mövzu dialoq fəlsəfəsi, mədəniyyətlərəarası dialoqun tarixi maddi-mənəvi əsasları və meydana çıxardığı multikulturalizm cərəyanından bəhs olunur, “dialoq fəlsəfəsi” problemi Azərbaycan Respublikasının Qobustan ərazisindəki qayaüstü rəsmlərə əsaslanmaqla qədim türk aləsinin fəlsəfi dünyagörüşündə multikulturalizm kontekstində dəyərləndirilir.

Qeyd edək ki, konkret olaraq bu mövzu istiqamətində indiyə kimi elmi tədqiqatlar aparılmamış, əsərlər yazılmamışdır və dünya fəlsəfi fikri gələcəkdə müxtəlif xalqların tarixi irsini, mənəvi mirasını dialoq fəlsəfəsi kontekstində tədqiqatına cəlb edə bilər. Bu baxımdan məqalənin mövzusu bir çox aspektlərdən yeni, orijinal və aktualdır.

Yeni mədəniyyət nəzəriyyəsi: Multikulturalizm

Fransız dilində işıq mənasını daşıyaraq İngiltərə, Fransa, Almaniya, eləcə də Şərqi Rusiya və oradan start götürərək daha geniş regionlarda yayılmış və müxtəlif terminlərdə (məsələn, Türkiyədə aydınlıq, Ərəb ölkələrində nəhda, Rusiyada və eləcə də bizdə maarifçilik) tərəqqini, mədəniyyət nəzəriyyəsini ifadə edən maarifçilik cərəyanı kimi hazırda multikulturalizm də konkret və aydın formada müxtəlif xalqların dilində çoxmədəniyyətlilik mahiyyətində özünə yer almışdır.

Necə maarifçilik, “Multikulturalizm”in də ilk dəfə “səsləndiyi” region Avropa olmuşdur. Multikulturalizm termini 1970-ci ildə Avstraliyada İmmiqrasiya naziri Al Kresbi tərəfindən işlədilmişdir. Al Kresbi monokulturalizm problemlərini yaşayan Avstraliyada əziyyət çəkən xalq-anglo-saksonlarla yeni avstraliyalılar arasındakı münaqişələrin həlli üçün multikulturalizmi yüksək qiymətləndirmişdir. Bunun əyani təsdiqidir ki, 1979-cu ildə Avstraliya hökuməti multikulturalizm siyasəti-- Mədəni Müxtəlifliyin Problemləri üzrə Avstraliya İnstitutunu, 1987-ci ildə isə dünyada ilk təşəbbüs hesab olunan “Multikulturalizm Problemləri Komitəsi” qurumunu təsis etmişdir.² Ümumiyyətlə, AŞPA 1980-ci illərdən başlayaraq müxtəlif sahələr üzrə mədəniyyətlərəarası dialoq probleminin təhlili ilə məşğul olmuşdur. 2005-ci ildə Faro Bəyannaməsi (2005), ondan da əvvəl mədəniyyətlərəarası dialoq konsepsiyası “Opatiya Bəyannamə”-sində müzakirə obyektinə kimi diqqətə alınmışdır.

Mədəniyyətlərəarası dialoq fəlsəfəsinin əsas prinsiplərindən biri hesab olunan Multikulturalizm ideyası isə konkret olaraq 2008-ci ildə, yəni 2007-ci il Milliyyətin Hesabatından sonra Strasburqda Avropa Şurasının Xarici işlər nazirlərinin 118-ci sessiyasında qəbul edilmiş

---

² “XXI əsr ümid və çağırışlar” <http://bakuforum.az/az/multikulturalizm-nailiyyetler-ve-problemler/?fid=2258> 10-11 oktyabr. 2011.

Xatirə Quliyeva

“Ləyaqətlə bərabər hüquqlu birgə yaşama” haqqında Mədəniyyətlərarası dialoqa dair “Ağ kitab”³ layihəsində konseptual proqram olaraq irəli sürülmüşdür.

Əlbəttə mahiyyətə eyni mənada anlaşılmayan, planetin çox müxtəlif mədəniyyətə malik xalqları, habelə millətləri tərəfindən rahat şəkildə qəbul edilməyən bu yeni dünyavi mədəniyyət nəzəriyyəsi bəşər yaranandan daim aktual olmuş və bütün cəmiyyətlərin tərəqqisinə və eyni zamanda (müasir anlamda “antietika” hadisəsi baş verdikdə) süqutuna gətirib çıxarmış fəlsəfinin əsas sahəsi insan və əxlaq problemindən qaynaqlanaraq irqindən, dinindən, dilindən, adət-ənənəsindən asılı olmayaraq bütün bəşəri əhatə etdiyi üçün onu rədd etmək, yaxud onsuz yaşamı seçmək nə psixoloji, nə sosial-siyasi, nə də mədəniyyət baxımından mümkün deyildir.

Ona görə də dialoq fəlsəfəsinin mədəniyyətlərarası dialoq-əlaqə prinsiplərini, çoxmədəniyyətlilik, mədəni müxtəliflik ənənəsini özündə dolğun şəkildə əks etdirən milli tariximizə diqqətli baxış müəyyən fikri anlaşılmaqları aradan qaldırmağımıza təsir baxımından böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Beləliklə məqalənin əsas mahiyyətini belə izah edə bilərik ki, milli-etnik, mifoloji abidələrdən folklor qaynaqlara, klassik yazılı ədəbiyyatdan çağdaş ədəbi-bədii və ümumiyyətlə estetik şüurun bütün formalarına qədər hər bir sənət sahəsində tarixi mədəniyyətini ifadə etmiş Azərbaycan xalqının bu günki anlamda “dialoq” təsəvvürləri dərin məzmun daşıyır və mövzunun öyrənilməsi ilk növbədə qədim türk ailəsinin tarixi mədəniyyət abidələri vasitəsi ilə əjdadlarımızın mədəniyyətlərarası dialoq şüurunun, onların çoxmədəniyyətlilik xüsusiyyətini elmi surətdə əsaslandırmaq, diqqəti dünyanın müxtəlif ölkələrində, xüsusən qədim Fransa, İspaniya, Misir habelə oxşar ərəb xalqlarının miniilər əvvəl yaratmış olduqları müxtəlif tarixi abidələr, qayaüstü rəsmlər kimi tarixi mədəniyyət xəzinəsinə yönəldərək müasir insan cəmiyyətlərini kökdə iz salmış dialoq fəlsəfəsi ilə maraqlandırmaq, yaddaşı yeniləmək, eyni zamanda elmi fikirdə bu kontekstdə araşdırmalara istiqamət vermək baxımından zəruridir.

Qobustan qayaüstü abidələrinin “dialoq” fəlsəfəsi

Üst poleolit dövrünün, 15000 il əvvəl tarixi abidəsi Qobustan qayaları üzərindəki rəsmlər, yazılar sözsüz olaraq Azərbaycanda hələ minillər əvvəl, ilkin bəşər dialoq mədəniyyətinin yaranıb təşəkkül tapdığını təsdiq edir.

Əvvəlcə qeyd edək ki, Qobustan hadisəsinin dövrü ilə bağlı akademik elmi ədəbiyyatda onun həm üst (bəzi mənbələrdə yuxarı, orta sözləri də işlədilir) poleolit, həmçinin də mezeolit dövrünə aid olduğu göstərilir. Lakin deməli ki, Qobustanın poleolit dövrünə aid olduğunu əsaslandıran tədqiqatçılar daha çoxdur. Məsələn, Qobustanı tədqiq etmiş ən mötəbər alimlər Cəfərqulu Rüstəmov, Firuzə Muradova həmmüəllif olduqları “Qobustan, Kiçik daş dağı

---

³“Ləyaqətlə Bərabər hüquqlu Birgə yaşama haqqında Mədəniyyətlərarası Dialoqa dair “Ağ kitab”
http://www.coe.int/t/dg4/intercultural/Source/Pub_White_Paper/WhitePaper_ID_-AzerianVersion.p

Xatirə Quliyeva

abidələri”⁴ kitabında “30 ildə Qobustanda apardığımız arxeoloji qazıntı və tədqiqatların nəticələri göstərir ki: 1. Qobustanda yaşayış və qayaüstü təsvirlərin çəkilməsinin tarixi çox-çox qabaqlardan - üst paleolitdən başlamışdır”- yazırlar və bu istiqamətdəki tədqiqatlarda onu mezeolit dövrünə aid edən düşüncələri kölgədə qoyan keçərli dəlillər göstərilir: ” «Qayaarası»ndan və «Anazağa» düşərgəsinin alt təbəqəsindən yuxarı paleolit tipli dağ alət nümunələrinin tapılması, eləcə də qədim qadın təsviri tiplərinin bütün Qobustanda yalnız Böyükdaş və Kiçikdaş dağlarının örtük daşları altındakı «Qayaarası» və «Anazağa» düşərgələri daşları üzərində saxlanması, Qobustan ərazisinin, xüsusən, göstərilən dağlar ətrafı və dənizkənarı zolağın bu günkü təbii şəraitdə, nəinki son paleolit, hətta mezolit və neolit dövründə də yaşayış üçün əlverişsiz olması bizi düşünməyə sövq etdi. Görünür, yuxarı paleolit dövründə Qobustanda yaşayış yalnız Kiçikdaş dağında «Qayaarası» və «Qayaarası-2» (alt təbəqə), Böyükdaş dağında isə «Anazağa» və onun ətrafında olmuşdur. Ola bilsin ki, sonradan Xəzər dənizinin səviyyəsi son xvalin geoloji dövründə qalxmış, göstərilən dağların ətraf ərazilərini basmış və torpağı şoranlaşdırmışdır. «Qayaarası»nda həndəsi formalı alətlərin (üçbucaq, trapes və seqmentlərin) olması yuxarı paleolit üçün gözlənilməz sayılmamalıdır (32). Bu vəziyyətə Krasnodar ölkəsindəki Satanay düşərgəsində də təsadüf olunur (33). Çünki Qafqazda yuxarı paleolit və mezolit dövrləri arasında birindən o birinə keçid fərqi olduqca şərti baş verir (34)”⁵.

Diqqət etdikdə görürük ki. bu tədqiqatçılar bu ərazinin tarixinə hətta nəinki mezeolit, yuxarı paleolitdən də əvvəl gedib çıxdığı elmi-obyektiv qənaətdən çıxış edirlər.

Tarix etibarilə çox yeni və ciddi nəşr əsərlərindən biri “Qobustan minilliklərin kitabı”⁶-nda da “Abşeron yarımadasında, Bakıdan 60 kilometr aralıda Qobustan Milli tarix-bədii qoruğu yerləşir. Buradakı abidələr üst paleolitdən tutmuş son orta əsrlərə qədər uzanan böyük tarixi dövrü əhatə edir” –kimi Qobustan abidəsi mezeolit dövründən əvvəl, yəni üst paleolit dövrünə aid edilir.

Buna çox misallar gətirmək olar. Qobustan sözünün özündən tutmuş burada yaşamış türk əjdadlarımızın varlığını təsdiq edən gerçək maddi-mənəvi faktlar haqqında da qısa məlumat vermək fikrimizcə beynəlxalq elmi ictimaiyyət üçün maraqlı olar.

Qobustan sözü türk və fars dillərində bir neçə fikri ifadə edir. Türk dilində Kobu(stan-diyar) yarıqan, yəni yarımşəhra, faraca Gavistan-(gavi - öküz) öküzlər diyarı, öküzlər məskəni mənasını verən Qobustan sözü qədim türk insanının ilk məskəni və məşğuliyyəti haqqında izləri özündə birləşdirir. Qobustanın oda sitayiş(kəbr) edənlərin məskəni kimi də mənalandırılması faktları da vardır. Lakin Azərbaycan ərazisində “kəbrstan” ifadəsinin məzarlıqlar anlamında qəbul edildiyini nəzərə aldıqda fikrimiz haçalanır və biz diqqətimizi Qobustan qayaüstü rəsmlərinə cəmləməklə sözün türk mənşəli izahında qərar tutub dayanırıq. Çünki qayaüstü rəsmlərin “dili” daha çox dənizdən xəbər verir və bu ərazinin çöl öküzlərinin məskəni olmasından artıq yarımşəhra, yarıqanlar təbiəti məntiqi səslənir. Eyni zamanda Qobustanın sözünün özü kimi ərazinin də qədim türk məskəni olduğu təsdiqlənir.

Azərbaycan Mədəniyyət və Turizm Nazirliyinin dərc etdiridiyi yuxarıda iqtibas gətirdiyimiz “Qobustan minilliklərin kitabı”nda Qobustanın ilk sakinlərinin qədim türk əjdadlarımız olduğunu təsdiq edən tutarlı dəlillərlə də qarşılaşırıq. Bu isə artıq bizim məqalədə

⁴ Cəfərqulu Rüstəmov, Firuzə Muradova Qobustan, Kiçik daş dağı abidələri. E.L. Nəşriyyat və Polqrafiya mərkəzi, Bakı,2008.316 səh. <http://turuz.com/index/view/f0a5c6885243e16f97854e6cfc700afc565c8758>

⁵ Yenə orada.

⁶ Qobustan minilliklərin kitabı, Dubai,IRS Publishing House 2014. <http://ebooks.azlibnet.az/book/10nat090316.pdf>

Xatirə Quliyeva

təhlilinə maraqlı olduğumuz problemin öyrənilməsinin əsaslılığını sübut edir. Məsələn, kitabdan oxuyuruq: "Qobustana baş çəkən hər kəsi düşündürən sual onun ilk sakinlərinin – protoazərbaycanlıların (qədim türk ailəsi insanı-X,Q) yəni xarici görünüşünün necə olmasıdır. Sistemli arxeoloji qazıntılar başlamadan öncə xeyli sayda fərziyyə irəli sürülürdü. Hazırda arxeoloqların tapıntıları və antropoloqların tədqiqatları nəticəsində müəyyən olunmuşdur ki, onların arasında həm braxitsefallara, yəni kəllə sümükləri dəyirmi olanlara, həm də dolixotsefallara, yəni kəllə sümükləri uzunsov olan insanlara rast gəlinirdi. Dolixotsefallar bütün irqlərdə və xalqlarda mövcuddur, bəzilərinə nadir hallarda rast gəlinərsə də, bəzilərinə, əksinə, üstünlük təşkil edərək, bütün irq qrupunu səciyyələndirir".⁷

Digər bir misal, arxeoloq Kərəm Məmmədov bu məsələni "Qafqazın əsl sahibləri.Möhtəşəm tarix"⁸adlı məqaləsinin "Türk kafası - dolixokefal" yarımbaşlıq hissəsində Qobustanda məhz türk əjdadlarımızın yaşadığını antropoloji kontekstdən geniş izah edərək yazır: "...tarixin özünün köməkçi fənləri var, lap zirvədə duran və faktları danılmaz olan sahələr var. Məsələn, antropologiya. Bəs antropologiya elmi nəyi deyir? Dünya xalqları baş quruluşuna görə 3 qismə ayrılırlar: dolixokefal, mezokefal və braxikefal. Bunlar baş ölçüsünə əsaslanan sistemdir, İsveç alimi Retsius tərəfindən kəşf edilib. Retsiusun xüsusi pərgarı var idi. Başın əvvəl eni, sonra uzunluğunu ölçülürdü. Başın eninin uzunluğuna nisbətinin 100-ə vurulması nəticəsində alınan rəqəm baş indeksi adlanır. Əgər alınan rəqəm 76-dan azdırsa, bu cür baş quruluşuna "dolixokefal kəllələr" deyilir. 76-80.9-a qədədirsə, bu başlar "mezokefal" adlanır. 81-dən yuxarı olanlara isə "braxikefal" deyirik. Bəs Altay xalqları yaşayan regionda bu təsnifat necədir? Məsələn, Cənubi Qafqazdan tapılan ilk "homo sapiens" Firuz düşərgəsindən aşkar edilən, yəni Qobustandan tapılan insan kəllələridir. 11 kəllə sümüyündən ikisini ölçmək mümkün olub. Məlum olur ki, baş quruluşuna görə, bu adamlar "dolixokefal"dırlar. Sonrakı mərhələdə Neolit dövrü abidələrindən Çiatura yaxınlığından tapılan kəllə "broxikefallığa" meyllidir. Qalan bütün tapıntılar isə "dolixokefal"dır. Kür-Araz mədəniyyəti dövründə tapılan bütün kəllələr öz baş quruluşuna görə "dolixokefal"dırlar. Qərribə burasıdır ki, hayların Qafqazda qədim xalq olduğunu daima gözə soxmağa çalışan Valeri Pavloviç Alekseyev özü də etiraf edir ki, "dolixokefal" kəllə quruluşuna malik insanlar türklərdir"⁹.

Alim fikirlərinin davamında bütün Azərbaycan ərazisində türk mənşəli xalqların kütləvi olduğunu sübut edən başqa misallar da gətirir. O göstərir ki, "Türkləri çox vaxt nədə qınayırlar? Deyirlər, guya türklər köçəri maldar olublar və Altaylardan iki istiqamətdə Şərqi doğru irəliləyiblər. Bir istiqamət Volqaboyu istiqaməti olub, ikinci istiqamət isə Xəzər dənizinin güneyi olub. Və onlar getdikləri bölgələrdə mədəniyyət qura-qura gedirlər. Və sonda biz nə ilə rastlaşırıq? Görürük ki, Afanasyevo və Andronovo mədəniyyətlərinin qurucuları ilə Cənubi Qafqazdakı mədəniyyət qurucularının kəllə indeksləri eynidir. Və "Yamnaya kultura" deyilən

⁷Qobustan minilliklərin kitabı, Dubai,IRS Publishing House 2014. <http://ebooks.azlibnet.az/book/10nat090316.pdf>

⁸Məmmədov Kərəm "Qafqazın əsl sahibləri.Möhtəşəm tarix" Axar.az. <http://axar.az/news/87387>

⁹Yenə orada.

Xatirə Quliyeva

bir şey var, yəni Çuxur mədəniyyəti. Bu mədəniyyətin yayılma arealı Sibirə qədər gedib çıxır. Sibirdə biz nə ilə rastlaşırıq? Pazırq kurqanlarından tapılan xalçalardakı şəkillərlə. Ruslar özləri də etiraf edirlər ki, şəkildəki adam antropoloji cəhətdən qafqazlıdır”¹⁰.

Bu baxımdan tarixi minilliklərə söykənən Qobustan ərazisində türk əjdadlarımızın yaşaması sübut olunur və onların sonralar millət və xalq olacaqları məntiqi ardıcılığına söykənərək qayaüstü abidələrdə əks olunmuş, bizə-gələcək nəsillərə onları tanımaq, “oxuyub, əxz etmək üçün” qoyub getdikləri dəyərli daş kitabələr ilk növbədə böyük bir toplumun həyat tərzini, dünyagörüşlərini öyrənməyə əsas verir. Bu “oxunanlardan” biri də əlaqə, dialoq – münasibətləridir ki, qənaətimizə görə mövzunun öyrənilməsi üçün mənəvi olduğu qədər, elmi əsaslar mövcuddur və biz təqdim etdiyimiz məqalədə bu problemi araşdırmağa çalışacağıq.

Heçdə təsadüfi deyil ki, “... imperator Domisianın hakimiyyəti zamanı (əranın 81-96-cı illəri) Roma legionu Azərbaycanda olmuş, Qobustan ərazisinə qədər gəlib çıxmışdır. Çox güman ki, qədim romalılar Qobustana valeh olmuş, öz tarixlərindən də bu qeydləri daş kitabələrə həkk etmişlər”¹¹.

Əlbəttə ki, bu səyahətlər zamanı çoxmədəniyyətliliyin əsasını təşkil edən ənənələrin varlığı və habelə prinsipləri yaranıb formalaşmış. yerli qəbilələrlə gəlmələr arasında ünsiyyət, münasibətlər, daha aydın desək mədəniyyətlərarası dialoq kök salmışdır.

Bu fikirlərimizi uzun illər boyu Qobustan “əfsanəsi” ilə tanış olmağa və xüsusən də tarixi mədəniyyət sivilizasiyası abidəmizi tədqiq etmək üçün Azərbaycana gəlmiş məşhur dünya alimləri ciddi elmi-obyektiv və məntiqi qənaətləri ilə sübuta yetirmişlər. Məsələn, 1981, 1994-cü illərdə Qobustanda ekspedisiyalar təşkil etmiş, qədim nəqliyyat hadisəsinin fenomen tədqiqatçılarından hesab olunan tanınmış Norveç alimi, antropoloq-etnoqraf Tur Heyerdal heyretini gizlədə bilməmiş “Bax, mən təslim. Bu qaya təsvirləri dünya mədəniyyət beşiklərindən olan beynəlnəhrdən də qədimdir. Görünür, Azərbaycan da belə qədim ocaqlardan olub. Bu yadigarlardan sonra şübhələnməyə dəyməz”-demişdir¹².

Həmçinin də Pasxa, Qalapaqos. Kanar adalarını kəşfləri ilə, öz kəşflərini sübua yetirmək üçün əfsanəvi cəsarətlə Sakit okeanı, Atlantik okeanı sal üzərində üzüb keçən Tur Heyerdal Qobustan abidələrindən çıxış edərək “Azərbaycanın hələ kifayət qədər öyrənilməmiş mədəniyyət və incəsənəti Mesopotamiyanıkindən qədimdir”¹³ –kimi ciddi elmi nəticəsini “Odinin axtarıları ilə” adlı kitabında ifadə etmişdir¹⁴.

Bundan başqa məşhur səyyah qədim qaya təsvirlərinə əsaslanaraq bu təsvirlərdə qədim Skandinaviya xalqlarının və ingilislərin mədəniyyəti arasında uyğun cəhətlər olduğunu görmüşdür¹⁵.

¹⁰Məmmədov Kərəm “Qafqazın əsl sahibləri.Möhtəşəm tarix” Axar.az. <http://axar.az/news/87387>

¹¹Cavid Kszimov. Dövlət, etnogenez və dilimizin mənşəyi məsələlərinin qoyuluşu-
http://www.uludil.gen.az/3_fesil_001.html

¹² Qobustan abidələri. <http://kayzen.az/blog/azerbaycan/5247/qobustan-abid%C9%99%C9%99ri.html>

¹³Cavid Kszimov. Dövlət, etnogenez və dilimizin mənşəyi məsələlərinin qoyuluşu-
http://www.uludil.gen.az/3_fesil_001.html

¹⁴ Yenə orada

¹⁵ Yenə orada.

Xatirə Quliyeva

Norveç aliminin qeyd edilən nəticələri “dialoq fəlsəfəsi”-mədəniyyətlərarası münasibətlərin tarixi köklərinə güclü işıq salması baxımından da ciddi maraq doğurur.

Məhz bundan irəli gələrək Qobustan qayaüstü mədəniyyət abidələri həm də dünyagörüşü hadisəsi kimi dəyərlidir və gələcəkdə ciddi fundamental əsərlərin movzusu ola bilər.

Fəlsəfi dialoq-mədəniyyətlərarası əlaqə

İlk əvvəl “içindəki” səsle dialoqa girən, ağılın, ürəyinin səsini dinləyib hərəkət edən, əslində bütün yaşamını bu “səsle” dialoqu əsasında quran qədim Qobustanlılar, zaman-zaman “mən və sən” dialoq münasibətlərini maddi tələbatları qida əldə etmək, məsələn, “sən” obrazında dənizlə, içməli su ehtiyatı üçün qayalarla, təbiətin özəllikləri yağış, tufan və s. qorunmaq üçün mağaralar üzərində düşünmüş, daha sonra “mən-sən-biz” əlaqələrini yaradıb inkişaf etdirmişlər.

“Biz” dialoqu onlara dənizlə daha böyük dialoqlar – qarşıdakı sahillər və buradan da haçalanan yeni-yeni “sənlər” və eləcə də “bizlər”-lə dialoqun müxtəlif formalarını meydana çıxarmaq imkanı vermişdir.

Bunun məntiqi nəticəsi olaraq da Qobustan qayaüstü qalereyası dünyanın Afrika, Fransa. İspaniya və başa bir sıra ölkələrindəki “dilsiz dialoq”a girən qaya təsvirlərindən tarixən daha qədim, hətta fəlsəfəsi baxımından daha mükəmməl hesab edilir.

Üst Poleolit dövrü insanların dünya, kainat, eləcə də dəniz və “uzaq sahillərdəki” insanlarla əsl fəlsəfi dialoqunun təcəssümü olan Qobustan ərazisindəki qayaüstü 5000-ə yaxın çox mənalı və cazibədar abidədə- petroqliflərdə əcdadlarımızın həm də tərəqqi dialoqu əks olunmuşdur.

Məsələn, qədim insanlarımızın böyük sənətkarlıqla təsvir etdikləri 100-dən çox qayıq təsvirləri bir tərəfdən onların mədəniyyətlə-sənətkarlıqla “dialoq”larını, digər tərəfdən tərəqqiyə, inkişafa can atma hissini ifadə edir.

Diqqət etsək, biz burada inteqral əlaqələrin daha əsaslı etaplı tarix izlərini görə bilərik. Ehtimal ki, qədim Azərbaycan insanları öz dəniz nəqliyyat növü qayıqlarlarını dənizlə daha davamlı dialoqları üçün təkmilləşdirməyi düşünərək onların müxtəlif və təkmil formalarını əldə etmişlər.

Bu təkmil formalı, davamlı xarakterli qayıqlar mahiyyəti baxımından dialoq təsəvvürlərinin bir forması kimi də maraq doğurur. Çünki getdikcə keyfiyyətini artıran bu qayıqlarla daha uzaq məsafələr qət etmək mümkün ola bilərdisə, bu artıq əjdadlarımızın dünyaya inteqrasiyasından, mədəni müxtəliflik sferasına daxil olduqlarından və deməli bu gün bizim təhlilinə maraqlı olduğumuz multikulturalizm ənənələrinə sahib olduqlarından xəbər verir.

Aşağıdakı bir iqtibasdakı fikirlər bu düşüncəmizi təsdiq edə bilər. “Qobustan qayalarında yüzdən artıq qayıq təsviri var. Formasına görə, bu qayıqları üç qrupa bölürlər: ...İlk qayıqlar əsasən ağac gövdəsindən düzəldilmiş, kiçik ölçülü və təknəşəkili olmuşdur. Belə qayıq təsvirləri Böyükdaş və Kiçikdaş dağlarının ətəyindəki daşlar üzərində daha çoxdur. Qayalara döyülmüş kölgəvari, enli gövdəli qayıq təsvirləri ikinci tipə daxildir. Qamışdan və qarğıdan hazırlanmış qayıqlar isə e.ə. VII-VI minilliklərə aid edilir. Qədim insanlar bu qayıqlarla balıq ovuna çıxardılar. Böyükdaşa həkk olunmuş balıq təsvirləri bu baxımdan maraqlıdır. 29 sayılı qayadakı səhnə təxminən belə oxunur: qayıq səfərdən uğurla qayıdıb. Sahildəki adamlar

Xatirə Quliyeva

sevinclərini, şadyanalıqlarını rəqs edərək bildirirlər”¹⁶.

Mənbə Qobustan qayalarının üzərindəki qayıqların əcdadlarımız üçün yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi dünyaya çıxışlarının ifadəsi əhəmiyyətini çox doğru olaraq belə şərh edir: “Qayıq təsvirləri təkcə ovçuluğu deyil, həm də dənizçiliyin tarixi, su-nəqliyyat vasitələrinin tarixini öyrənmək baxımından olduqca dəyərlidir”¹⁷.

Qobustan qayaları üzərindəki əfsanəvi açıq sənət qalereyasından yerli insanların həm də kainatla dialoqu oxunmaqdadır. Qayıqların ön-burun hissəsində Kainatın əbədi varlığı Günəşin təsvir olunması, fikrimizcə onların əməklə, zəhmətlə dialoqu qənaəti ilə bərabər, eyni zamanda “Günəşli Azərbaycan” biliyinin tarixinə və mahiyyətinə işarə olaraq əhəmiyyət kəsb edir.

Fəlsəfi baxımdan qayıqların bizimlə dialoqundan alınan məlumatlar bəşər övladının bir-biri ilə “mən və sən”, “biz və onlar” dialoqunu önə çəkir.

Qobustan qayaüstü təsvirlərində diqqəti çəkən insan rəsmləri, onların fiqur quruluşu da əjdadlarımızın dialoq yaşam fəlsəfəsinin rəngarəng tablosunu təsvirə gətirir.

Ehtimal ki, –sıralanan və əl-ələ vermiş formada olan insan şəkilləri birliyin, deməli artıq qazandıqları dialoqun sevincini ifadə edir. Qədim Azərbaycan xalq rəqsimiz “Yallı”nın quruluşunu xatırladan rəsmlərdə gizlənən tarixi həqiqətlərdən biri də fikrimizcə yerli millətin öz yaratdığı “qayıqlarla” uzaq –yaxın sahillərdən tapdığı insanlarla ünsiyyətinin də ifadəsi ola bilər.

Xalqımızın estetik şüurunun zəngin çalarlarını, dünyanı dərkini, həyata baxışını dolğun şəkildə təmsil edən xalçalarımız da dialoq fəlsəfəsi ilə uzlaşır.

Zəngin Azərbaycan təbiətinin yetirdiyi rəngbərəng bitkilərin suyuna boyanmış sapların yaratdığı möcüzə həm insanın təbiətlə, həm də dünya ilə dialoquna bir nümunədir. Qədim Azərbaycan xalçalarının 100 illər əvvəl dünyanın müxtəlif tarixi muzeylərində aşkarlanması faktları da tarixi dialoqdan və dialoqun tarixindən xəbər verir.

Bu sırada xalq musiqimiz, muğamlarımız, qədim el dastanlarımız və ümumiyyətlə zəngin milli ruhlu əsərlərimizdən çox misallar gətirmək olar.

Beləcə genetik varlığında, tarixi yaddaşında ünsiyyət, əlaqə, deməli dialoq marağı olmuş qədim türk ailəsi üzvü Azərbaycan insanı sivilizasiyaların davamında həm bu mirası. Həm də ona hopmuş mənəvi-psixoloji xüsusiyyətləri qorumuş, inkişaf etdirmiş və gələcək nəsillərə ötürmüşdür.

Azərbaycan cəmiyyəti daxilində müxtəlif qəbilələrin, tayfaların, etnik qrupların arasındakı qarşılıqlı hörmət, inam, dostluq hissələri məhz dədələrimizin, babalarımızın qan-yaddaş izlərinin ifadəsi hesab olunmalıdır. Dövrəbdövr bu qanla ötürülən dialoq körpüsünü nəsillərimiz möhkəmləndirərək bütöv bir çoxmədəniyyətlilik şəraiti formalaşdırmışdır. Buna görə də məsuliyyət hissi ilə deyə bilərik ki, müasir Azərbaycanın zəngin çoxmədəniyyətlilik – multikulturalizm ənənələrinin əsası hələ Qobustan abidələri və əjdadlarımızın digər tarixi mifik təsvirləri ilə qoyulmuşdur.

Heç də təsadüfi deyil ki, görkəmli tarixi şəxsiyyət, Azərbaycan xalqının Ulu öndəri Heydər Əliyev bu ideyanı – çoxmədəniyyətli cəmiyyət mahiyyətində Azərbaycançılıq məfkurəsi kimi qəbul edib irəli sürmüş, öz dövlət idarəçiliyi siyasətində inkişaf etdirmişdir. H.Əliyev “Müstəqil

¹⁶ Qobustan abidələri. <http://kayzen.az/blog/azerbaycan/5247/qobustan-abid%C9%99%C9%99ri.html>

¹⁷ Yəni orada

Xatirə Quliyeva

Azərbaycan Dövlətinin əsas ideyası Azərbaycançılıqdır. Hər bir Azərbaycanlı öz milli mənsubiyyətinə görə qürur hissi keçirməlidir və biz Azərbaycançılığı- Azərbaycan dilini, mədəniyyətini, milli-mənəvi dəyərlərini, adət-ənənələrini yaşatmalıyıq¹⁸ fikirlərini bütöv bir mədəniyyət hadisəsi olaraq tarixən bir ərəzidə yaşayan xalqların birləşdiyi yaşam fəlsəfəsi ənənəsi məzmununda fundamental surətdə təcrübəyə tətbiq etmişdir.

İndi Azərbaycanda əsasında çoxmədəniyyətlik prinsiplərinə əsaslanan dialoq fəlsəfəsi daha yeni aspektdə, yəni mədəni müxtəliflik, multikulturalizm kontekstində həyata keçirilir.

Ulu öndəri Heydər Əliyevin həqiqi və siyasi varisi, Azərbaycan Respublikasının prezidenti, cənab İlham Əliyevin böyük Azərbaycançılıq məfkurəsini çoxmədəniyyətlik konsepsiyası ilə daha da möhkəmləndirərək tarixə həkk etdiyi yeni məzmunlu tərəqqi proqramı bu gün bütün dünyada əks-səda doğurmaqdadır.

Cənab İ.Əliyev bu mövzuya həsr olunmuş tarixi bir nitqində də vurğuladığı kimi "Azərbaycanda milli və dini dözümlülüyün, tolerantlığın yüksək səviyyədə olması artıq faktdır və bu, bizim güc mənbəyimizdir. Hər bir cəmiyyətin gücü onun dini və milli müxtəlifliyindədir. Biz tam əminik ki, dini və milli amildən asılı olmayaraq, istənilən cəmiyyətdə normal münasibətlər qurmaq mümkündür. Əlbəttə, bunun üçün ənənələr lazımdır, eyni zamanda, dövlət siyasəti də lazımı səviyyədə aparılmalıdır. Azərbaycanda hər iki amil mövcuddur. Həm tarixi keçmişimiz bugünkü şəraiti bizim üçün yaradır, həm də bu sahədə dövlət siyasətimiz birmənalıdır. Bir daha demək istəyirəm ki, bizim gücümüz birliyimizdədir. Milli və dini mənsubiyyətindən asılı olmayaraq, Azərbaycanda yaşayan hər bir kəs bizim dəyərli vətəndaşımızdır. Mən şübhə etmirəm ki, Azərbaycanda milli və dini dözümlülük məsələləri bundan sonra da uğurla öz həllini tapacaq, Azərbaycan vətəndaşları bundan sonra da bir ailə kimi yaşayacaqlar"¹⁹.

Bu baxımdan hər bir dövrün öz inkişaf strategiyasına uyğun olaraq öz milli tərəqqisinə doğru addımlayan Azərbaycan cəmiyyətində bir elm, həmçinin siyasət, yaşam tərzini və yeni fəlsəfə kimi qəbul edilən dialoq – çoxmədəniyyətlik hadisəsi milli-etnik, mifoloji abidələrdən folklor qaynaqlara, klassik yazılı ədəbiyyatdan çağdaş ədəbi-bədii irsə qədər, o cümlədən türk ailəsi tarixi mədəniyyətinin bu günki anlamda məzmun və əhəmiyyət kəsb edən "dialoq" təsəvvürlərinin həkk olunduğu Qobustan qayaüstü abidələrində və ümumiyyətlə estetik şüurun bütün sahələrində diqqətlə izlənilir, dəyərləndirilir.

¹⁸ Heydər Əliyev və Azərbaycançılıq məfkurəsi. Bakı, 2002, BDU nəşriyyatı. Səh.10.

¹⁹ Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev Ümumdünya Mədəniyyətlərarası Dialoq Forumu. 07-09 aprel 2011-ci il. <http://president.az/articles/1845>

Nəticə

Azərbaycan ərazisində yerləşən qədim əjdrlarımızın məskəni Qobustan Dövlət Tarixi-Bədii Memarlıq Qoruğunun (2007), habelə “İçərişəhər” Dövlət Tarix Memarlıq Qoruğunun dünyanın cəmi 800 abidəsini qəbul etmiş UNESCO-nun Bəşəriyyətin Qeyri-Maddi Mədəni İrs üzrə Reprəzentativ Siyahısına daxil edilməsi bir daha müasir anlamda dialoq fəlsəfəsi kimi səslənən dünyəvi insan-əxlaq münasibətləri sistemində ənənə və novatorluğun dinamik inkişafından xəbər verir.

Məhz bundan irəli gələrək Qobustan qayaüstü mədəniyyət abidələri həm də dünyagörüşü hadisəsi kimi dəyərlidir və gələcəkdə ciddi fundamental əsərlərin mövzusu ola bilər.

Beləliklə hər bir sivilisasiyanın, tarixi dövrün fəlsəfə elmi öz keçmişinə tarixin süzgəcindən keçmiş mövzuları təkrar tədqiqata cəlb etməklə yenidən qiymət verərkən ilk növbədə problemə işıq salan qaynaqları öyrənib dəyərləndirməlidir. Bu kontekstdə Azərbaycan ərazisində yerləşən qədim insan-əxlaq-mədəniyyət dialoqu sahəsi Qobustan Dövlət Tarixi-Bədii Memarlıq Qoruğunun qayaüstü abidələri - petroqlifləri böyük əhəmiyyət kəsb edir və gələcəkdə dünyanın bir çox bölgəsində rastlaşılan tarixi qayaüstü abidələrlə Qobustan rəsmləri, ümumiyyətlə Qobustan dünyagörüşü hadisəsi fənlərarası münasibətlər istiqamətində müqayisəli şəkildə fundamental surətdə tədqiqata cəlb olunmalıdır.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

Heydər Əliyev və Azərbaycançılıq məfkurəsi, 2002, BDU nəşriyyatı (örnek) Bakı.

QULİYEVA, Xatirə, 2000, Azərbaycanca maarifçi estetikası, Elm, Bakı.

..... 2012, Maarifçilik dövrü fəlsəfi fikrində etika məsələləri, AMEA FSHİ, Elmi Əsərlər, №2(19), Bakı.

..... 2002, Heydər Əliyev və mənəvi-estetik dəyərlər, Azərənəşr, Bakı.

....., 2009, H. “Fransız eğitimçiliği ve onun evrensel özellikleri” seh.110-112. Turan № 3-. ümum.

....., 2009, ”Dünya milli kültür kuramı ekseninde Azeraycan eğitim ve sosyal bilimlerin aşındaki yer” seh.99-106. Trikbilm. №1.. ümum. səh.199.

.....”Türkiye ve diğer Şark ölkelerinde Aydınlanmanın evrensel özellikleri”, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin (29-30 sentyabr) Bakı Beynəlxalq Humanitar Forumunda nitqi <http://www.bakuforum.org/> 2011.

.....“XXI əsr ümid və çağırışlar” <http://bakuforum.az/az/multikulturalizm-nailiyyetler-ve-problemler/?fid=2258> 10-11 oktyabr.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin IV Bakı Beynəlxalq Humanitar Forumunun rəsmi açılış mərasimindəki nitqi. http://azertag.azxeber/Prezident_Ilham_Aliyev_Multikulturalizm_Azerbaycanda_heyat_terzidir-918878.

Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin “Mədəniyyəti ortaq təhlükəsizlik naminə paylaşaq” mövzusunda III Ümumdünya Mədəniyyətlərərası Dialoq Forumunda nitqi 18 may 2015 <http://president.az/articles/1845>.

Azərbaycan Respublikasının Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev Ümumdünya Mədəniyyətlərərası Dialoq Forumu. 07-09 aprel 2011-ci il. <http://president.az/articles/1845>.

2011-ci ilin 10-11 oktyabr tarixlərində keçirilən “XXI Əsr: ümid və çağırışları” adlı forum <http://bakuforum.az/az/multikulturalizm-nailiyyetler-ve-problemler/?fid=2258>

Xatirə Quliyeva

Ləyaqətlə Bərabər hüquqlu Birgə yaşama haqqında “Mədəniyyətlərarası Dialoqa dair “Ağ kitab” “http://www.coe.int/t/dg4/intercultural/Source/Pub_White_Paper/WhitePaper_ID_-AzerianVersion.P .

KAMAL, Abdullayev, <http://www.azerbaijan-news.az/index.php?mod=3&id=45058>
Qobustan abidələri. <http://kayzen.az/blog/azerbaycan/5247/qobustan-abid%C9%99%C9%99ri.html>.

QOBUSTAN MINILLIKLƏRİN KİTABI, Dubai,IRS Publishing House 2014.
<http://ebooks.azlibnet.az/book/10nat090316.pdf>.

RÜSTƏMOV, Cəfərqulu, Firuzə Muradova Qobustan, Kiçik daş dağı abidələri. E.L. Nəşriyyat və Polqrafiya mərkəzi, Bakı,2008.316 səh.
<http://turuz.com/index/view/f0a5c6885243e16f97854e6cfc700afc565c8758>.

MƏMMƏDOV, Kərəm “Qafqazın əsl sahibləri.Möhtəşəm tarix” Axar.az.
<http://axar.az/news/87387>.

KAZIMOV, Cavid . Dövlət, etnogenez və dilimizin mənşəyi məsələlərinin qoyuluşu-
http://www.uludil.gen.az/3_fesil_001.html.

TUNCAY, Bəxtiyar, Oğuz mədəniyyətinin mezeolit dövrünə aid izləri
<https://bextiyartuncay.wordpress.com/2013/12/13/oguzm%C9%99d%C9%99niyy%C9%99tinin-mezolit-dovrun%C9%99-aid-izl%C9%99ri/>.

Araştırma Makalesi

Pers Kralı Büyük Kyros'un (M.Ö. 559-530) Antik İnan Dinleriyle İlişkisi***Eray Karaketir******Öz**

Antikçağ'da İran'da Mazdeizm, Mitraizm ve Anahita olmak üzere üç dini inanç ön plana çıkmaktadır. Kaynağını tanrı Ahura Mazda'dan alan ve peygamber olduğu iddia edilen Zerdüş't tarafından yayılan Mazdeizm, düalistik yapısı ve ateşe verdiği önemle dikkat çekmektedir. İlk defa M.Ö. 15. yüzyıla ait çivi yazılı belgelerde adı geçen tanrı Mitra'dan kaynaklanan Mitraizmde ise kurban ibadeti ve Güneş önemli bir rol oynamaktadır.

Su Tanrıçası olarak bilinen Anahita'yla ilişkilendirilen Anahita inancı, daha sonraki dönemlerde çeşitli toplumlar tarafından Kibele ve Aphrodite'le özdeşleştirilmiştir. Antik İran toplumu üzerinde etkili olan bu inançlar Büyük Kyros'un da manevi dünyasında belli bir yer tutmaktadır. Büyük Kyros'un Mazdeizmle ilişkisi konusunda iki unsur öne çıkmaktadır. Bunlardan ilki Büyük Kyros'un kızının ismi, ikincisi ise Büyük Kyros'un anıtmezarının yakınında yer alan ateşgededir.

Büyük Kyros'un anıtmezarının yakınında Magoslar tarafından tanrıya kurban adanması ve Kyros isminin anlamı Mitraizmle Büyük Kyros arasında bağ kurmamızı sağlayan temel etkenlerdir. Büyük Kyros döneminde Pers egemenliğine giren Anadolu'da İran kökenli bir inanç olan Anahita

* Bu makale, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı'nda 2015 yılında tamamladığım, Selçuk Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü tarafından desteklenen 14203003 proje numaralı "Pers Kralı II. Kyros (Hayatı, Şahsiyeti ve Siyasi Faaliyetleri)" isimli yayınlanmamış yüksek lisans tezinden yararlanılarak oluşturulmuştur.

** Yüksek Lisans Mezunu, E-posta: karaketireray@hotmail.com

Eray Karakterir

inancının önemli bir güce ulaşması Büyük Kyros'la Anahita inancı arasında dolaylı da olsa bir ilişki kurmamıza imkân vermektedir. Büyük Kyros'un Babililerin tanrısı Marduk ve Yahudilerin tanrısı Yahvehle ilişkisi ise Büyük Kyros'un çeşitli yönlerden birbirinden farklı olan toplumları içine alan büyük bir imparatorluk meydana getirmesiyle doğrudan ilgilidir.

Anahtar Kelimeler: Büyük Kyros, Mazdeizm, Mitraizm, Anahita, Eski İran, Persler, Akamenidler

Relation with Ancient Iran Religions of The Persian King Cyrus the Great (559-530 B.C.)

Abstract

In ancient times, three religions like Mazdayasna, Mithraism and Anahita become prominent in ancient Persia. Mazdayasna or Zoroastrianism that takes its source from God Ahura Mazda and was propagated by Zarathustra that alleged as a prophet draw attention with its dualistic internal structure and its attaching importance to fire. For the first time, In Mithraism whose God's name Mithra is seen in cuneiform tablets and document dating to 15th century B.C., sacrificial ritual and the Sun play a significant role. Anahita faith associated with Anahita, the Water Goddess, identified with Kybele and Aphrodite by several societies later on.

These religions that influenced ancient Persian society had also an important place in spiritual world of Cyrus the Great. Two main elements come into prominence about Cyrus the Great's liaison with Mazdayasna. The first one is Cyrus the Great's daughter's name and the second one is the fire-temple near Cyrus the Great's mausoleum. Sacrificing by Magi near the mausoleum of Cyrus the Great and the meaning of Cyrus are the main factors to establish a connection between Cyrus the Great and Mithraism.

The fact that Anahita obtain a significant power in Anatolia that had come under the domination during the sovereignty of Cyrus the Great is the main clue of the relation between Cyrus the Great and Anahita faith. The relation of Cyrus the Great with Marduk the Babylonians' God, and the Yahweh, Jews' God is directly related to his great kingdom which includes many different societies.

Keywords: Cyrus the Great, Mazdayasna, Mithraism, Anahita, Ancient Iran, The Persians, The Achaemenides

Giriş

Din, yaşamın başlangıcından bugüne kadar insanoğlunun sahip olduğu temel değerlerden birisidir. Yaratıcıya ve yaratılışa duyulan merak insanoğlunun bu konuda sürekli bir arayış içerisinde olmasını sağlamıştır. Günümüzdeki mevcut dinler hakkında yapılan araştırmalar kadar eski dönemlerde hüküm sürmüş dini inançlar üzerine de yoğun araştırmalar yapılmaktadır. Eski dönemlerde hüküm süren dini inançlara yönelik çalışmalar pek çok konuya olduğu gibi bizim çalışmamıza da ışık tutmaktadır. Büyük Kyros'un (M.Ö. 559-530) dini inançlar konusundaki tutumu bilim insanları tarafından onun merak duyulan yönlerinden birisi olmuştur. Bugüne kadar yapılan araştırmalar neticesinde ulaşılan sonuçlar Büyük Kyros'un hangi dini inancı benimsediği konusunda bir kesinlik oluşturamamıştır. Ancak çeşitli bulgular onun hangi dini inanca daha yakın olduğu konusunda bazı ipuçları vermektedir.¹ Büyük Kyros'un dini inançlarla ilişkisini incelemeye geçmeden önce o dönemde İran'da yaşamış olan inançlara bir göz atmak Büyük Kyros'un inanç dünyasını anlamamıza yardımcı olacaktır.

Pers İmparatorluğu döneminde İran'da hüküm süren yaygın inançlardan birisi, ismini tanrı Ahura Mazda'dan alan Mazdeizmdir. Mazdeizm bu inanca mensup kişilerce peygamber olarak kabul edilen Zarathustra'dan (Zerdüş) dolayı Zerdüştilik; Sasaniler döneminde rahip sınıfa verilen isim Meci'den dolayı Mecusilik ve ateşin bu dinde kutsal kabul edilmesinden dolayı Ateşperestlik olarak da isimlendirilmektedir.² Günümüzde çoğunlukla İran ve Hindistan'da varlığını sürdüren Mazdeizmin, Zerdüş'ten önce var olup olmadığı konusunda net bir bilgi bulunmamaktadır. Bu yüzden bu inancın ortaya çıktığı dönem Zerdüş'tün yaşadığı dönemle ilişkilendirilmektedir. Zerdüş'tün yaşadığı dönem konusunda bilim insanları farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Kimilerine göre, M.Ö. 1000 yılı civarında kimilerine göre ise M.Ö. 600 tarihlerinde yaşamıştır.³

Zerdüş'tün ve dolayısıyla Zerdüştiliğin nerede doğduğu konusunda birkaç yer öne çıkmaktadır. Bu yerlerden ilk sırada gelenler Bactria ve Chorasmia'dır. Ayrıca Ortaçağ'a ait bazı

¹ Mary Boyce, "The Religion of Cyrus The Great", Achaemenid History, Vol. 3, 1988, s. 30.; Pierre Briant, From Cyrus to Alexander A History of the Persian Empire, Eisenbrauns, Winona Lake, Indiana, 2002, s. 93.; Touraj Daryae, "Religion of Cyrus the Great", Cyrus the Great An Ancient Iranian King, 2013, s. 24-25.

² Prods Oktor Skjærvø, "Avesta and Zoroastrianism under the Achaemenids and Early Sasanians", The Oxford Handbook of Ancient Iran, 2013, s. 547.; Şinasi Gündüz, "Mecûsilik", İslam Ansiklopedisi, C. 28, 2003, s. 279.

³ Mary Boyce, "Persian Religion in the Achaemenid Age", The Cambridge History of Judaism, Vol. 1, 1984, s. 279.; Mircea Eliade, Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi: Taş Devrinden Eleusis Mysteria'larına, Çeviren: Ali Berktaş, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2003, s. 376-377.; Briant, a.g.e., s. 93-94.; Ulaş Töre Sivrioğlu, "Avesta Dilinin Tarihi Coğrafyası", Turkish Studies, C. 8, S. 8, 2013, s. 1143.; J. P. Mallory, Hint-Avrupalıların İzinde, Çeviren: Müfit Günay, Dost Kitabevi, Ankara, 2002, s. 66.; Richard N. Frye, Antik Çağlardan Türklerin Yayılmasına Orta Asya Mirası, Çevirenler: Füsün Tayanç-Tunç Tayanç, Arkadaş Yayınevi, Ankara, 2009, s. 71.

Eray Karaktertir

eserlerde bugünkü Azerbaycan, Zerdüş'tün anavatanı olarak geçmektedir.⁴ Bazı bilim insanlarının görüşlerine göre Zerdüş, Mazdeizmin öğretilerini Medler ile Perslerin Karadeniz'in kuzeyinden İran coğrafyasına göçtükleri süreçte yaymaya başlamıştır.⁵ Ancak Mazdeizmin o dönemde çok sayıda insan tarafından benimsenmiş olması onun yerleşik bir toplum arasında tebliğ edilmiş olması ihtimalini güçlendirmektedir. Bu açıdan bakıldığında Zerdüş'tün tebliğ faaliyetlerinin Medler ile Perslerin İran'da siyasi birliklerini kurdukları dönemde başladığı söylenebilir. Zerdüş hakkındaki bilgiler onun yetmişli yaşlarda öldüğünü göstermektedir.⁶

Tek tanrılı bir din olan Mazdeizmin en öne çıkan özelliği düalistik bir yapıya sahip olmasıdır. Mazdeizme göre, kâinat sürekli iyi ile kötü, gerçek ile yalan gibi zıt unsurların mücadelesine sahne olur. "Bilginin Efendisi" olarak tabir edilen Ahura Mazda iyiliği temsil ederken Angra Mainyu (Ahriman) kötülüğü temsil eder ve bu bakımdan şeytanla özdeşleştirilebilir. Ahriman, Zerdüş'tü Ahura Mazda'nın yolundan döndürmeye çabalar ama bunu başaramaz. Mazdeizmde ölümsüz kabul edilen Ahura Mazda aynı zamanda dünyanın yaratıcısı ve tek hâkimidir. İyiliği ödüllendirip kötülüğü cezalandırmak onun temel nitelikleri arasındadır.⁷

Mazdeizm ile doğa arasındaki ilişkiye baktığımızda ise ateşe duyulan saygı ön plana çıkmaktadır. İbadet ve kutlamalarını önceleri açık havada yapan Zerdüştiler bu uygulamalarını ilerleyen süreçte tapınaklarda gerçekleştirmeye başlamışlardır. Sasaniler zamanında yaygınlaşan ve "ateşgede" olarak adlandırılan bu tapınaklarda, yanan ateş etrafında yapılan çeşitli ayinler ibadet etme biçiminin önemli bir parçasını oluşturmaktadır.⁸

Mazdeizmin sembolü tıpkı bir kuş gibi kanatları ve kuyruğu olan bir diskin içinde duran insan figürüdür. Bilim insanlarıncı "kanatlı güneş kursu" olarak adlandırılan bu figür Perslere ait birçok kabartma ve mühürde görülür. Ayrıca bu figürün benzerlerine eski Yakındoğu'nun bazı uygarlıklarında da rastlanmaktadır.⁹

Persler zamanında İran'da kabul görmüş inançlardan bir diğeri Mitraizmdir. Bazı bilim insanları tarafından Mazdeizmden önce ortaya çıktığı savunulan bu inanç adını; ismi ve varlığı Güneş, savaş ve antlaşma ile ilişkilendirilen tanrı Mitra'dan almaktadır.¹⁰ Ayrıca Herodotos, Perslerin Aphrodite'e "Mitra" dediklerini belirtmektedir.¹¹ Mitraizm, Zerdüş'tün ortaya çıkıp tek tanrı inancı olan Mazdeizmi yaymasıyla birlikte zayıflamış fakat tamamen ortadan kalmamıştır. İlerleyen süreçte yeniden güçlenerek Mezopotamya, Anadolu ve Yunanistan'a kadar yayılmıştır.

⁴ Sivrioğlu, a.g.m., s. 1143.; Pierfrancesco Callieri, "Persepolis", Aktüel Arkeoloji, S. 25, 2012, s. 62.; Frye, a.g.e., s. 70-71.; Fahriye Adsay-İbrahim Bingöl, Avesta: Zerdüştilerin Kutsal Metinleri, 1. Baskı, Avesta Yayınları, İstanbul, 2012, s. 9.

⁵ Skjærvø, a.g.m., s. 547.; Boyce, Persian..., s. 281.

⁶ Sivrioğlu, a.g.m., s. 1143.; Egon Friedell, Antik Yunan'ın Kültür Tarihi, Çeviren: Necati Aça, Dost Kitabevi, Ankara, 2011, s. 147.

⁷ Hasan Bahar, Eskiçağ Uygarlıkları, 2. Baskı, Kömen Yayınları, Konya, 2011, s. 301.; Friedell, a.g.e., s. 147-148.; George Rawlinson, Eski Doğu'nun Büyük Krallıklarından Media Krallığı, Çeviren: Nadire Işık, Doz Yayıncılık, İstanbul, 2006, s. 90-91.

⁸ Herodotos, Herodot Tarihi, Çeviren: Müntekim Ökmen, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1983, I. 131.; Boyce, Persian..., s. 285-286.; Frye, a.g.e., s. 74.; Adsay-Bingöl, a.g.m., s. 17-18.

⁹ Olivier Casabonne, "Akamenid İmparatorluğu", Arkeoatlas, S. 6, 2007, s. 31.; Emmet John Sweeney, The Ramessides, Medes, and Persians, Algora Publishing, New York, 2008, s. 104-105.

¹⁰ Eliade, a.g.e., s. 395.; Nimet Yıldırım "Eski İran'da Dinler ve Dinsel İnanışlar II", Doğu Araştırmaları Dergisi, C. 2, S. 6, 2010, s. 23.; Casabonne, a.g.m., 24-25.; Ahmet Güç, "Güneş", İslam Ansiklopedisi, C. 14, 1996, s. 288-289.

¹¹ Herodotos, a.g.e., I. 131.

Eray Karaketir

Mitraizmle ilgili ilk yazılı kaynaklar M.Ö. 15. yüzyıla tarihlenen çivi yazılı belgelerdir. Bu tarihte Hititler ile Mitanniler arasında yapılan bir barış antlaşmasında üzerine yemin edilen tanrılar arasında Mitra da vardır.

Mitra isminin tarih sahnesine çıktığı yerin Anadolu olması kadar Antikçağ Batı dünyasında yayılması da yine Anadolu toprakları vasıtasıyla olmuştur. Anadolu'ya gelişiyle birlikte buradaki Kibele inancıyla karşılaşan ve çeşitli değişimlere uğrayan Mitraizm, özellikle Roma İmparatorluğu döneminde güçlenerek Antikçağ Batı dünyasında da hüküm sürmeye başlamış ve daha sonraki dönemlerde Hristiyanlık ile etkileşim içine girmiştir.¹²

Mitraizm inancına göre Güneş, tanrı Mitra'nın gözüdür ve Mitra her şeyi görür ve bilir. Mitra insanlar arasındaki anlaşmaları kolaylaştırır, insanların verdikleri sözleri yerine getirmelerini sağlar ve kâinatın düzenini korur. Mitraizmde insanlar ilahi kurtuluşa ermek için birtakım safhalardan geçmek durumundadır. Dünyadaki yaşam insanların davranışları neticesinde iyi veya kötü bir sona ulaşacakları geçiş evresidir.¹³ Kurban sunmak birçok inançta olduğu gibi Mitraizmde de önemli bir yer tutmaktadır. Herodotos, Arrianos ve Ksenophon'un verdiği bilgiler Mitraizmdeki kurban ibadetinin varlığını gözler önüne sermektedir.¹⁴ Ayrıca yine diğer inançlarda olduğu gibi Mitraizmde de semboller söz konusudur. Aslan ile kartal karışımı bir yaratığı tasvir eden ve "grifon" olarak isimlendirilen figür, Mitra inancının en öne çıkan sembolü olarak kabul edilmektedir. Bu figür yalnızca İran ve çevresiyle sınırlı kalmayıp Mezopotamya, Mısır, Anadolu ve Yunanistan'a kadar yayılmıştır.¹⁵

Pers egemenliği döneminde İran'da Mazdeizm ve Mitraizmin yanı sıra Anahita inancı da önemli bir yer tutmaktaydı.¹⁶ Su Tanrıçası olarak bilinen Anahita'ya verilen önem özellikle Pers Kralı II. Artakserkses (M.Ö. 405-358) döneminde belirgin bir şekilde görülmektedir. II. Artakserkses, Anahita ve Mitra'yı değer açısından Ahura Mazda'ya yakın seviyede tutmuş ve kraliyet yazıtlarında Ahura Mazda'nın isminden sonra onların isimlerine yer vererek onlara olan bağlılığını somut bir şekilde göstermiştir. Bunun yanı sıra Pers İmparatorluğu'na başkentlik yapmış şehirlerden biri olan Ekbatana'da ve diğer Pers şehirlerinde Anahita adına tapınaklar inşa ettirmiş ve tanrıçanın çeşitli heykellerini yaptırmıştır.¹⁷ Böylelikle Herodotos'un, Perslerin tanrıları adına tapınak ve heykel yapmadıklarına dair anlattıklarının¹⁸ aksine bir davranışta bulunmuştur. Perslerin Büyük Kyros döneminde Anadolu'ya egemen olmalarıyla birlikte Anahita inancı Anadolu

¹² Hayreddin Kızıl, "Mitra'dan "Mithras'ın Sırları"na Mitraizm'in Kuruluş Serüveni", Ekev Akademi Dergisi, S. 55, 2013, s. 114-120.; Frye, a.g.e., s. 74.

¹³ Yıldırım "Eski İran'da Dinler ve Dinsel İnanışlar II", s. 24.; Eliade, a.g.e., s. 249.; Fuat Aydın, "Sır Dinlerinde Kurtuluş (Orfizim, Mitraizm ve Gnostizm)", Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. 5, S. 8, 2003, s. 195.

¹⁴ Flavius Arrianos, İskender'in Seferi (Aleksandrou Anabasis), Çeviren: Furkan Akderin, Alfa Yayınları, İstanbul, 2005, VI. 29. 7.; Herodotos, a.g.e., I. 131-132.; Ksenophon, Kyros'un Eğitimi (Kyrou Paideia), Çeviren: Furkan Akderin, Alfa Yayınları, İstanbul, 2007, VIII. 3, 7.

¹⁵ Şehnaz Eraslan, "Antik Sanatta Efsanevi Bir Yaratık: Grifon", Arkeoloji ve Sanat Dergisi, S. 144, 2013, s. 69.; Casabonne, a.g.m., s. 31.

¹⁶ Amelie Kuhrt, Eskiçağ'da Yakınoğu Yaklaşık M.Ö. 3000-330, Çeviren: Dilek Şendil, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009, s. 406.; Nimet Yıldırım, "Eski İran'da Dinler ve Dinsel İnanışlar I", Doğu Araştırmaları Dergisi, C. 1, S. 5, 2010, s. 16-17.; Kızıl, a.g.m., s. 118-120.

¹⁷ Eliade, a.g.e., s. 392.; Callieri, a.g.m., s. 62.; Shahrokh Razmjou, "Religion and Burial Customs", Forgotten Empire: The World of Ancient Persia, 2005, s. 151.

¹⁸ Herodotos, a.g.e., I. 131.

Eray Karakterir

topraklarına yayılmıştır. Anadolu'daki Kibele inancıyla etkileşime giren Anahita, eski Yunanlılar tarafından Anaitis olarak isimlendirilerek Kibele ve Aphrodite'le eşdeğer kabul edilmiştir.¹⁹

Büyük Kyros ve Antik İran Dinleri

Büyük Kyros'un antik İran dinleriyle ilişkisini gösteren az sayıdaki bilgilerden birisi onun ailesiyle ilişkilidir. Büyük Kyros'un büyük kızı Atossa'nın ismi, Zerdüşt'ün koruyucusu olarak bilinen Bactria Kralı Viştaspa'nın eşi olan Hutaosa'nın ismiyle benzerlik göstermektedir. Bilim insanlarının bir bölümü Atossa ismini Hutaosa isminin Yunanca tercümesi olarak kabul etmektedirler. Bunun yanı sıra bir kısım bilim insanı I. Darius'un (M.Ö. 522-486) babası Hystaspes'in ismini Bactria Kralı Viştaspa'nın ismiyle ilişkilendirmektedir.²⁰ Bu bahsedilenler Büyük Kyros'un da içerisinde yer aldığı Ahameniş/Akamenid sülalesinin iki kolunun da Mazdeizm inancını benimsemiş olduğu ihtimalini güçlendiren en başta gelen delillerdir.

Büyük Kyros'un Mazdeizmle ilişkisi konusundaki diğer bilgiler Büyük Kyros'un anıt mezarının yer aldığı başkent Pasargadai'dan gelmektedir. Büyük Kyros'un anıt mezarının kuzeyinde bir ateşgedeye ait olduğu anlaşılan kalıntılar bulunmuştur. Büyük Kyros döneminde inşa edildiği düşünülen bu ateşgedenin sunak kısmı derin bir çanağa sahiptir çünkü Mazdeizmde sadece odunla yakılan ateşin hiç sönmeden yanabilmesi için ateşin altında sürekli sıcak kalan bir kül yığına ihtiyaç duyulmaktadır. Sunağın üzerinde herhangi bir keski izine rastlanmaması sunağın iyi bir işçilikle inşa edildiğini göstermektedir.²¹ Ayrıca I. Darius, Nakş-ı Rüstem'deki kitabesinde Ahura Mazda'dan övgüyle bahsetmektedir. Pasargadai'da ele geçen ateşgede kalıntıları ve I. Darius'un Ahura Mazda hakkındaki övgülerinin yer aldığı kitabe, Büyük Kyros ve onun sülalesinin Mazdeizmle ilişkisini gösteren diğer somut örneklerdir.²²

Büyük Kyros'un Mitraizm ile ilişkisi konusundaki bilgiler ise Arrianos, Herodotos, Plutarkhos, Hesykhios ve Ksenophon aracılığıyla günümüze ulaşmıştır. Arrianos'a göre, Büyük Kyros'un Pasargadai'daki mezarının yakınında o dönemde İran'da ruhban sınıf olan Magoslar için küçük bir bina inşa edilmişti. Magoslar burada hem Büyük Kyros'un mezarını koruyor hem de belirli zaman aralıklarında Büyük Kyros için tanrılara kurban sunuyorlardı.²³ Herodotos, Perslerin dinleri gereğince tanrılarına kurban kestiklerini ve kurban kesiminin kesinlikle bir Magos'un gözetiminde gerçekleştiğini söyler.²⁴ Plutarkhos ve Hesykhios, Kyros isminin Persçede "Güneş" anlamına geldiğini belirtirler.²⁵ Ksenophon ise Büyük Kyros zamanında Perslerin Güneş'e kurban sunduklarını söylemektedir. Herodotos'un verdiği bilgiler de Perslerin Güneş'e kurban adadıklarını

¹⁹ Bahar, a.g.e., s. 301.; Casabonne, a.g.m., 24.

²⁰ Boyce, The Religion..., s. 28.; Daryae, a.g.m., s. 21.; Boyce, Persian..., s. 281.

²¹ Boyce, The Religion..., s. 28.; Boyce, Persian..., s. 285.

²² Daryae, a.g.m., s. 22.; Eliade, a.g.e., s. 389.

²³ Arrianos, a.g.e., VI. 29. 7.

²⁴ Herodotos, a.g.e., I. 131-132.

²⁵ Plutarch, Lives: Aratus-Artaxerxes-Galba-Otho, Translated by: Bernadotte Perrin, Vol. 11, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1926, Artaxerxes, I. 2.; Sevgi Sarıkaya, "Babil Kuneiform Tabletleri ile Antik Kaynaklar Işığında Media, Lydia ve Küçük Asya Fatihisi Büyük Kyros", Mediterranean Journal of Humanities, C. 1, S. 2, 2011, s. 196.

Eray Karakterir

doğrulamaktadır.²⁶ Güneş'in ve kurban ibadetinin Mitraizm inancındaki önemi göz önünde bulundurulduğunda Büyük Kyros'un Mitraizmle belli bir ilişki içinde olduğu görülmektedir.²⁷

Tanrıça Anahita ile Büyük Kyros arasında bir bağ kurmamızı sağlayacak doğrudan bir kanıt mevcut değildir. Ancak kanıt oluşturma olasılığı olan bilgiler vardır. Ünlü coğrafyacı Strabon eski dönemlerde Anadolu'da faaliyet gösteren bir Anahita tapınağından bahsetmektedir. Strabon'a göre, Anadolu'da Zelitis bölgesi sınırları içerisindeki Zela (Zile) şehrinde Anahita'ya ait bir tapınak bulunmaktadır. Tapınakta çeşitli ayinler düzenlenmekte ve bütün Pontos halkı önemli konulardaki yeminlerini burada yapmaktadır. Strabon'un ifadesiyle eski dönemlerde krallar Zela'yı bir kent olarak değil, Pers tanrılarının kutsal bir alanı olarak yönetmişlerdir.²⁸

Strabon'un verdiği bilgilere baktığımızda Anahita inancının Anadolu'da önemli bir yer edindiği görülmektedir. Anadolu'nun Büyük Kyros zamanında Pers hâkimiyetine girdiğini dikkate aldığımızda Anahita inancının Anadolu'ya bu dönemde yerleştiği düşünülebilir. Ayrıca II. Artakserkses çeşitli kraliyet yazıtlarında Anahita'dan saygıyla bahsetmiş ve Ekbatana'da onun adına tapınaklar ve heykeller yaptırmıştır. Mevcut bilgiler kapsamında değerlendirdiğimizde görülmektedir ki Anahita inancıyla Büyük Kyros arasında bir bağ olduğunu gösteren somut bilgiler olmasa da Büyük Kyros'un bu inanca tamamen yabancı olması da düşük bir olasılıktır.²⁹

İran kökenli dinlerin yanı sıra Büyük Kyros'un Babillilerin tanrısı Marduk ve Yahudilerin tanrısı Yahveh ile de belirli bir ilişkisi söz konusudur. Sippar Silindiri ile Kyros Silindirinde geçen bilgilere göre Marduk, Medleri ve Babillileri yenilgiye uğratarak onların krallıklarını ele geçirmesinde Büyük Kyros'a yardım etmiştir. Marduk'un bu yardımları karşısında ise Büyük Kyros ona şükretmiş ve ondan övgüyle bahsetmiştir.³⁰ Tevrat ve Zebur'da geçen bilgilere göre ise Yahveh, Büyük Kyros'u bir mesih olarak seçer ve ona bütün halkları boyun eğdirir. Ayrıca Büyük Kyros'u Babil'deki Yahudileri sürgünden kurtarmak ve Kudüs Tapınağı'nı yeniden inşa etmekle görevlendirir. Bunun üzerine Büyük Kyros Yahveh'in bu emirlerini başarıyla yerine getirir.³¹

²⁶ Ksenophon, a.g.e., VIII. 3, 7.; Herodotos, a.g.e., I. 131-132.

²⁷ Daryae, a.g.m., s. 22.; Eliade, a.g.e., s. 392-393.; Briant, a.g.e., s. 94-96.; Rawlinson, a.g.e., s. 117.

²⁸ Strabon, Antik Anadolu Coğrafyası, Çeviren: Adnan Pekman, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2012, XII. 3. 37.

²⁹ Razmjou, a.g.m., s. 151.

³⁰ Irving Finkel, "Translation of the Cyrus Cylinder", Cyrus the Great An Ancient Iranian King, Afshar Publishing, Santa Monica, 2013, s. 78-83.; Kuhrt, a.g.e., s. 293-295.; Briant, a.g.e., s. 31.; M. A. Dandamaev, "Media and Achaemenid Iran", History of Civilizations of Central Asia: The Development of Sedentary and Nomadic Civilizations: 700 B.C. to A.D. 250, UNESCO Publishing, Paris, 1996, s. 40.

³¹ Kitabı Mukaddes Şirketi & Yeni Yaşam Yayınları, Kutsal Kitap Eski ve Yeni Antlaşma (Tevrat, Zebur, İncil), İstanbul, 2013, Yeşaya. 44. 28; 45. 1-5.; 2. Tarihler. 36. 22-23.; Ezra. 1. 1-7; 6. 3-4.

Sonuç

Antik dönemde İran'da varlık gösteren yaygın dini inançlardan birisi, ismini tanrı Ahura Mazda'dan alan Mazdeizmdir. Bu inanç, Zerdüştilik, Mecusilik ve Ateşperestlik gibi isimlerle de bilinmektedir. Mazdeizmin yayılmasında ana etken olan ve bir kısım bilim insanı tarafından Peygamber olduğu yönünde tahminler yürütülen Zerdüştün, yaşadığı dönem konusunda farklı tarihler ileri sürülmektedir.

Tek tanrılı bir anlayışa sahip olan Mazdeizmin en öne çıkan özelliği düalistik bir yapıda olmasıdır. Bu dönemde İran'da hüküm sürmüş dini inançlardan bir diğeri kaynağını tanrı Mitra'dan alan Mitraizm'dir. Mitraizme dair ilk yazılı bilgiler M.Ö. 15. yüzyıla tarihlenen çivi yazılı belgelerde yer almaktadır. Bu inanç yalnızca İran'la sınırlı kalmamış, Mezopotamya, Anadolu ve Yunanistan'da da kabul görmüştür.

Mitraizme göre, insanların ilahi kurtuluşa ulaşmaları için bazı aşamalardan geçmeleri şarttır. Dünya hayatı, insanların davranışları sonucunda iyi ya da kötü sonla karşılaşacakları bir geçiş evresidir. Antikçağ'da İran'da varlığı bilinen bir başka dini inanç Anahita inancıdır. Su Tanrıçası olarak bilinen Anahita adına Pers İmparatorluğu zamanında çeşitli tapınak ve heykeller inşa edilmiştir. Anahita inancının Anadolu'da da yayıldığı görülmektedir.

Büyük Kyros'un bahsettiğimiz dinlerle ilişkisi konusundaki bilgilere hem antik kaynaklar hem de çeşitli mimari kalıntılar yardımıyla ulaşılmaktadır. Ulaşılan bu bilgiler kendi içinde belli bir tutarlılığa sahip olmakla beraber birbirinden farklı manaları da çağrıştırmaktadır. Mevcut bilgilere genel olarak baktığımızda Büyük Kyros'un Mazdeizm ve Mitraizm inançlarına yönelik bir bağlılığının olması kaçınılmaz görülmektedir.

Anahita inancıyla bir bağının olup olmadığı konusunda ise somut bilgiler bulunmamaktadır. Ayrıca Marduk ve Yahveh ile arasındaki ilişki onun ele geçirdiği bölgelerdeki dini inançlardan haberdar olduğunu ve bu inançlara olan hoşgörüsünü göstermektedir. Mitraizmin, Mazdeizmden daha önce ortaya çıktığını iddia eden görüşü dikkate aldığımızda Büyük Kyros'un, çocukluk ve gençlik dönemlerinde Mitraizmi benimsemiş olma olasılığı ortaya çıkmaktadır. Mazdeizmin ortaya çıkışıyla birlikte Mitraizmin zayıflaması ise Büyük Kyros'u büyük ihtimalle Mazdeizme yöneltmiştir. Dolayısıyla Büyük Kyros'un hayatının belli dönemlerinde her iki inancı da benimsemiş olduğunu söylemek doğru bir yaklaşım olacaktır.

Kaynaklar

- ADSAY, Fahriye-BİNGÖL, İbrahim, 2012, Avesta: Zerdüştilerin Kutsal Metinleri, 1. Baskı, Avesta Yayınları, İstanbul.
- ARRIANOS, Flavius, 2005, İskender'in Seferi (Aleksandrou Anabasis), Çeviren: Furkan Akderin, Alfa Yayınları, İstanbul.
- AYDIN, Fuat, 2003, "Sır Dinlerinde Kurtuluş (Orfizim, Mitraizm ve Gnostizm)", Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. 5, S. 8.
- BAHAR, Hasan, 2011, Eskiçağ Uygarlıkları, 2. Baskı, Kömen Yayınları, Konya.
- BOYCE, Mary, 1988, "The Religion of Cyrus The Great", Achaemenid History, Vol. 3.
- BOYCE, Mary, 1984, "Persian Religion in the Achaemenid Age", The Cambridge History of Judaism, Vol. 1.
- BRIANT, Pierre, 2002, From Cyrus to Alexander A History of the Persian Empire, Eisenbrauns, Winona Lake, Indiana.
- CALLIERI, Pierfrancesco, 2012, "Persepolis", Aktüel Arkeoloji.
- CASABONNE, Olivier, 2007, "Akamenid İmparatorluğu", Arkeoatlas.
- DANDAMAIEV, M. A., 1996, "Media and Achaemenid Iran", History of Civilizations of Central Asia: The Development of Sedentary and Nomadic Civilizations: 700 B.C. to A.D. 250, Editor: János Harmatta, UNESCO Publishing, Paris.
- DARYAEE, Touraj, 2013, "Religion of Cyrus the Great", Cyrus the Great An Ancient Iranian King, Edited by: Touraj Daryaee, Afshar Publishing, Santa Monica.
- ELIADE, Mircea, 2003, Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi: Taş Devrinden Eleusis Mysteria'larına, Çeviren: Ali Berktaş, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.

Eray Karaketir

ERASLAN, Şehnaz, 2013, “Antik Sanatta Efsanevi Bir Yaratık: Grifon”, Arkeoloji ve Sanat Dergisi.

FİNKELE, Irving, 2013, “Translation of the Cyrus Cylinder”, Cyrus the Great An Ancient Iranian King, Edited by: Touraj Daryaee, Afshar Publishing, Santa Monica.

FRIEDELLE, Egon, 2011, Antik Yunan’ın Kültür Tarihi, Çeviren: Necati Aça, Dost Kitabevi, Ankara.

FRYE, Richard N., 2009, Antik Çağlardan Türklerin Yayılmasına Orta Asya Mirası, Çevirenler: Füsün Tayanç-Tunç Tayanç, Arkadaş Yayınevi, Ankara.

GÜÇ, Ahmet, 1996, “Güneş”, İslam Ansiklopedisi, C. 14, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.

GÜNDÜZ, Şinasi, 2003, “Mecûsîlik”, İslam Ansiklopedisi, C. 28, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.

HERODOTOS, 1983, Herodot Tarihi, Çeviren: Müntekim Ökmen, Remzi Kitabevi, İstanbul.

KIZIL, Hayreddin, 2013, “Mitra’dan “Mithras’ın Sırları”na Mitraizm’in Kuruluş Serüveni” Ekev Akademi Dergisi.

KİTABI MUKADDES ŞİRKETİ & YENİ YAŞAM YAYINLARI, 2013, Kutsal Kitap Eski ve Yeni Antlaşma (Tevrat, Zebur, İncil), Kitabı Mukaddes Şirketi & Yeni Yaşam Yayınları, İstanbul.

KSENOFON, 2007, Kyros’un Eğitimi (Kyrou Paideia), Çeviren: Furkan Akderin, Alfa Yayınları, İstanbul.

KUHRT, Amelie, 2009, Eskiçağ’da Yakındoğu Yaklaşık M.Ö. 3000-330, Çeviren: Dilek Şendil, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

MALLORY, J. P., 2002, Hint-Avrupalıların İzinde, Çeviren: Müfit Günay, Dost Kitabevi, Ankara.

PLUTARCH, 1926, Lives: Aratus-Artaxerxes-Galba-Otho, Translated by: Bernadotte Perrin, Vol. 11, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts.

RAWLİNSON, George, 2006, Eski Doğu’nun Büyük Krallıklarından Media Krallığı, Çeviren: Nadire Işık, Doz Yayıncılık, İstanbul.

RAZMJOU, Shahrokh, 2005, “Religion and Burial Customs”, Forgotten Empire: The World of Ancient Persia, Edited by: John Curtis and Nigel Tallis, The British Museum Press, London.

SARIKAYA, Sevgi, 2011, “Babil Kuneiform Tabletleri ile Antik Kaynaklar Işığında Media, Lydia ve Küçük Asya Fatihisi Büyük Kyros”, Mediterranean Journal of Humanities, C. 1.

SİVRİOĞLU, Ulaş Töre, 2013, “Avesta Dilinin Tarihi Coğrafyası”, Turkish Studies, C. 8.

SKJÆRVØ, Prods Oktor, 2013, “Avesta and Zoroastrianism under the Achaemenids and Early Sasanians”, The Oxford Handbook of Ancient Iran, Edited by: D. T. Potts, Oxford University Press, Oxford.

Eray Karaketir

STRABON, 2012, Antik Anadolu Coğrafyası, Çeviren: Adnan Pekman, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

SWEENEY, Emmet John, 2008, The Ramessides, Medes, and Persians, Algora Publishing, New York.

YILDIRIM, Nimet, 2010, “Eski İran’da Dinler ve Dinsel İnanışlar I”, Doğu Araştırmaları Dergisi, C. 1.

YILDIRIM, Nimet, 2010, “Eski İran’da Dinler ve Dinsel İnanışlar II”, Doğu Araştırmaları Dergisi, C. 2.

Araştırma Makalesi**К 135-Летию со Дня Рождения Азербайджанского Просветителя
Абдуллы Мустафа Оглы Талыбзаде****Esmira Vahabova*****Резюме**

Статья посвящена творчеству одного из видных азербайджанских просветителей начала XX века и основоположника азербайджанской детской литературы. В своих произведениях Абдулла Шаиг выступал против гнета, несправедливости и произвола, выступал за передовые идеи и решение женского вопроса. Принимал участие в открытии новых русско-азербайджанских школ, в подготовке учебных программ, книг и периодической детской печати. В своих романах А.Шаиг описывает и раскрывает психологические портреты основных героев. Активно занимается переводческой деятельностью. Будучи школьным учителем, А. Шаиг занимается вопросами дошкольного воспитания. Результатом этой деятельности явилось открытие детского сада для мусульманских детей. Своим творчеством Абдулла Шаиг занял достойное место в азербайджанской литературе.

Ключевые слова: Абдулла Шаиг, Азербайджан, азербайджанская литература,

просветитель, детский писатель и поэт, педагог, составитель

учебных пособий для азербайджанских школ, драматург

и переводчик

---

* Dr., E-posta: esmira.vahabova@mail.ru

Doğumunun 135. Yılında Azerbaycan Aydınlanma Hareketinin önde gelen isimlerinden Abdullah Mustafaoğlu Talıbzade

Öz

Makalede XX. yüzyılın başlarında Azerbaycan'ın seçkin eğitimci ve Azerbaycan çocuk edebiyatının kurucusundan bahsedilmektedir. Abdullah Şaik, eserlerinde, zulme, adaletsizliğe ve anarşiye karşı çıkmış, aynı zamanda ileri görüşleri savunmuş ve kadın sorununun çözülmesine çaba göstermiştir. Onun, yeni Rus-Azerbaycan okullarının kurulmasında, eğitim programlarının hazırlanmasında, çocuk kitapları ve süreli yayınların basımında rolü vardır. Abdullah Şaik romanlarında ana karakterlerin psikolojik portrelerini tarif ediyor ve ortaya çıkarıyordu. O, aktif olarak çeviri faaliyetiyle meşguldu. Bir öğretmen olarak, A. Şaik okul öncesi eğitim meseleleriyle ilgilenir. Bu faaliyet sonucunda Müslüman çocuklar için bir anaokulu açmayı başarır. Abdullah Şaik'in faaliyeti Azerbaycan edebiyatında layıklı bir yer almıştır.

Anahtar Kelimeler: Abdullah Şaik, Azerbaycan, Azerbaycan edebiyatı, eğitimci, çocuk yazarı ve şairi, eğitimci, Azerbaycan okulları için ders kitapları hazırlayan, oyun yazarı ve çevirmen

АБДУЛЛА МУСТАФА ОГЛЫ ТАЛЫБЗАДЕ (Шаиг- псевдоним) 24.2.1881-24.7.1959 один из видных азербайджанских просветителей начала XX века и основоположник азербайджанской детской литературы, чье 135-летие со дня рождения отмечала азербайджанская общественность в феврале 2016 года.

Поэт, писатель, педагог, драматург Абдулла Шаиг родился в Тифлисе в семье священнослужителя. Абдулла Шаиг вошел в историю азербайджанской литературы как автор стихов и поэм, рассказов, повестей и пьес, «отличающихся глубоким общественно-политическим и философским содержанием»¹. В личном архиве А. Шаига хранится много газелей, подписанных псевдонимом «Валех» и «Шаиг»².

Характерным для творчества писателя является тот факт, что он являлся сторонником всего прогрессивного, выступал против гнета, несправедливости и произвола, выступал за передовые идеи. Абдулла Шаиг - представитель романтического и реалистического направлений в азербайджанской литературе. Все его произведения проникнуты любовью к человеку, любовью к природе, к детям. По словам А. Шаига, русская литературы сыграла огромную роль в его становлении.³

В 1905 г. пишет роман в стихах «Два беспокойных, или Муки и Совесть». В 1906 г. впервые на страницах журнала «Дебистан»⁴ печатается его стихотворение «Мать поет колыбельную своему сыну». Известны также его детские стихи «Петушок» (1906г.), «Козлик» (1906г.), «Барашек», «Цыпленок-сирота», «Ребенок и заяц»⁵, а также «Тыг-тыг ханым» (1911г.), «Лиса и петух» (1911г.). Также принимает участие в работах I-II съезда учителей Азербайджана (1906, 1907), в составлении учебника «Второй год» (1908, -90с.), переводит на азербайджанский язык «Песню о буреветнике» и «Песню о соколе» М. Горького. Участвуя в создании новых русско-азербайджанских школ (в 1916 году,

¹ Библиография. Абдулла Шаиг (1881-1959). Баку. Элм. 1985. С. 27.

² Там же. С. 28

³ Шаиг А. Воспоминания. Баку. 1973

⁴ Дебистан. 1906. № 2. С. 11

⁵ История азербайджанской литературы. Т. 2 Изд. АН Азерб. ССР. Баку. 1960. С. 554 (на азерб. яз.)

Esmira Vahabova

например, Абдулла Шаиг основал первый класс, в котором занятия велись на родном азербайджанском тюркском языке), учебных программ, книг и периодической детской печати, Абдулла Шаиг одновременно пишет сказки, басни, рассказы, стихи. Одновременно занимается переводами произведений как восточных (Низами Гянджеви, Фирдуоси, Саади, Руми), так и русских (А.С.Пушин, М.Ю.Лермонтов, Л.Н.Толстой, А.П. Чехов, М. Горький, И.Крылов, Н. Некрасов...) и зарубежных классиков (В.Шекспир, Д. Дефо, Д.Свифт...). Несомненно, переводческая деятельность оказала большое влияние на дальнейшее становление Абдуллы Шаига как писателя-прозаика и драматурга, в чем, собственно, заключается его богатое литературное наследие.

В 1907 г. пишет книгу «Детское око», куда вошли басни И.А.Крылова, пишет рассказы «Милосердный Наби», сказки «Хорошая опора», «Петух», «Тык-тык Ханум», призывая в них к труду, учебе, писал колыбельные.

В 1908 году пишет рассказ «Письмо не дошло», вошедший в золотой фонд азербайджанской литературы, о «трагическом положении той части рабочего класса, которая не доросла до классового сознания».⁶

В 1909 году начинает писать роман «Герои нашего века», который публиковал по частям ⁷, завершив его в 1917 году. Роман примечателен тем, что в нем основное внимание уделено раскрытию психологических портретов основных героев произведения, осмыслению их личностного становления. И если раньше в конце XIX века молодые литераторы в своих произведениях пытались донести до читателя сущность колониальной политики царской России, отсталость некоторой части населения, невежество и фанатизм духовенства, то уже в начале XX века автор акцентирует внимание на реалистическом показе и разрешении социальных и семейных конфликтов.

В 1912 г. в Баку издается его роман «Несчастливая семья», а также его стихотворная пьеса «Прекрасная весна» (1912г.). В 1913 г. эта пьеса впервые была поставлена на сцене Бакинского реального училища. Сама пьеса, с которой началась драматургическая деятельность А. Шаига, была высоко оценена Ф. Кочарлинским, отмечавшим, что из нее может получиться превосходная оперетта. Этим произведением писатель, как отмечается

⁶ Библиография. Абдулла Шаиг (1881-1959). Баку. Элм. 1985. С. 31

⁷ Впервые отрывки произведения были опубликованы в учебнике «Гюльзар» . 1912. С. 74-75 и в газете «Икбал» (1913, № 498, 502, 508, 521, 532, 537, 592; 1914. № 545, 548)

Esmira Vahabova

в указанной «Библиографии...», заложил основы азербайджанской детской литературы⁸.

Вопросы нравственного воспитания детей и их обучение, вопросы несправедливости социального неравенства, осуждение деспотизма и унижение человеческого достоинства нашли освещение в таких произведениях А. Шаига, как «Защитное сердце, или Праздник жертвоприношения», «Новый помощник», «Песни Пастуха», «Яблочный вор», «Говорящая кукла», «Мурад», «Гнев Джумы» и др.⁹

Создаются учебники для детей «Детские очки», «Второй год», «Цветник», «Новая школа» и др., изложенные простым и понятным языком.

За свою педагогическую деятельность им было подготовлено 11 учебников. Особенно удачным был учебник «Цветник» (1912 г.) - по широте охвата образцов классической азербайджанской и русской литератур его сравнивали с учебником «Родное слово» К.Д. Ушинского и с «Азбукой» Л.Н. Толстого. В учебнике для первоначального чтения он поместил легенду «Состояние святого Омара», где говорит о терпении, милосердии, довольствии малым, а в рассказе «Скупой» А. Шаиг обращается к совести богатых, призывая их помогать бедным. В 1913 году пишет комедию в 2-х действиях «Кто прав?»¹⁰. А его пьеса «Цветок Кавказа» ставилась в Азербайджане и Дагестане в 1913 г., а в 1914 г. пишет поэму-пьесу для взрослых «Идеал и человечность», в которой описал трагедию и ужасы Первой Мировой войны.¹¹

Женский вопрос нашел отражение в таких его стихотворениях, как «Обрученная девушка», «Источник света или официальный экзамен в женских школах», «Обращение к матери», «Поэт и женщина», «Мусульманским господам», опубликованных на страницах азербайджанских газет и журналов.¹² Не остались без внимания писателя литературно-критические и публицистические статьи, например: «Наш язык и литература», «Положение наших писателей и поэтов», вопросы искусства - «Живопись и ее правила», «Борьба с невежеством», «Относительно отцов».¹³

---

⁸ Библиография. Абдулла Шаиг (1881-1959). Баку. Элм. 1985. С. 33

⁹ Там же. С. 33, 37

¹⁰ Там же. С. 40

¹¹ Там же. С. 33-34

¹² Ачыг сёз. 1916. 8, 13 марта; 1917. 8 апр.; Ени Икбал. 1915. 7 мая; Ниджат. 1912. 26 мая, 2 июня; Хагигат. 1910. 4 янв.

¹³ Икбал. 1913. 18, 21 окт.; Ени Фиюзат. 1910. № 7. С. 9; Мектеб. 1912. № 14. С.217-219; Хаят. 1906. 31 марта, 19 июня

Его перу принадлежат «Перед лицом дьявола» (1915), «Обращение к нашему веку» (1915), поэма «Уничтожение двух фамилий» и мн. др. Вместе с Г. Джавидом подготовил книгу «Национальное чтение», а с М. Махмудбековым - учебник «Тюркский венок» (1919 г.).¹⁴

Азербайджанские просветители неоднократно поднимали вопрос о дошкольном воспитании. Одним из первых был Мирза Абдулла Талыбзаде (Шаиг). В письме Абдуллы Шаига от 29 сентября 1916 г. на имя директора народных училищ Бакинской губернии и Дагестанской области была изложена просьба «разрешить ему открыть детсад для мусульманских детей в г. Баку под его руководством с платой 140 рублей за год».¹⁵

Прежде чем дать разрешение на открытие детсада Абдулла Шаигом, директор народных училищ Бакинской губернии и Дагестанской области просил директора Бакинского первого Реального училища (письмо от 6 октября 1916 года № 20090) дать свои отзывы по этому вопросу. В частности, он интересовался о том, что сможет ли Мирза Абдулла Талыбзаде (Шаиг) совмещать обязанности учителя Реального училища, где он преподавал азербайджанский язык и учредителя «детсада» для мусульман. И уже 11 октября 1916 года № 2256 директор Реального училища в своем письме указал, что с его стороны никаких препятствий не имеется.¹⁶

---

¹⁴ Библиография. Абдулла Шаиг (1881-1959). Баку. Элм. 1985. С. 64

¹⁵ Государственный исторический архив Азербайджанской Республики - ГИА АР: Ф. 309. Оп. 2. Д. 1120. Л. 3

¹⁶ Там же. Л. 4-5

Заклучение

Написанные Абдуллой Шаигом многочисленные произведения вошли в сокровищницу азербайджанской литературы. По его сказкам и рассказам, с большим интересом читаемыми и так любимыми детьми и в наши дни, ставятся спектакли на театральной сцене; его произведения изучаются в школах и вузах страны.

Несомненен и вклад Абдуллы Шаига как педагога-просветителя в образовательный процесс, подготовившего и издавшего 11 учебников. Заслугой Абдуллы Шаига является открытие им первого класса, в котором занятия впервые велись на родном азербайджанском тюркском языке, что в условиях колониальной политики царской России было весьма нелегким делом, учитывая отношение царского правительства к национальным окраинам, когда во главу угла положена была триединая политика – «самодержавие, православие, народность».

Будучи разносторонне образованным, Абдулла Шаиг живо откликался на волнующие азербайджанское общество актуальные вопросы, среди которых главным был женский вопрос, а именно: образование и просвещение азербайджанской женщины, ее положение в семье и обществе.

На становление Абдуллы Шаига как писателя-прозаика и драматурга большое влияние оказала не только переводческая деятельность, обогатившая его богатое литературное наследие, но и понимание исторического процесса и роли человека в этом процессе, как главного индивидуума.

В 1990 году в гор. Баку, в одной из квартир здания по ул. Верхняя Нагорная (ныне ул. Абдуллы Шаига), где в свое время проживал Абдулла Шаиг со своей семьей, по инициативе его сына, академика, известного литературоведа, основателя литературной критики в Азербайджане Кямала Талыбзаде, и по решению Кабинета Министров Азербайджана была создана Квартира-музей. Сегодня эта Квартира-музей, которым руководит его внучка, «Заслуженный работник культуры» Улькяр Талыбзаде,

Esmira Vahabova

представляет собой культурный центр, где представлены многочисленные материалы, освещавшие педагогическую и литературную жизнь Абдуллы Шаига, а также представителей азербайджанской интеллигенции сопричастных к его жизнедеятельности.

Абдулла Шаиг среди учеников третьей мужской гимназии. На обратной стороне фотографии надпись: *«Незнание родного языка - это характерная черта наших образованных людей. Этот недостаток нашего образования Вы прекрасно поняли, и для исправления которого много трудитесь. Позвольте, многоуважаемый Мирза Абдулла, преподнести Вам нашу группу в знак любви и благодарности Вам. Мамед Тагиев, Абдулалли Гуламов, Халиг Джафаров»*. 1912, 20 апреля. Баку

Список использованной литературы

АЧЫГ СЕЗ. 1916. 8, 13 марта, 1917, 8 апр.

БИБЛИОГРАФИЯ. Абдулла Шаиг (1881-1959). Баку. Элм. 1985.

ВПЕРВЫЕ ОТРЫВКИ ПРОИЗВЕДЕНИЯ были опубликованы в учебнике «Гюльзар» , 1912, С. 74-75 и газете «Икбал» (1913, № 498, 502, 508, 521, 532, 537, 592; 1914. № 545, 548)

ГИА АР, Ф. 309. Оп. 2. Д. 1120

Дебистан. 1906. № 2 .

ИСТОРИЯ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ, 1960,Т. 2 Изд. АН Азерб. ССР. Баку (на азерб. яз.)

Икбал,1913,18, 21 окт.

Ени Икбал,1915, 7 мая.

Ени Фиюзат,1910, № 7.

Мектеб, 1912, № 14 .

Ниджат, 1912, 26 мая, 2 июня

Хагигат,1910, 4 янв.

Хаят, 1906, 31 марта.

Хаят,1906, 19 июня.

Шаиг А. ,1973,Воспоминания. Баку.

Araştırma Makalesi

**XV. Əsr Mütəfəkkiri Əlaəddin Çələbinin “Taci-ədəb” Adli Əsərinin On
Yeddi Əlyazması
İnci Qasımlı***

Xülasə

XV əsr mütəfəkkiri Əlaəddin Çələbinin “Taci-Ədəb” əsərinin yazılımasından məlum olur ki, bu əsər bir ədəb kitabıdır. Müəllifə görə öyüdü və nəsihəti cəmiyyətdəki hər kəsdən öyrənmək lazımdır. Bununla da o, cəmiyyətin insanın tərbiyəsində böyük rolu olduğuna işarə edir. Müəllif əsərində cəmiyyətdəki insanların arasında riayət etmələri lazım olan bəzi qaydaların olduğunu, bu qaydalara riayət etməklə daha düzgün bir cəmiyyət yaradıla biləcəyini də oxuculara aşılıyır. “Taci-Ədəb”in məzmunundan məlum olur ki, əsər elm öyrənmək, təhsil almaq, ədəb öyrənmək kimi sifətləri insanlara aşılıyan və kamil insan konsepsiyasını özündə əks etdirən nəsihətamiz bir əsərdir. Əsərdən görüldüyü kimi müəllif elmə çox böyük dəyər verir. Bu səbəbdən də valideynlərə mütləq uşaqlarını həm tərbiyəli, həm təhsilli böyütmələrini tövsiyə etməklə yanaşı, cəmiyyət həyatındakı rolunu da bir aydınlıq gətirir. Bu səbəbdəndir ki, yazar əsərinin böyük bir hissəsində ailədə tərbiyəyə, məktəbdə elmə diqqət məsələsinə böyük yer vermişdir. Əsərdə qarşıya qoyulan ideyanın üzərindən əsrlər keçməsinə baxmayaraq, mövzuların hələ də dəyərini qoruyub saxlaması bu əsərin aktuallığını daha da artırır.

Açar sözlər: Əli ibn Hüseyn əl-Amasi Əlaəddin Çələbi, Divan ədəbiyyatı, Taci- ədəb, əlyazma

---

* Araştırma Görevlisi, Azərbaycan Milli İlimlər Akademisi, E-posta: menbeshunasliq@box.az

17 Manuscript Copies of “Taji-adab”

Abstract

Work is are the propriety book as showing in the method of writing cause of the "Taji-adab" work too. It is necessary to learn from everybody in the society edification and admonition according to author. Big role of that society marks so be in the upbringing of the people. Alaaddin informing being some rules being was were necessary Chalaby informes that he will be able to create of more correct society with observing to these rules observe between among people in the society, too. Science is to learn general of the work trace to the "Taji-adab" work trace at a glance, it is to study, propriety is to learn and admonishing work trace which recommended working for the being of perfect man didn't run avoid from our attention was were. Very big cost value of the author gives the science from the apparently from the work trace too we see recommending well-bred and educated bring up of absolute children to parents from this cause reason. He she, it is from this cause reason that he she, it will write to the upbringing in the big elder, great one part of work trace in the family, attention has wanted to draw last, weight to the science in the school. He she, it still guards cost value in spite of centuries to passing tame in the work trace from on at, over these subject themes and he she, it increases keeping the urgency of this work trace even greater.

Keywords : written work, Taji-edeb, copy, XV th century, Ali bin Huseyn el-Amasi Alaaddin Chelebi, manuscript.

Giriş

“Taci-ədab” əsəri XV əsr nəsrinin ən gözəl nümunələrindən biridir. Əsər bir müqəddimə, qısa bir xatimə (kətəbə) və müxtəlif mövzuya aid iyirmi yeddi bölümdən ibarətdir. Müəllif kitabın girişində əsərin yazılış səbəbini qeyd edərək əsərdə təqib edilən üslubu açıqlamış və kitaba “Taci-ədab” adını verdiyini bildirmişdir.²

Qeyd etdiyimiz kimi əsas məsləyi müəllimlik olan Əlaəddin Çələbi qələmə aldığı “Taci-ədab” əsərində insanların gözəl əxlaq olmadan uzağa gedə bilməyəcəyi faktını ortaya qoyur. Yəni müəllif, ədəb qaydaları olmadan əxlaqın, əxlaq olmadan da qanunların tək başına dünya və axirət səadətini təmin etmək üçün yetərli ola biləcəyini söyləmək mümkün deyildir, prinsipindən çıxış edərək insanları ədəbli olmağa səsləyir.

Müəllif göstərir ki, hər bir insanı idarə etmək üçün bir məmur təyin etməyin mümkünsüz olduğu kimi, təkə qanunların mövcudluğu da cəmiyyəti idarə etmək üçün yetərli sayılmaz. Buna görə də, cəmiyyətdə insanların vicdanlarına təsir edə biləcək bir çox əxlaqi əsaslara da ehtiyac vardır. Bir cəmiyyətdə ədəbə, əxlaqa riayət edilmirsə, orada hüquqa hörmət, nizam və intizamdan bəhs etmək də mümkün deyil.

O da məlumdur ki, Şərqi dünyasında bütün əxlaq qaydalarının qaynağı, mənbəyi, təməli təbii olaraq “Qurani-Kərim”dən bəhrələnən əsərlərdir. Əlaəddin Çələbinin haqqında bəhs etdiyimiz “Taci-ədab” əsəri də Qurani-Kərimin təməl prinsiplərinə əsaslanaraq, ədəb qaydalarını özündə ehtiva edir. İslam dininin insanpərvər müddəaları, əxlaqi-mənəvi gözəlliyə, ruhi-batini kamilliyə çağıran inamları ehtiva olunan “Taci-ədab” əsərində “Qurani-Kərim”in müdrik, ibrətəməz.

---

² Əlaəddin Çələbi, Taci-ədab (əlyazma), AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu, 315/315-M, s. 45b

kəlamları yeni bədii vüsətlə qələmə alınmış, surə və ayələrin irfani xüsusiyyətlərinə bədii gözəllik əlavə olunmuşdur. İlahi hökmlərdən qaynaqlanan, müqəddəs arzu və amalları, humanist ideyaları təbliğ edən bu əsər misilsiz mənəviyyat xəzinəsi, insani dəyərlər toplusudur.

Əlaəddin Çələbi tərəfindən qələmə alınmış XV əsr nəsr abidəsi “Taci-ədəb” əsəri bir nəsihət kitabı kimi bu gün də öz dəyərini saxlamaqdadır. Əsərdə Quran- Kərimin ayələrinə əsaslanaraq dini mövzuda, övliyələrin həyat hekayələrinə, qissələrə dayanaraq elm və ədəb haqqında, həyatı məsələlərə baxış mövzusunda dəyərli nəsihətlər əksini tapıb. Bu nəsihətlərin beş əsr bundan əvvəl yazıldığını nəzərə alsaq və onların bu gün də öz dəyərlərini itirmədiklərini vurğulasaq, bu əsərin nə qədər qiymətli olduğunu anlayırıq. Əsər demək olar ki, tamamilə nəsihətlərdən ibarətdir. Müəllif əvvəlcə başlıqlar altında, sonra isə həmin başlıqlara uyğun gözəl nəsihətlər vermişdir. Nəsihətlər əsasən türkcə olsa da, ərəbcə və farsca kəlmələrdən də çox geniş istifadə olunmuşdur. Bəzən nəsihətlər həm türkcə, həm farsca, həm də ərəbcə verilir. Müəllif şeir formasında olan nəsihətləri əsasən, farsca, ərəbcə, çox az qismini isə türkcə vermişdir. Nəsr şəklində olan nəsihətlər bütünlüklə türkcə yazılsa da, şeir formasında olan nəsihətlərin bir qismi isə ərəb və fars dillərindədir. Araşdırmalar zamanı əsərin Bakı nüsxəsində yalnız iki yerdə türkcə yazılmış şeirə rast gəlirik. Bakı nüsxəsindən fərqli olaraq, əsərin Türkiyə nüsxələrində türkcə yazılmış şeirlər çoxluq təşkil edir.

“Taci-ədəb”də nəsrə olan nəsihətlər axıcı və anlayışlı bir şəkildə yazılmışdır. Əsərdə qafiyəli və gözəl şeirlər vardır ki, araşdırma nəticəsində müəllifin bu şeirlərin bəzilərinin Sədinin “Gülüstan” əsərindən götürdüyünü müşahidə etdik. Bununla yanaşı, şeirə yazılmış nəsihətlərin bəzisi isə çox qafiyəsiz formadadır. Əsərdəki dəyərli nəsihətlər insan həyatı üçün vacib amillərdəndir.

“Taci-ədəb” əsərinin mənbələri haqqında məlumat verərkən müəllif, kitabında təbii olaraq Quran ayələrindən, hədislərdən, Hz. Əli başda olmaqla İslamın böyük şəxsiyyətlərinin kəlamlarından və filosofların söylədikləri fikirlərdən faydalandığını da açıqca ifadə etmişdir. Bu baxımdan “Taci-ədəb” əsərinin ən birinci qaynağı şübhəsiz “Qurani-Kərim” və hədis kitablarıdır. Müəllif əsərinin dəyərini artırmaq üçün Quran hekayələrindən, qissələrdən, Quranda adları verilmiş şəxslərdən, məşhur simalardan məharətlə istifadə etmişdir. Əsərdə ən çox müraciət olunan simalardan Hz. Əli, Hz. Hüseyin, Aişə, Zeyd, Üveys Qərani, Yıldırım Hünkar (Bəyazid), Əmir Süleyman, İmam Qəzali, İmam Əzim (İmam əbu Həlifə), İmam Züfər, Loğman, İmam Şafei, və təbii ki, bütün müsəlmanların müəllimi olan Məhəmməd peyğəmbərdir.

Əsas mənbələrdən biri kimi “Qurani-Kərim”dən istifadə olunmuş bu əsərdə Quranın 12 surəsinin 18 ayəsi verilmişdir ki, qeyd olunan surələr əsasən “əl-İsra”, “ət-Təğabun”, “əl-İxlas”, “Ali-İmran”, “əl-Hucurat”, “ən-Nəhl”, “əl-Əraf”, “əl-Bəqərə”, “əl-Vaqiə”, “əl-Qələm”, “əl-Mürsəlat” və “əl-Möminin” surələridir.

“Taci-ədəb” əsərində Məhəmməd peyğəmbərdən nəql olunmuş çox sayda hədislərə də istinad edilmiş və nümunələr verilmişdir. Burada verilən hədislərin ümumi sayı isə 81-dir. Hz. Əliyə aid 12 kəlam və rəvayətin, Hz. Hüseyindən və İmam Şafeidən 1 kəlamın yer aldığı bu əsərdə, müəllifin qeyd etdiyi daha 20-yə qədər hikmətli sözün və 13 “pənd”, “nəsihət” qeydi ilə yazılmış öyüdlərin qaynağı isə verilməmişdir. Bundan başqa əsərdə 20-yə yaxın ərəbcə şeir və 10-a yaxın türkcə nəzm nümunəsinin də mövcud olduğunu görürük. Bunlarla birlikdə 75-ə qədər farsca şeirin kimə məxsus olduğu və haradan götürüldüyü haqqında məlumat verilməmişdir. Bunlardan bəzilərinin müəllifin özünün yazdığını düşünməklə yanaşı, əksəriyyətinin dövrünün məşhur şairlərinin qələminin məhsulu olması şübhəsizdir. Araşdırmalar zamanı farsca olan bir çox şeirlərin İranın böyük dahi

şairi Sədi Şirazinin “Gülüstan” əsərindən götürüldüyü da üzə çıxarılmışdır. Qeyd olunan bu xüsusiyyətləri ilə də “Taci-ədəb” əsəri istər ilahiyyat və hədis elmi, istərsə də klasik şerq poeziyası tədqiqatçıları üçün yararlı araşdırma mənbəyi hesab oluna bilər.

Ələddin Çələbi “Taci-ədəb” əsərini yazarkən qaynaqları bir-bir göstərməsə də, iki qaynağın adını xüsusi olaraq qeyd etmişdir. Bunlardan birincisi “Mühit” əsəridir. Müəllif əsərinin bir fəslində yazır: “Mühit”də aydır: HərİR (İpək parça–İ.Q.) ərənlərə haramdur və haram oldüğünü inkar etsə kafir olur”.³ Burada adı qeyd olunmuş əsərin məşhur din alimi Şəmsül-əimmə Mühəmməd ibn Əhməd Sərahşinin (h.483/m.1090) “Mühit” adlı əsəri, ya da ki, Raziyyüddin Məhəmməd ibn əl-Alanın (h.671/m.1272) üç “Mühit” əsərindən üçüncüsü ola biləcəyi ehtimal olunur.⁴ Müəllifin adını qeyd etdiyi digər bir əsər isə “Xulasə”dir. “Taci-ədəb”in bir fəslində Ələddin Çələbi yazır: “Xulasə”də aydır: “...Əmri məruf, nəhyi münkər (Yaxşı işlər görmək, pis işlərdən uzaq olmaq–İ.Q.) idən kimsəyə qavqa gətürdün disələr, ana küfürdən qorqu vardır dir...”⁵ Apardığımız araşdırmalar zamanı isə qeyd edilən bu əsərin Tahir ibn Əhməd əl-Buxarinin (h.542/m.1147) “Xulasətül-fətva” adlı əsəri ola biləcəyi qənaətinə gəldik.⁶

Ələddin Çələbi əl Amasinin “Taci-ədəb” əsərinin Nəsirəddin Tusinin (1201-1274) ictimai, iqtisadi, siyasi, əxlaqi, fəlsəfi və tərbiyəvi xüsusiyyətləri baxımından əhəmiyyətə malik olan “Əxlaqi-Nasiri” əsərinin təsiri ilə yazıldığını düşünürük.⁷ “Taci-ədəb” əsərinin başqa bir qaynağı isə N.Tusinin “Əxlaqi-Nasiri” əsəridir. Məlum olduğu kimi Azərbaycanda və Türkiyədə sıx qarşılıqlı ədəbi

---

³ M. Şeker, Fatih Devri Osmanlı Müelliflerinden Ali Bin Hüseyin El-Amasi ve Tarikul-Edebi, Ankara, 2002, s. 38

⁴ Şeker, a.g.e., s. 34

⁵ Şeker, a.g.e., s. 33

⁶ Şeker, a.g.e., s. 34

⁷ Azadə Musabəyli, Türkiyədə yaranan Azərbaycan ədəbiyyatı və Xəlilinin “Firqətnamə”si, Nurlan, Bakı, 2010, s. 36

əlaqələr əsasında, eləcə də müştərək mövzularda yaranan ədəbiyyat əsrlər boyunca mövcud olmuşdur. Eyni türk kökünün törəmələri, qol-budaqları sayılan bu iki xalqın ədəbiyyatında tarixən çevirmələr, tərcümələr, həmçinin birinin digərinə ümumi şəkildə təsirinin olması məlumdur. Məhz bunun nəticəsi olaraq biz hər iki ədəbiyyatda konkret əsərlərin təsiri ilə yaranan bir çox abidələrlə rastlaşırıq. Ədəbiyyatşünaslıqla yanaşı, şərqsünaslıqda da bu və buna bənzər bir çox məsələlər müxtəlif yönərdə, səviyyələrdə araşdırılır. Lakin bu baxımdan hələ öyrənilməmiş, diqqətdən kənar qalan maraqlı abidələr, əlyazmalar çoxdur.

XV əsrə qədər və XV əsr Azərbaycan ədəbiyyatının təsiri ilə Türkiyədə yaranmış bir sıra maraqlı abidələrin əlyazmaları üzə çıxarılmışdır ki, nəslə olan belə əlyazma abidələrindən biri də məhz elə Əlaəddin Çələbinin “Taci-ədəb” əsəridir. Buna görə də bu əsər təkəcə türk ədəbiyyatşünaslığı baxımından deyil, Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığı və şərqsünaslığı baxımından çox əhəmiyyətliyədir. Belə ki, əsərin Türkiyə ilə yanaşı, Azərbaycanda da fundamental tədqiqata cəlb olunması çox vacibdir.

Məlum olduğu kimi bəzi məşhur mətnlər dövrümüze yalnız bir və ya iki nüsxədə gəlib çatmış, yaxud da dünyanın müxtəlif əlyazma xəzinələrində, kitabxanalarında və yaxud da hər hansı bir şəxsi kolleksiyada saxlanılır. Bu zaman müqayisəli mətni tərtib etmək üçün müxtəlif nüsxələri bir yerə toplamaq müşkül məsələyə çevrilir və tədqiqatçı ir nüsxə əsasında mətni nəşrə hazırlamağa məcbur olur. Tərtibatçı yalnız hansısa bir əlyazmanın nəşri və ya onun əsasında mətnin canlandırılması ilə kifayətlənə bilməz.

Azərbaycan əlyazmaşünasları da etiraf edirlər ki, xüsusilə, orta əsr müəlliflərinin imzalarını tapmaq və təyin etmək çox çətinədir və bu müəllif mətninə ən yaxın variantın hazırlanmasını tələb edir. Müəllif mətninin olmadığı bir şəraitdə mötəbər mətn yalnız optimal şəkildə hazırlanmış kanonik mətn sayılır.

Görkəmli alim Əziz Mirəhmədov “Azərbaycan mətnşünaslığının vəziyyəti və inkişaf perspektivləri”nə aid məqaləsində haqlı olaraq vurğulayırdı ki, mötəbər mətnsiz mötəbər elm ola bilməz.⁸ Bütün bu məsələləri nəzərə alaraq üzərində araşdırma apardığımız “Taci-ədəb” əsərinin dünyanın müxtəlif əlyazma xəzinələrində qorunan nüsxələri haqqında geniş məlumat toplamağı məqsədəuyğun hesab edirik. Araşdırmalar zamanı məlum oldu ki, “Taci-ədəb” əsərinin Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda 3, Türkiyə Cumhuriyyəti Kitabxanalarında 8, Misirdə 4, İran İslam Respublikası və Avstriyada 2 olmaqla 17 nüsxəsi var. Bu araşdırma zamanı Bakı əlyazmasından 3-ü və Türkiyədəki əlyazmalardan 2-si tədqiqata cəlb olunub. Əsərin əlyazma nüsxələri haqqında əyani olaraq təsəvvürün yaranması üçün onların qısa elmi-paleoqrafik təsvirini xronoloji ardıcılıqla verməyi məqsədə uyğun gördük.

1. İstanbul. Süleymaniyyə kitabxanası Laləli, 1876. Bu nüsxə “Taci-ədəb” əsərinin köçürülmə tarixinə görə ən qədim olan nüsxədir. Bu nüsxə Əli ibn Yaqub tərəfindən h.904/m.1526 tarixində nəsx xətti ilə köçürülmüşdür. Katib özü əsərin sonunda nüsxəni 904 hicri ilinin ramazan ayının son günlərində cümə günündə quşluq vaxtında (günortaya yaxın-İ.Q.) tamamladığını qeyd edir. Katib əsərin sonunda özü haqqında “Əz-zəyif ən nəhif əl-fəqir əl-həqir əl-möhtac ilə rəhmətullahi-təala” yazmışdır.⁹

2. İstanbul. İstanbul Universiteti ümumi kitabxanası, 5720. Nüsxə h.1031/m.1653 tarixində Əhməd ibn Mahmud tərəfindən köçürülmüşdür. Katib kitabı səfər ayının

---

⁸ T. Məhərrəmov, “Tənqidi mətn tərtibində vahid üslub yaradılması haqqında”, ASSR. EA Xəbərləri, (ədəbiyyat, dil və incəsənət seriyası) N 2. 1974, s. 8

⁹ Şeker, a.g.e., s. 52a

sonlarında 1031 tarixində tamamladığını bildirərək əlyazmanın sonunda bu beyti yazmışdır.

Xeyrə yazasun şərrini anun kiramən katibin, Kim bu
adlan yad iderse işbu xəttün katibin.¹⁰

3. İstanbul. Nuruosmaniyyə Əlyazmalar Kitabxanası. 34 Nk 3908. Nüsxə h.1061/m.1683 tarixində köçürülmüşdür. Nəstəliq xəttlə yazılmış olan bu nüsxə 51 vərəqdən ibarətdir. Əsərin sonunda katib köçürülmənin bitməsindən dolayı həm də etdikdən sonra sadəcə köçürülmə tarixini yazmışdır. Katibin adı qeyd olunmamışdır.¹¹

4. Bakı. AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda M-315/315 şifrəsi altında mühafizə olunan əlyazma h.1179/m.1765-ci ildə köçürülmüşdür. Cildi medalyonlu, qapaqlı, tünd qəhvəyi dəri (köhnəlmiş), kağızı XVII əsrin birinci yarısına aiddir. Xətti nəsx və nəstəliq, sətir sayı müxtəlif, katibi Faiz oğlu Məhəmməddir. Mətn qara mürəkkəblə yazılmışdır. Bir çox vərəqlərin ətrafı didilmişsə də mətnə xələl gəlməmişdir. Əlyazma yaxşı saxlanılmışdır. 1a-b, 5a, 10b, 105b, 164a, 181a, 191b vərəqlərində müxtəlif qeydlər yazılmış, cədvəllər çəkilmişdir. 1b, 5b, 6b, 43b, 49b, 107b, 147b, 181b, 187b, 190b vərəqlərində üçkünə müəssisə, 39b vərəqinə sahiblik möhürü basılmışdır. 6a-b, 17a-b vərəqlərinin kağızı açıq qəhvəyi, 108 a-b, 113a-b vərəqlərininki tünd çəhrayı rəngdədir. 106a-107a, 146b-147a vərəqləri ağ buraxılmışdır. Ölçüsü 17x21,5 sm olan və 191 vərəq olan əlyazma 12 bölümdən ibarətdir. “Taci-ədəb” əsəri burada VII bölümdədir və 49b-105a vərəqlərini əhatə edir. Əlyazmanın sonunda sonunda h.1221/m.1806-cı ildə köçürülməsi haqqında katib qeydi vardır.¹²

¹⁰ Şeker, a.g.e., s. 52b

¹¹ www.mktub.gov.tr, s. 137

¹² Azadə Musayeva, “XV yüzillik nəsr abidəsi `Taci-Ədəb`”, Azərbaycan Elmlər Akademiyasının Xəbərləri, Ədəbiyyat, dil və incəsənət seriyası, N:3-4, 1991, s. 43

5. Bakı. AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda M-311/311 şifrə ilə mühafizə olunan əlyazmanın həcmi 65 vərəq, ölçüsü 16x22,5 sm, cildi sonralar çəkilmiş qara süni dəridir. H.1248/m.1832-ci illərdə köçürülmüşdür və katibi bəlli deyil. Kağızı XVIII əsrin sonlarına aid Avropa istehsalı, xətti nəstəliq, sətir sayı 12-15 arasında dəyişir. Mətn qara, başlıqlar isə qırmızı mürəkkəblə yazılmışdır. 1a vərəqi cildə yapışdırılmışdır. 2a və sonda cilddən əvvəlki vərəqdə üçkünc müəssisə möhürü basılmışdır. 65a-b vərəqlərində ərəbcə və türkcə qeydlər vardır. “Taci-ədəb” əsəri əlyazmanın 1b-43b vərəqlərindədir.¹³

6. Bakı. AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda qorunan B- 1167/2790 şifrəli üçüncü əlyazma Azərbaycanlı pedaqoq, mətnşünas alim Əbdülqəni Nuxəvi Xalisəqarızadə (1817-1879) tərəfindən h.1262-1269/m.1845- 1852-ci illərdə köçürülmüşdür. Ölçüsü 17,8x22 sm, cildi nazik mavi kağız, xətti nəstəliqdır. Kağızı XIX əsrin birinci yarısına aid Rusiya istehsalıdır. 1a vərəqində düzbucaqlı invertar, 1b vərəqində 2 üçkünc, 2 ellipsvari müəssisə möhürləri basılmışdır. 17a, 26a vərəqləri ağ buraxılmışdır. Haşiyələrdə mətnlərə aid qeydlərə təsadüf olunur. Mətn qara, başlıqlar, yarımbaşlıqlar və bəzi ifadələr qırmızı mürəkkəblə yazılmışdır. Əbdülqəni əfəndi əlyazmanın 1b-16b vərəqlərini əhatə edən “Taci-ədəb” əsərini h.1262/m.1845-ci illərdə köçürdüyünü qeyd etmişdir. Əlyazmalarda vərəqlər səhifələnməyib, vərəqlərin sıra nömrəsi yoxdur. Orta əsr əlyazma kitablarının ənənəsinə uyğun olaraq, hər səhifənin altında, sol guşədə növbəti səhifənin birinci sözü yazılıbdır. Bəzən katiblərin oxuya bilmədikləri sözlər, anlaşılmaz qalan sözlər-ifadələr səhifənin sağında, yaxud solunda eyni xətlərlə dərkənar şəklində qeyd olunmuşdur.¹⁴

---

¹³ Musayeva, a.g.m., s. 44

¹⁴ Musayeva, a.g.m., s. 44

7. İstanbul. Millət Kitabxanası Ali Əmiri Kolleksiya. 34 Ae Edebiyat, 129. Əlyazmanın köçürülmə tarixi və katibi bəlli deyil. Nəsx xətti ilə köçürülmüşdür. Ölçüləri 13,5x20 sm, həcmi 35 vərəqdir. Kağız üzlü bez cildə tutulmuşdur.¹⁵

8. Çorum. Həsən Paşa Xalq Kitabxanası. 19 HK 2222. Katibi və köçürülmə tarixi məlum deyil. Hər səhifədə 23 sətir olmaqla təliq xətti ilə gerb filiqlanlı Avropa kağızına köçürülmüşdür. Ölçüləri 19,5x12,5 sm, həcmi 28 vərəqdir. Qara meşin cildi var.¹⁶

9. Vyana. Avstriya Milli Kitabxanası. N.F. 276. Köçürülmə tarixi və katibi məlum deyil. Hər səhifədə 15 sətir olmaqla, nəsx xətti ilə Avropa kağızına köçürülmüşdür. Ölçüləri 17,8x12,7 sm, həcmi 69 vərəqdir.¹⁷

10.Qahirə. Misir Milli Kitabxanası Türkçə Yazmalar Bölümü. Fünuni-Mütənəvvia Türki 8. Köçürülmə tarixi və katibi bəlli deyil. Hər səhifədə 13 sətir olmaqla nəsx xətti ilə köçürülmüşdür. Ölçüləri 16x12,7 sm, həcmi 84 vərəqdir.¹⁸

11.Qahirə. Misir Milli Kitabxanası Türkçə Yazmalar Bölümü. Fünuni-Mütənəvvia Türki 9. Köçürülmə tarixi və katibi bəlli deyil. Hər səhifədə 13 sətir olmaqla nəsx xətti ilə köçürülmüşdür. Ölçüləri 16x21 sm, həcmi 84 vərəqdir.¹⁹

12. Qahirə. Xidiv Kitabxanası Türkçə Yazmalar Bölümü. 6163. Köçürülmə tarixi və katibi bəlli deyil. Nəsx xətti ilə köçürülmüşdür.²⁰

13. Qahirə. Xidiv Kitabxanası Türkçə Yazmalar Bölümü. 6164. Köçürülmə tarixi və katibi bəlli deyil. hər səhifədə 13 sətir olmaqla nəsx xətti ilə köçürülmüşdür.²¹

14. İstanbul. Yapı Kredi Sermet Çiftər Araştırma Kitabxanası Türkçə Yazmalar Bölümü. 928/3. Köçürülmə tarixi və katibi məlum deyil. Hər səhifədə 17 sətir

¹⁵ www.mktub.gov.tr, s. 135.

¹⁶ www.mktub.gov.tr, s.136.

¹⁷ www.mktub.gov.tr, s.136.

¹⁸ www.mktub.gov.tr, s.136.

¹⁹ www.mktub.gov.tr, s.137.

²⁰ www.mktub.gov.tr, s.138.

²¹ www.mktub.gov.tr, s.138.

olmaqla təliq xətti ilə axərli kağıza köçürülmüşdür. Ölçüləri 10x12,5 sm, həcmi 38 vərəqdır.²²

15. Ankara. Milli Kitabxanası Əlyazmalar Kolleksiyası. 06 Mil Yz A 9187. Köçürülmə tarixi və katibi bəlli deyil. Hər səhifədə 11 sətir olmaqla hərəkəli nəsx xətti ilə abadi kağıza köçürülmüşdür. Ölçüləri 20,2x14 sm, həcmi 78 vərəqdır. Sondan naqisdir, qırmızı rəngli meşin cildi var.²³

16.Tehran. Məlik Kitabxanası. 2575. Köçürülmə tarixi və katibi bəlli deyil. Hər səhifədə 11 sətir olmaqla təliq xətti ilə köçürülmüşdür. Ölçüləri 20,3x14,s sm, həcmi 65 vərəqdır.²⁴

17.İstanbul. Böyükşəhər Bələdiyyəsi Atatürk Kitabxanası. k. 39. Köçürülmə tarixi və katibi məlum deyil. Hər səhifədə 13 sətir olmaqla nəsx xətti ilə köçürülmüşdür. Ölçüləri 20x14,5 sm, həcmi 36 vərəqdır. Əvvəldə və sonda olan vərəqlərdə faydalı məsləhətlər qeyd edilmişdir.²⁵

İnanırıq ki, gələcək araşdırmalar zamanı mövzu etibarilə klassik türk ədəbiyyatının önəmli əsərlərindən hesab edilən “Taci-ədəb”in yeni əlyazma nüsxələri aşkarlanacaq və bu da Əlaəddin Çələbinin yaradıcılığının və xüsusilə, “Taci-ədəb” əsərinin tədqiqi ilə bağlı daha müfəssəl faktların əldə olunmasına səbəb olacaqdır.

---

²² www.mktub.gov.tr, s.138.

²³ www.mktub.gov.tr, s.139.

²⁴ www.mktub.gov.tr, s.139.

²⁵ www.mktub.gov.tr, s..140.

Nəticə

“Taci-ədəb” əsərinin tədqiqatı vasitəsi ilə aydınlaşdırılmışdır ki, müasir dövrdə olduğu kimi oğlan və qızların bərabər olaraq eyni məkanda təhsil almaları, qadınlara qarşı yüksək fikir, üstün münasibət, təhsilə böyük rəğbət bir çox Avropalı pedaqoqların iddia etdikləri kimi Qərb mədəniyyətindən qaynaqlanmayıbdır. “Taci-ədəb” əsərindən də göründüyü kimi hələ XV əsrdən bu təhsil forması Şərqdə mövcud olmuş və tətbiq edilmişdir. Habelə XV əsrdə istifadə olunan sözlərin dilçilik elminin qayda-qanunları nisbətində günümüzdə istifadə olunan dillə müqayisəsi onu deməyə əsas verir ki, türk dili əsrlər boyu öz saflığını, axıcılığını, ahəngini və qüsursuzluğunu qorumuş və qorumaqdadır.

Bununla yanaşı, olaraq tədqiqat işinin nəticələri arasında aydın olmuşdur ki, türk müəlliflərinin həyata baxışlarında özlərinə məxsus yanaşma tərzini və baxışları olmuşdur. Belə ki, istifadə olunan bütün mövzular “Qurani-Kərim”ə və eyni zamanda peyğəmbərlərin, övliyaların, tanınmış şəxslərin həyat hekayələrinə əsaslanmışdır. Tədqiqatdan əldə olunan nəticələrə əsasən bu əsərin yazılmasında əsas mənbə rolunu “Qurani-Kərim” oynamış, başda Quran ayələri olmaqla, hədis və bunlara paralel hekayələrdən, dini rəvayətlərdən istifadə olunmuşdur. Habelə, bu istiqamətdə aparılan araşdırma nəticəsində o da hasil olmuşdur ki, türklərin o dövrdəki fəthlərinin artması və baş vermiş bir çox siyasi hadisələr həm ədəbi həyatın dirçəlməsinə şərait yaratmış, yeni üslub və məfhumun əldə olunmasına vəsilə olmuş, həm də türk dilinin sürətlə inkişafı, dar çərçivədən geniş bir aləmə açılması, qısa bir zamanda böyük bir coğrafiyaya **təsir** etməsi, bir elm kimi təmərküzləşməsi ilə nəticələnmişdir.

Aparılan araşdırma zamanı əldə olunan nəticələr onu da deməyə əsas verir ki, nəsrin ən gözəl nümunəsi hesab edilən “Taci-ədəb” kimi əsərlər İslam dövründən

başlayaraq türklərin sosial-ictimai, ədəbi-bədii həyatını özündə əks etdirən bir janr olmuş, milli ədəbi-bədii irsin qorunub saxlanmasında, siyasi-tarixi bir sıra məlu- matların ötürülməsində mühüm rol oynamışdır. Başqa sözlə, belə əsərlər tarixi mənbələr toplusu olaraq o dövrdə yaşayan türklərin dünyagörüşlərini, ictimai- siyasi baxışlarını, əqli-mənəvi durumlarını dərinlən öyrənmək və tədqiq etmək üçün ən üstün vasitələrdən sayılmaqdadır.

Məlumdur ki, əsas mövzusu İslami-türk mədəniyyəti olan bu tip əsərləri üzə çıxarmamaq, onları tədqiq etməmək bu abidələrin yüz illər içində unudularaq itib getmələrinə səbəb olar. Bu səbəblə fərqli elm sahələrində aparılan araşdırmalar kitabxana rəflərində qalmış bir çox əsərlərin gün işığına çıxarılmasına səbəb olacaqdır. Bizim apardığımız tədqiqatın başlıca qayələrindən bir də məhz elə budur.

İslam-türk mədəniyyət tarixində qələmə alınmış əsərlərin ortaq xüsusiyyətləri şübhəsiz ki, bəşəri mövzulardır. Mövzusu insani dəyərlər olan əsərlər özündə insanın inanc və iman əsaslarını bildirən məlumatlar əks etməkdədir. Bu əsərlərin xüsusi bir qismi isə bu məlumat və təlimatların həyata keçirilməsini, praktiki tətbiq metodlarını göstərməyə çalışır. “Taci-ədəb” üzərində apardığımız araşdırma zamanı məlum oldu ki, bu əsər əxlaqi dəyərlər və ədəb qaydalarının tətbiqi üçün təlimatlandırıcı bir vəsaitdir.

“Taci-ədəb” və buna bənzər əsərləri araşdırmaqla sadəcə tərbiyə və ədəblə bağlı bilgilər deyil, eyni zamanda, bu əsərləri qələmə alan müəlliflərin mədəni- siyasi səviyyələrini də tanımağımız üçün bir örnəkdir. Bu cür əsərlər o dövrün mədəniyyətini, coğrafiyasını, tarixini, ədəbiyyatını, əxlaqını, dinini, dilini araşdıranaqlar üçün də əvəzedilməz mənbə rolunu oynayır.

Məlumdur ki, əsərin müəllifi Türk-Osmanlı tarixində xüsusi rol oynamış Fateh Sultan Məhmədin dövründə yaşamışdır. Onun məhz Osmanlı tarixinin

yüksəliş dövrünün başlanğıcı sayılan bir vaxtda yaşadığını və öz əsərində o dövrün cəmiyyət quruluşu, sosial-iqtisadi həyatı, məişəti və yaşayış tərzi, ədəbiyyatı, tarixi haqqında vermiş olduğu məlumatlar böyük əhəmiyyət kəsb etməkdədir.

“Taci-ədəb” əsərində İslam tərbiyəsinin xarakterik ana xüsusiyyətlərini görmək mümkündür. Əsərdə savadsızlıq, cəhalət insanın və cəmiyyətin ən böyük düşməni olaraq göstərilmiş, cahil insanın imanını qorumasının çətinliyinə işarə edilmişdir. Bununla yanaşı, əsərdə insanın elmə, tərbiyəyə, inama, imana, doğruluğa, yaxşılığa diqqət edilməsinə önəm verilmişdir. Ailənin tərbiyədəki yeri və vacibliyinə müəllif xüsusi yer vermişdir. Mütəfəkkir əsərində valideynin övlada, övladın valideynə qarşı olan vəzifələrini izah edilərək, övladın məktəbdə və həyatdakı uğurlarının böyük ölçüdə ailəsi ilə qarşılıqlı münasibətdən asılı olması sübut edilməyə çalışmışdır.

“Taci-ədəb” əsərində mədəniyyət və cəmiyyət tarixi baxımından vacib olan bir çox davranış, adət və ənənəni, gündəlik yaşayış qaydalarını yönləndirən bir çox hekayələrin olması bu əsərin bir başqa xüsusiyyətini ortaya qoyduğu kimi, əsər üzərində aparılacaq yeni çalışmalara və araşdırmalara da yol açır.

Əsərin dəyərini artıran əsas məziyyətlərdən biri də bu əsərin dili ilə bağlı nəzərə çatdırmaq istədiyimiz Azərbaycan və Anadolu türkcəsinin xüsusiyyətlərini özündə bütünlüklə əks etdirməsidir. Bilindiği kimi Azərbaycanla Türkiyə arasında mədəni-ədəbi əlaqələrin qədim tarixi kökləri vardır. Klassik ədəbiyyat nümunələri də tarix boyu bu ədəbi bağları dirçəldib gücləndirən və zənginləşdirən xüsusi bir rola malik olmuşdur. Buna görə də “Taci-ədəb” əsərinin tədqiqi Azərbaycan və Türkiyə ədəbiyyatı arasındakı Nizami Gəncəvi, İmadəddin Nəsimi, Qazi Bühranəddin və Qazi Zərir kimi şəxsiyyətlərlə yaranan və inkişaf edən, Füzuli ilə bu inkişafın zirvəsinə çatan ədəbi əlaqələrdə məxsusi bir dəyərə sahibdir.

Bilindiyi kimi, XIV-XV əsrlər türk ədəbi dilinin təşəkkül və sonrakı inkişaf dövrü kimi səciyyələndirilir. Ədəbi dilimizin ədəbi-bədii xüsusiyyətlərini mühafizə edən, günümüə çatdıran bir əsər kimi Əlaəddin Çələbinin “Taci-ədəb” əsəri demək olar ki, əsas qaynaq olaraq dəyərləndirilmişdir. Belə ki, apardığımız tədqiqat işinin nəticəsində əsərdə qədim Anadolu və Azərbaycan türkcəsinin ortaq dil xüsusiyyətlərinin olunması ortaya çıxmışdır. Bu araşdırma bizə belə bir nəticəyə gəlməyə imkan verir ki, bütün təzyiqlərə baxmayaraq, fonetikasında və qrammatikasında dil qanunlarını bütünü ilə mühafizə edən türk dilində dəyişikliklər, daha çox leksik bazada meydana gəlmişdir. Leksik vahidlərdə meydana gələn fərqliliyin səbəbi isə uzun müddət hakim idarəçilik, xüsilə elm, texnologiya və hərbi sahə ilə bağıli terminlərin dilə daxil olmasıdır. Bu gün Anadolu türkləri ilə başqa yerlərdə yaşayan türklərin bir-birlərini tam olaraq anlaya bilmələrinin önündəki ən böyük əngəl bu şərtlərdə bir-birlərindən ayrı olaraq inkişaf etmiş dəyişikliklərdir. Bütün türk dünyasında qədim mənbələrdə istifadə olunan və bu gün də istifadə edilən ortaq kəlmələr üzərində bir araşdırma aparıldığında bu kəlmələrin böyük bir sahədə eyni mənalara daşdıqları, yalnız bəzi məna dəyişmələrinə uğradıqları təsdiq olunmuşdur. Bu baxımdan “Taci-ədəb” üzərində apardığımız araşdırma zamanı həmin dövrün ədəbi dilinin öyrənilməsi və türk xalqları ədəbiyyatlarının müqayisəli şəkildə qiymətləndirilməsi ilə bağıli mühüm nəticələr əldə edilmişdir.

Yekun olaraq, bu tədqiqat işində bir daha türklərin həqiqətən də ədəbi fikirdə, ədəbiyyatda, tarixdə diqqətəlayiq əsərlər yaratmaqda nə qədər üstün olduqları, fitri olaraq bəlağətli və fəsahtətli danışıq, gözəl yazı qabiliyyətinə sahib olmaları, eyni zamanda türk dilinin zəngin bir dil olması öz əksini tapdı. Biz tarix boyu bəşər tərəfindən hər zaman yüksək qiymətləndirilən sözün gücünə, kəlamın qüdrətinə, qüvvət və təsirinə bir daha şahid olduq.

İstifadə Olunmuş Ədəbiyyat

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu. 315/315-M,
تاج ادب.

MƏHƏRRƏMOV, T., 1974, "Tənqidi mətn tərtibində vahid üslub yaradılması haqqında.
ASSR. EA Xəbərləri (Ədəbiyyat, dil və incəsənət seriyası), N 2, Elm, Bakı.

MUSAYEVA, Azadə, 1991, "XV yüzillik nəsr abidəsi 'Taci-Ədəb'", Azərbaycan Elmlər .
AKADEMIYASININ XƏBƏRLƏRİ (Ədəbiyyat, dil və incəsənət seriyası), N:3-4. Elm,
Bakı.

MUSABƏYLI Azadə, 2010, Türkiyədə yaranan Azərbaycan ədəbiyyatı və Xəlilinin
"Firqətnamə"si, Nurlan, Bakı.

ŞEKER, M., 2002, Fatih devri Osmanlı müəlliflərindən Ali bin Hüseyin el-
Amasi ve Tarikul-Edebi. Ankara.

www.mktub.gov.tr.